

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI
ELM VƏ TƏHSİL NAZİRLİYİ

ISSN 2709-247X (Print)
ISSN 2709-2488 (Online)

MƏKTƏBƏQƏDƏR VƏ
İBTİDAİ TƏHSİL
ELMİ-METODİK JURNAL

2026, №3/256

JOURNAL of PRESCHOOL
and PRIMARY EDUCATION

Jurnalın indekslənməsi/ Indexed by

Azərbaycan Respublikasının
Prezidenti yanında
Ali Attestasiya Komissiyası

ESJI Eurasian
Scientific
Journal
Index
www.ESJIndex.org

CYBERLENINKA

CiteFactor
Academic Scientific Journals

OpenAlex

calaméo

 Scilit

MIAR

PSIref

Bringing Ideas to light

doi® digital object
identifier

Shibata

Academia.edu
where research meets the world

Clarivate
Dimensions

 Directory of
Research Journal
Indexing

ROOTINDEXING
JOURNAL ABSTRACTING AND INDEXING SERVICE

ResearchGate

 idealonline

erih+

INDEX COPERNICUS
INTERNATIONAL

MƏKTƏBƏQƏDƏR və İBTİDAİ TƏHSİL

Elmi-metodik jurnal. 1970-ci ildən «Azərbaycan məktəbi» jurnalına əlavə kimi nəşr olunmağa başlayıb. Jurnal 2000-ci ildən etibarən Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyinin elmi-metodik nəşri kimi fəaliyyətini davam etdirir. ISSN 2709-247X (Print) ISSN 2709-2488 (Online)

Azərbaycan Respublikası Elm və Təhsil Nazirliyinin 05 may 1997-ci il tarixli Nizamnaməsi ilə təsdiq edilmiş, Ədliyyə Nazirliyində «İbtidai məktəb və məktəbəqədər tərbiyə» adı ilə dövlət qeydiyyatına alınmışdır. Qeydiyyat şəhadətnaməsi № 544. 2009-cu ildə jurnalın adı dəyişdirilərək «Məktəbəqədər və ibtidai təhsil» adlandırılmışdır (AR Ədliyyə Nazirliyinin 11/648 №-li, 20.05.2009-cu il tarixli məktubu).

«Məktəbəqədər və ibtidai təhsil» jurnalı məktəbəqədər və ibtidai təhsil sahəsində elmi-nəzəri məqalələrin, müasir dövrün tələblərinə uyğun milli və xarici təcrübəni praktik və nəzəri baxımdan əks etdirən araşdırma materiallarının nəşrini həyata keçirir. Jurnalda təlimin məzmununu, tərbiyəçi və müəllimlərin, psixoloq və defektoloqların pedaqoji təcrübəsini ümumiləşdirən məqalələrə yer verilir. Müasir təlim texnologiyalarının, pedaqoji innovasiyaların təbliği, ailə-məktəb, müəllim-şagird, tərbiyəçi-uşaq münasibətlərinin pedaqoji-psixoloji aspektlərini əks etdirən yazıların dərci jurnalda daim diqqət mərkəzində saxlanılır. Məqalələr Azərbaycan, rus, ingilis və türk dillərində dərc olunur. Müəlliflərin şəxsi maraqlarını əks etdirən, elmi-metodiki nəticəsi olmayan məqalələr qəbul edilmir. Jurnal Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının tövsiyə etdiyi elmi nəşrlər sırasındadır.

PRESCHOOL and PRIMARY EDUCATION

Scientific and methodological journal. It has been published since 1970 as a supplement to the «Azerbaijan Journal of Educational Studies». The journal has been operating as the scientific-methodical publication of the Ministry of Science and Education Republic of Azerbaijan since 2000. ISSN 2709-247X (Print) ISSN 2709-2488 (Online)

The journal «Preschool and primary education» publishes scientific and theoretical articles in the field of preschool and primary education, research materials reflecting national and international experience from a practical and theoretical point of view in accordance with the modern requirements. The journal also publishes articles summarizing the content of training, the pedagogical experience of educators, teachers, psychologists and disability specialists. Promotion of modern learning technologies, pedagogical innovations and articles that reflect pedagogical and psychological aspects of family-school, teacher-student, educator-child relationships are always in the focus of the journal. Articles are published in Azerbaijani, Russian, English and Turkish languages. Articles that reflect the conflict of interests and have no scientific methodological purpose are not accepted. The journal is among the recommended scientific publications of the Higher Attestation Commission under the President of the Republic of Azerbaijan.

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI ELM VƏ TƏHSİL NAZİRLİYİ
“Məktəbəqədər və ibtidai təhsil” jurnalı

Baş redaktor əvəzi
Böyükəğa Mikayılı

Redaksiya heyəti

Aqşin Əliyev (Pekin Xarici Dillər Universiteti)
Arif Əsədov (Bakı şəhəri, 291 nömrəli Ekologiya liseyi)
Xalidə Musayeva (Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti)
Laləzar Cəfərova (Azərbaycan Respublikası Təhsil İnstitutu)
Müseyyib İlyasov (Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti)
Natalya Naumova (Rusiya Federasiyası Samara Humanitar Akademiyası)
Səidə Əhmədova (BŞTİ, Təlimə Dəstək Mərkəzi)
Tran Mai Uoc (Vyetnam Bank Universiteti)
Təranə Mirzəyeva (Göyçay şəhər, 3 nömrəli tam orta məktəb)
Uğurcan Toqay (Türkiyə Milli Təhsil Nazirliyi)
Ülviyyə Mikayılova (ADA Universiteti)

Redaksiya şurası

Akif Abbasov (Azərbaycan Respublikası Təhsil İnstitutu)
Anar Xələfov (Məktəbəqədər və Ümumi Təhsil üzrə Dövlət Agentliyi)
Asəf Zamanov (Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti)
Arzu Süleymanova (177 nömrəli tam orta məktəb)
Buket Akkoyunlu (Çankaya Universiteti, Türkiyə)
Cəlal Allahverdiyev (Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti)
Doris Bühler-Niederberger (Wuppertal Universiteti, Almaniya)
Elza Mollayeva (Bakı Dövlət Universiteti)
Elnarə Məmmədova (Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti)
Elvin Rüstəmov (Azərbaycan Respublikası Elm və Təhsil Nazirliyi)
Eve Eisenschmidt (Tallin Universiteti, Estoniya)
Ənvər Abbasov (Bakı Slavyan Universiteti)
Fərrux Rüstəmov (Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti)
Gülşən Eminova (Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti)
Gülnoza Oripova (Fərqanə Dövlət Universiteti)
Guljahon Jumanazarova (Cizzax Dövlət Pedaqoji Universiteti, Özbəkistan)
Hamlet İsaخانlı (Xəzər Universiteti, Azərbaycan)
Hümeyir Əhmədov (Azərbaycan Respublikası Təhsil İnstitutu)
Həqiqət Hacıyeva (Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti)
İntiqam Cəbrayıl (Azərbaycan Respublikası Təhsil İnstitutu)
İlahə Rəsulova (Azərbaycan Respublikası Elm və Təhsil Nazirliyi)
İlahə Şıxəliyeva (Bakı Dövlət Universiteti)
İradə Məlikova (74 nömrəli tam orta məktəb)
İlham Cavadov (Azərbaycan Respublikası Təhsil İnstitutu)
Könül Pirverdiyeva (Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti)
Qüdsiyyə Qəmbərova (AMEA Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu)
Nodira Soatova (Cizzax Dövlət Pedaqoji Universiteti, Özbəkistan)
Muhabbat Jumanıyazova (Urgənc Dövlət Universiteti)
Pərizod Turpova (Cizzax Dövlət Pedaqoji Universiteti, Özbəkistan)
Pavel Luşin (Ukrayna Pedaqoji Elmlər Akademiyası)
Ramiz Əliyev (Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti)
Sübhən Talıblı (Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin Şamaxı filialı)
Surayyo Əşonkulova (Alfaqanus Beynəlxalq Universiteti, Özbəkistan)
Sevinc Alfaheeda (Azərbaycan Dövlət Dəniz Akademiyası)
Şərafət Baxışova (Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti)
Şəhla Əliyeva (Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti)
Vidadi Xəlilov (Azərbaycan Respublikası Təhsil İnstitutu)
Vira Remajevskaya («Lewenia» Təhsil və Reabilitasiya Mərkəzi, Ukrayna)
Valeri Kiriçuk (Ukrayna Milli Pedaqoji Elmlər Akademiyası)

Redaksiya

Məhəbbət Əliyeva, Landa Cəfərova, Aytən
Həsənova, Arzu Nuruzadə, İradə Əsədova, Fəridə Əhmədova, Selcan Heydərova

Redaksiyanın ünvanı:

AZ 1118, Bakı şəhəri, Nəsimi küçəsi 37
Telefon: (+994) 50 344 96 76
E-mail: info@ppe-journal.edu.az

THE MINISTRY OF SCIENCE AND EDUCATION THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN
Journal of Preschool and Primary Education

Editor-in-chief
Boyukagha Mikayilli

Editorial Board

Agshin Aliyev (Beijing Foreign Studies University)
Arif Asadov (Baku city, Ecological Lyceum No.291)
Khalida Musaeva (Azerbaijan State Pedagogical University)
Lalazar Jafarova (Education Institute of the Republic of Azerbaijan)
Museib Ilyasov (Azerbaijan State Pedagogical University)
Natalya Naumova (Russian Federation Samara Humanitarian Academy)
Saida Akhmedova (Training Support Center of the Education Department of Baku)
Tran Mai Uoc (Banking University Vietnam)
Tarana Mirzeyeva (Goychay city, Secondary school No. 3)
Ugurcan Togay (Republic of Türkiye Ministry of National Education)
Ulviya Mikayilova (ADA University)

Editorial council

Akif Abbasov (Education Institute of the Republic of Azerbaijan)
Anar Khalafov (The State Agency for Preschool and General Education)
Asef Zamanov (Azerbaijan State Pedagogical University)
Arzu Suleymanova (Secondary school No. 177)
Anvar Abbasov (Baku Slavic University)
Buket Akkoyunlu (Çankaya University, Turkey)
Jalal Allahverdiyev (Azerbaijan State University of Economics)
Doris Bühler-Niederberger (University of Wuppertal, Germany)
Elza Mollayeva (Baku State University)
Elnara Mammadova (Azerbaijan State Pedagogical University)
Elvin Rustamov (Ministry of Science and Education Republic of Azerbaijan)
Eve Eisenschmidt (Tallinn University, Estonia)
Farrukh Rustamov (Azerbaijan State Pedagogical University)
Gulshan Eminova (Azerbaijan State Pedagogical University)
Gulnoza Oripova (Fergana State University)
Guljahon Jumanazarova (Jizzakh State Pedagogical University, Uzbekistan)
Hamlet Isakhanli (Khazar University, Azerbaijan)
Humeyir Ahmadov (Institute of Education of the Republic of Azerbaijan)
Hagigat Hajiyeva (Azerbaijan State Pedagogical University)
Intigam Jabrayilov (Institute of Education of the Republic of Azerbaijan)
Ilaha Rasulova (Ministry of Science and Education Republic of Azerbaijan)
Ilaha Shikhalieva (Baku State University)
Irada Malikova (Secondary school No. 74)
Ilham Javadov (Education Institute of the Republic of Azerbaijan)
Konul Pirverdiyeva (Azerbaijan State Pedagogical University)
Qudsiyya Gambarova (Institute of Linguistics named after Nasimi, ANAS)
Nodira Soatova (Jizzakh State Pedagogical University, Uzbekistan)
Muxabbat Jumanyazova (Urgench State University)
Parizod Turupova (Jizzakh State Pedagogical University, Uzbekistan)
Pavel Lushin (Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine)
Ramiz Aliyev (Azerbaijan State Pedagogical University)
Subhan Talibli (The Shamakhi branch of the Azerbaijan State Pedagogical University)
Surayo Eshonkulova (Alfraqanus International University, Uzbekistan)
Sevinj Alfaheeda (Azerbaijan State Marine Academy)
Sharafat Bakhishova (Azerbaijan State Pedagogical University)
Shahla Aliyeva (Azerbaijan State Pedagogical University)
Vidadi Khalilov (Education Institute of the Republic of Azerbaijan)
Vira Remajevskaya (Education and Rehabilitation Center «Lewenia», Ukraine)
Valery Kirichuk (The National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine)

Editorial team

Mahabbat Aliyeva, Landa Jafarova, Aytan
Hasanova, Arzu Nuruzade, Irada Asadova, Farida Ahmadova, Seljan Heydarova

Address:

37 Nasimi St., Baku, Azerbaijan 1118
Tel: (+994) 50 344 96 76
E-mail: info@ppe-journal.edu.az

Şərafət Baxışova

Məktəbəqədər təhsil müəssisələrində valeologiya üzrə
məşğələlərin aparılması metodikası

9-22

Namiq Ağaməmmədov

İbtidai siniflərdə coğrafi biliklərin integrativ tədrisi

23-37

Müjkan Məmmədzadə

Uşaq musiqisinin tərbiyəvi potensialı:
pedaqoji və psixoloji aspektlər

39-49

Dürdanə Heydərova

STEAM təhsilinin məktəbəqədər yaşlı uşaqların təfəkkürünün
inkişafında rolu

51-60

Nodira Soatova, Shohista Xoldorova

Ana dilinin tədrisinə müasir yanaşmalar
(Özbəkistan məktəbləri nümunəsində)

61-76

Bahar Ələkbərova

İbtidai siniflərdə oxu vərdişlərinin təşviqinə yönəlik
rəhbər strategiyalar

77-90

Mətanət Rəhimova

Uşaqların sosial bacarıqlarının inkişafında ailə və məktəbəqədər
təhsil müəssisəsi əməkdaşlığının rolu

91-102

Sharafat Bakhishova

Methodology for conducting valeology classes in preschool
educational institutions 9-22

Namig Aghamammadov

Integrative teaching of geographical knowledge in primary grades 23-37

Mujkan Mammadzade

The educational potential of children's music:
pedagogical and psychological aspects 39-49

Durdana Heydarova

The role of STEAM education in the development of thinking
of preschool children 51-60

Nodira Soatova, Shohista Xoldorova

Modern approaches to teaching the mother tongue
(the case of schools in Uzbekistan) 61-76

Bahar Alakbarova

Leadership strategies aimed at promoting reading
habits in primary grades 77-90

Matanat Rahimova

The role of family and preschool educational institution
collaboration in the development of children's social skills 91-102

METHODOLOGY FOR CONDUCTING VAEOLOGY CLASSES IN PRESCHOOL EDUCATIONAL INSTITUTIONS

Sharafat Bakhishova

Azerbaijan State Pedagogical University,

Department of Preschool Education Pedagogy, associate professor,

doctor of pedagogical sciences

E-mail: sharafat_baxishova1960@mail.ru

<https://orcid.org/0000-0002-7848-2068>

Abstract. The study systematically examines and analyzes the methodology for organizing valeology classes in preschool educational institutions. Particular attention is paid to the importance of valeological activities in broadening preschool children's understanding of their own bodies and health, as well as potentially life-threatening situations, and in developing skills related to personal hygiene, verbal communication, and the culture of leisure. Protecting and strengthening children's health has always been an important issue and continues to remain highly relevant today. The study considers the preschool period as a significant stage during which the foundations of children's physical, psychological, and social habits are established. It also examines the main responsibilities of the family and society in ensuring the proper upbringing of children, promoting a healthy lifestyle, and protecting their health during this developmental stage. The appropriateness of valeology classes as a means of providing children with relevant knowledge is also substantiated.

Keywords: valeology classes, valeological knowledge, health culture, healthy and well-rounded individual, healthy environment, personal hygiene skills.

DOI: 10.30546/2709-2488.2026.003.10947

To cite this article: Bakhishova S. (2026). Methodology for conducting valeology classes in preschool educational institutions. *Journal of Preschool and Primary Education*, Vol. 256, Issue III, pp. 9-22.

Article history: received – 09.07.2026; accepted – 19.08.2026.

CC BY 4.0. Authors expressly acknowledge the authorship rights of their works and grant the journal the first publication right under the terms of the Creative Commons Attribution License International CC-BY, which allows the published work to be freely distributed to others, provided that the original authors are cited and the work is published in this journal.

MƏKTƏBƏQƏDƏR TƏHSİL MÜƏSSISƏLƏRİNDƏ VALEOLOGİYA ÜZRƏ MƏŞĞƏLƏLƏRİN APARILMASI METODİKASI

Şərafət Baxışova

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti,
məktəbəqədər təhsilin pedaqogikası kafedrasının dosenti,
pedaqogika elmləri doktoru

E-mail: sharafat_baxishova1960@mail.ru

<https://orcid.org/0000-0002-7848-2068>

Annotasiya. Tədqiqatda məktəbəqədər təhsil müəssisələrində valeologiya üzrə məşğələlərin təşkil olunması metodikası geniş və sistemli şəkildə araşdırılaraq təhlil olunur. Məktəbəqədər yaşlı uşaqların öz orqanizmlərinə, sağlamlılıqlarına dair, eyni zamanda həyat üçün təhlükəli vəziyyətlər haqqında təsəvvürlərinin genişlənməsində və şəxsi gigiyena, şifahi ünsiyyət, asudə vaxt mədəniyyəti bacarıqlarının formalaşmasında valeoloji məşğələlərin faydalı rolu ətraflı şərh edilir. Uşaqların sağlamlığının qorunması və möhkəmləndirilməsi məsələləri həmişə aktual problem olmuş və bu gün də belədir. Tədqiqatda məktəbəqədər yaş dövrü uşaqların fiziki, psixoloji və sosial vərdislərinin bünövrəsinin qoyulduğu mərhələ kimi təhlil olunur. Bu mərhələdə uşaqların düzgün tərbiyə edilməsi, onlarda sağlam həyat tərzinin formalaşması və sağlamlılıqlarının qorunmasında ailə və cəmiyyətin üzərinə düşən prioritet vəzifələr nəzərdən keçirilir, müvafiq biliklərin aşılmasında valeoloji məşğələlərin məqsədəuyğunluğu əsaslandırılır.

Açar sözlər: valeoloji məşğələlər, valeoloji biliklər, sağlamlıq mədəniyyəti, sağlam və kamil insan, sağlam mühit, şəxsi gigiyena bacarıqları.

DOI: 10.30546/2709-2488.2026.003.10947

Məqaləyə istinad: Baxışova Ş. (2026). Məktəbəqədər təhsil müəssisələrində valeologiya üzrə məşğələlərin aparılması metodikası. «*Məktəbəqədər və ibtidai təhsil*», № 3 (256), səh. 9-22.

Məqalə tarixçəsi: göndərilib – 09.07.2026; qəbul edilib – 19.08.2026.

CC BY 4.0. Müəlliflər açıq şəkildə öz əsərlərinin müəlliflik hüquqlarını təsdiq edir və jurnala Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) lisenziyası çərçivəsində ilk nəşr hüququnu verirlər. Bu lisenziya, əsərin bu jurnalda yayımlandığı və orijinal müəlliflərə istinad edildiyi halda, onun sərbəst şəkildə digər şəxslər tərəfindən yayılmasına icazə verir.

Giriş / Introduction

Uşaqlar ailənin, xalqın və dövlətin ən qiymətli sərvətidirlər. Onların sağlamlığının qorunması valideynlərin və cəmiyyətin maariflənməsindən başlayır. Uşaqların həm fiziki, həm də mənəvi cəhətdən sağlam böyüməsi məktəbəqədər təhsil müəssisələrində çalışan tərbiyəçi-müəllimlərin qarşısında duran ən çətin, məsuliyyətli və prioritet vəzifələrdən biri hesab olunur. Araşdırmalar göstərir ki, ailədaxili mövcud olan problemlərin vaxtında aradan qaldırılmaması, uşaqlarda sağlam həyat tərzini vərdişlərinin formalaşdırılması ilə bağlı bir çox təşəbbüsün nəticəsiz qalmasına səbəb olur. Müşahidələrə əsasən, demək olar ki, problem uşaqlarda öz sağlamlıqlarına şüurlu münasibətin tam formalaşmaması ilə bağlıdır. Buna görə də məktəbəqədər müəssisələrin təhsil proqramlarında insan orqanizminin öyrənilməsinə və onun həyat fəaliyyətinin təhlükəsizliyinin təmin edilməsinə dair bölmələrə getdikcə daha çox yer ayrılır.

Sağlamlıq cəmiyyət tərəfindən müəyyən olunmuş dinamik bir anlayış olduğu üçün onun müəyyən və standart tərifini mövcud deyildir. Elmi ədəbiyyatın təhlili göstərir ki, sağlamlığın qorunması və sağlam həyat tərzinin formalaşdırılmasına dair bilik və bacarıqların erkən yaşlardan aşılması valeoloji yanaşmanın əsas istiqamətlərindən birini təşkil edir.

Valeologiya səhhət haqqında, onun təlim edilməsi, formalaşdırılması və qorunub saxlanması haqqında elmdir. Tədris fənni kimi – səhhət və insanın sağlam həyat tərzini haqqında biliklər toplusudur [Brekhman, İ., 1990].

Valeologiya insan sağlamlığının qorunması, möhkəmləndirilməsi və sağlam həyat tərzinin formalaşdırılması məsələlərini öyrənən istiqamət kimi məktəbəqədər təhsil prosesində də mühüm imkanlara malikdir. Məktəbəqədər yaşlı uşaqların sağlamlıq haqqında biliklərinin artırılması onların öz orqanizminə, şəxsi gigiyenasına, qidalanmasına, fiziki fəallığına və təhlükəsizliyinə yönəlmiş münasibətinin formalaşmasına müsbət təsir göstərir.

Valeologiya istiqamətlərindən biri pedaqoji valeologiyadır. Pedaqoji valeologiya pedaqoji vasitələrlə təhsil alanların səhhətinin formalaşması, qorunub saxlanması və möhkəmləndirilməsini nəzərdə tutan istiqamətdir. V.P.Petlenkonun fikrincə, insanın həyat tərzini onun konstitusiyasına (bədən quruluşu və funksional xüsusiyyətlərinə) uyğun olmalıdır. Konstitusiya isə orqanizmin genetik potensialının, irsiyyətin və ətraf mühitin qarşılıqlı təsirinin məhsulu kimi başa düşülür. Konstitusiya həmişə fərdidir: insan sayı qədər həyat tərzini var. Bir insanın konstitusiyasını təyin etmək mürəkkəb proses olsa da, onu qiymətləndirmək üçün bəzi üsullar hazırlanmış və praktikada tətbiq olunmağa başlanmışdır [Petlenko, V., 1999].

Araşdırmalar göstərir ki, uşaqlara sağlam həyat tərzı haqqında biliklər verməklə, onları emosional və ya fiziki gərginlikdən qorumaqla, həmçinin valeoloji məşğələləri keyfiyyətli təşkil etməklə uşaqlarda sağlam həyat tərzı sürmək istəyini formalaşdırmaq mümkündür.

Bu baxımdan, son dövrlərdə məktəbəqədər təhsilə dair qəbul edilmiş qərarlarda və konseptual sənədlərdə proqramların məzmununun uşaqların yalnız intellektual inkişafına deyil, həm də sağlamlığının qorunmasına və möhkəmləndirilməsinə yönəlməsi prioritet məsələ kimi irəli sürülür.

Tədqiqatın əsas məqsədi məktəbəqədər təhsil müəssisələrində valeologiya üzrə məşğələlərin təşkili və aparılması metodikasının elmi-pedaqoji əsaslarını müəyyənləşdirmək, uşaqların yaş və fərdi xüsusiyyətlərini nəzərə almaqla valeoloji biliklərin, sağlam həyat tərzı ilə bağlı bacarıq və vərdişlərin formalaşdırılmasında səmərəli metod və vasitələri əsaslandırmaqdır.

Problemin qoyuluşu

Məktəbəqədər təhsil müəssisələrində valeoloji istiqamətli fəaliyyətin səmərəli təşkili uşaqların yaş və fərdi xüsusiyyətlərinin nəzərə alınmasını tələb edir. Məktəbəqədər yaşlı uşaqlar üçün abstrakt nəzəri məlumatların mənimsənilməsi nisbətən mürəkkəb olduğundan sağlamlıqla bağlı anlayışların konkret nümunələr, oyunlar, müşahidələr, praktik fəaliyyətlər, sadə təcrübələr və problemlı situasiyalar vasitəsilə təqdim edilməsi daha məqsədəuyğundur. Belə yanaşma uşağın yalnız müəyyən məlumatları yadda saxlamasına deyil, onları gündəlik davranışında tətbiq etməsinə də şərait yaradır.

Tədqiqat metodları

Tədqiqat zamanı nəzəri və empirik tədqiqat metodlarından istifadə edilmişdir. Tədqiqat metodlarının seçilməsi problemin mahiyyətinin hərtərəfli araşdırılmasına, valeoloji məşğələlərin təşkili xüsusiyyətlərinin müəyyənəşdirilməsinə və onların pedaqoji imkanlarının üzə çıxarılmasına yönəldilmişdir.

Əsas hissə / Main part

Sağlam və kamil insan yetişdirmək cəmiyyətin ən mühüm vəzifəsidir. Maarifçi-pedaqog H.B.Zərdabi məktəblərimizdə şagirdlərin fiziki inkişafına, sağlamlığına lazımi diqqət yetirilmədiyini ciddi tənqid etmişdir. O, “Məktəb gigiyenası” adlı məqaləsində bu sahədə məktəblərdəki dözülməz vəziyyətdən bəhs edirdi: “Məktəbli uşaqlarda qan azlığı, əsəbilik, hədsiz yorğunluq, mədə pozğunluğu, vitamin çatışmazlığı, müxtəlif növ daxili xəstəliklər, göz xəstəlikləri, onurğa sütununun əyilməsi, orqanizmin inkişafdan qalması kimi ağır hallar özünü göstərir. Məktəbdə əsas diqqət zehni inkişafa yönəlir, uşaq orqanizminin normal fiziki inkişafına isə lazımi diqqət yetirilmir”. H.B.Zərdabi vəziyyətdən çıxış yolu kimi

məktəblərdə bədən tərbiyəsi və idmana qayğıını artırmağı, tibbi xidməti gücləndirməyi, tədris yükünü ixtisar etməyi, gigiyenik tələblərə ciddi əməl olunmasını vacib sayırdı [Aydınəğlu, T., 2006].

Böyük maarifçi-pedaqoq bu fikirləri təhsilin bünövrəsi sayılan müasir məktəbəqədər təhsil müəssisələrimiz üçün də aktualdır. Valeologiyanın mühüm və prioritet tədqiqat istiqamətlərindən biri xəstəlikönü vəziyyətdə olan uşaqların öyrənilməsidir. Belə vəziyyəti aşkarlamaq üçün, ilk növbədə, orqanizmin funksional ehtiyatları tədqiq edilməlidir. Valeologiya kəmiyyət və keyfiyyət olaraq bu göstəriciləri öyrənməyə, sağlamlıq indeksini müəyyən etməyə imkan verir. Bu çox vacib bir məqamdır, çünki məhz sağlam və xəstəliyə keçid vəziyyətində olan orqanizm patologiyaya çevrilməyənlə kimi səhiyyənin maraq sahələrindən kənarda qalır. Valeologiyanın vəzifələri – uşağın aid olduğı risk qrupunun təyin edilməsi, ona özü üçün zəruri olan göstəriciləri müəyyənləşdirməyin, həmin göstəricilərə nəzarət etməyin və onlara əsaslanaraq şəxsi həyat tərzini düzəltməyin öyrədilməsidir [Baxışova, Ş., 2023].

Sağlam həyat təzi (valeologiya) haqqında əsas biliklər uşaqlara erkən yaş dövründən (2 yaşdan) etibarən aşılanır. Uşaqlarda şəxsi gigiyena qaydalarına riayət etmək bacarıqları (mənl əllərimi, üzümü yuyuram və s.) məhz bu dövrdə formalaşdırılır.

Müşahidələrdən aydın olur ki, uşağın hərtərəfli inkişafı üçün əlverişli şərait yaratmaqla yanaşı, onlarda məktəbəqədər yaş dövründə valeologiya üzrə yeni bilik və bacarıqlar formalaşdırmaq zəruridir. Müasir dövrdə xüsusi proqramların hazırlanması və pedaqoji prosesə daxil edilməsi bu gün qarşıda duran prioritet vəzifələrdən biridir. Proqramın əsas ideya və məqsədi uşağın güclü və sağlam böyüməsinə kömək etmək, həmçinin ona sağlamlığın insan həyatının əsas dəyəri olduğunu aşılamaqdır. Proqramın üç yaşdan yeddi yaşa qədər uşaqlarla işləmək üçün nəzərdə tutulması məqsədemüvafiqdir.

Valeoloji işin aparılmasına (sağlam həyat tərzinin formalaşdırılması və sağlamlıqın qorunması fəaliyyətinə) əsasən, aşağıdakı istiqamətlər daxildir:

- məktəbəqədər yaşlı uşaqlara sağlamlıqın qorunması və fiziki aktivliyin artırılması üçün orqanizmin funksional imkanlarından və təbii müalicə vasitələrindən istifadə qaydalarını öyrətmək (akupressura – üzün, ovucaların, qulaqcıqların əl ilə masajı; təmassız masaj; istirahət üçün təlim əzələ gərginliyi, psixo-gimnastika, özünümüalicə, gözlər üçün gimnastika və onun digər növləri);
- davranışın özünü tənzimləmə bacarıqlarının formalaşdırılması (sosial-davranış təlimləri, emosiyaların təlimləri, avtotəlimlər);
- valeoloji məşğələlər vasitəsilə uşaqların somatik sağlamlıq səviyyəsinin valeoloji qiymətləndirilməsi, dinamik nəzarəti və sağlamlaşdırma işlərinin

təşkili (dişlərin, əllərin, ayaqların köməyi ilə rəngləmə, sonra sakitləşdirici masaj; valeoloji mahnıların daxil edilməsi, əyləncəli oyunlar, məşğələlərdə cizgi filmlərinə baxmaq);

- ailədə sağlamlığın yaxşılaşdırılması üçün əlverişli şəraitin yaradılması məqsədilə valideynlərlə iş aparılması (sağlam həyat tərzinin geniş təbliği, valideynlərin valeoloji mədəniyyətinin formalaşdırılması, uşaqlarla sağlamlığın qorunmasına dair müqavilənin imzalanması, sağlamlıq məəcəlləsinin tərtib edilməsi, valideynlərin sağlamlığının yaxşılaşdırılması, “Sağlamlıq–Sevgi–Gözəllik” klubunun təşkili, işgüzar oyunların keçirilməsi, test və anketlərin tətbiqi və s. [Brekhman, İ., 1990].

Məktəbəqədər yaşlı uşaqların valeoloji tərbiyəsi uşaqların fiziki və psixoloji xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla aşağıdakı prinsiplərə əsaslanır:

- *Sistemlilik prinsipi.* Təhsil ayrı-ayrılıqda deyil, uşağın inkişaf səviyyəsinin mənəvi, estetik, psixofiziki formalaşması ilə əlaqədar olaraq həyata keçirilir. Emosional-iradi sfera inkişaf etdirilmədən, mənəviyyat və əxlaq üzərində işləmədən fiziki sağlamlığı qorumaq mümkün deyil. Valeoloji təhsil problemlərinin uğurlu həlli yalnız məktəbəqədər müəssisə və valideynlərin birgə səyləri ilə mümkündür.
- *Fəaliyyət prinsipi.* Valeoloji mədəniyyət böyüklərlə birgə fəaliyyət prosesində uşaqlar tərəfindən mənimsənilir.
- *“Zərər vurmama” prinsipi.* Valeoloji işdə yalnız təhlükəsiz müalicə üsullarının istifadəsini nəzərdə tutur.
- *Humanizm prinsipi.* Valeoloji təhsil uşağın şəxsiyyətinin daxili dəyərini tanıyır. Təhsilin əxlaqi qaydaları ümumbəşəri dəyərlərdir.
- *Altruizm prinsipi.* Başqalarına təmənnəsiz xidmət göstərərək onların xoşbəxtliyi naminə öz şəxsi mənafeyini qurban verməkdən ibarət əxlaqi prinsipdir (eqoizmin əksi). Valeoloji mədəniyyətin mənimsənilmiş dəyərlərini bölüşmək ehtiyacını təmin edir: “Özün öyrəndin – bir dostu öyrət” ölçü prinsipi. Sağlamlıq normada yaxşıdır [Brekhman, İ., 1990].

Valeologiya üzrə məşğələlər bütün yaş qruplarında keçirilir. İşin formaları, üsulları və texnikaları çox müxtəlifdir. Ekskursiyalar, müşahidələr, şəkillərə baxmaq, koqnitiv və evristik xarakterli söhbətlər, müxtəlif didaktik və öyrədici oyunlar, oyun məşqləri, təcrübələr, valeoloji testlər və tapşırıqlar, video və audiodızıları bura daxil etmək lazımdır.

Məktəbəqədər dövrdə uşaqlar sağlam həyat tərzini normaları ilə tanış olurlar. Gündəlik rejim uşaqların inkişafına kömək edir, məsuliyyət və müstəqilliyi artırır. Onların həyatlarını saatlar və dəqiqələrlə deyil, baş verən hadisələrə görə təşkil edir. Fəaliyyətlər hər gün eyni ardıcılıqla baş verəndə özlərini daha təhlükəsiz hiss edir və dünyanı daha yaxşı başa düşürlər. Gündəlik rejim uşaqlara rahatlıq

və ardıcılıq gətirir. Uşaqlar nə gözlədiklərini bildikdə özlərinə daha inamlı olurlar. Onlar bütün bunları birdən etməyi öyrənmirlər. Bəzən gündəlik iş rejiminə riayət etmək çətin bir iş kimi görünə bilər. Gündəlik rejim uşaqların vaxtlarını, fəaliyyətlərini səmərəli təşkil etməyə, özlərinə və ətrafdakı dünyaya daha inamlı olmağa kökləyir. Bununla da uşaqlar gündəlik problemlərə, streslərə və yeni gözləntilərə daha yaxşı uyğunlaşa bilirlər.

Uşaqların sağlamlığının möhkəmləndirilməsi, qorunması və orqanizmlərinin fizioloji və psixi funksiyalarının təkmilləşdirilməsi üçün gün rejiminin böyük əhəmiyyəti vardır [Zeynalova, Z., Cəmilzadə, S., 2013].

Digər məşğələlərdə olduğu kimi, valeologiya üzrə keçirilən məşğələlərdə də, uşaqların bilikləri daha yaxşı mənimsəmələri üçün aşağıdakı didaktik oyunlardan istifadə edilməsi vacibdir:

Didaktik oyunlar zamanı uşaqlar ünsiyyət quraraq mübahisəli məsələləri həll etməyi, mühakimələri və nəticələrini öyrənirlər. Beləliklə, uşaqlarda nitq, praktik və zehni fəaliyyətin həyata keçirilməsi üçün isə əsas şərt kimi diqqət bütün didaktik oyunlarda inkişaf edir. Oyun zamanı əsas şərt olaraq uşağın diqqətinin sabitliyi, dəyişkənliyi, paylanması artır. İxtiyari və qeyri-ixtiyari diqqətin elementləri daxili nəzarət funksiyası olaraq ortaya çıxır, çünki uşağa nəticə ilə yanaşı oyunun köməyi ilə buna nail olmaq da maraqlıdır.

Beləliklə, didaktik oyunlar idrak sahəsində bir sıra yeniliklərin meydana gəlməsinə kömək edir:

- idrak maraqları;
- analitik fəaliyyətin getdikcə daha kompleks hal alması;
- zehni hərəkətlər və daxili fəaliyyət planının elementləri;
- idrak proseslərinin intellektualizasiyası, onlar arasında əlaqənin qurulması.

Valeoloji məşğələlərdə istifadə olunması tövsiyə olunan didaktik oyunlara və oyun-məşqlərə nəzər salaq:

1. Didaktik oyun: “Təmiz əllər”

Məqsəd: a) yuma prosesinin hərəkətlərinin ardıcılığını öyrətmək; b) lüğəti aktivləşdirmək; c) sabun, dəsmal, fırça, şəxsi gigiyena qaydalarına riayət etmək ehtiyacını formalaşdırmaq; d) sağlam həyat təzi bacarıqlarının praktik inkişafını öyrətmək.

Material: qaydalar olan şəkillər, tualet əşyaları, kiçik oyuncaqlar, üçölçülü heyvan heykəlcikləri, əmək əşyaları.

Məzmun: Tərbiyəçi-müəllim uşaqlardan əllərini yumaq lazım olduqda qaydaya uyğun şəkillər seçməyi və şəkllə uyğun olaraq üçölçülü obyektləri tapmağı xahiş edir. Tərbiyəçi-müəllim uşaqları yuyunma prosesinin hərəkətlərini təqlid etməyə dəvət edir (yaradıcılıq və təxəyyül inkişaf edir).

2. Didaktik oyun: “Mən bacarıram”

Məqsəd: a) uşaqların diqqətini öz bacarıqlarına və fiziki imkanlarına yönəltmək; b) tədqiqat fəaliyyətini və özünəinamı inkişaf etdirmək.

Məzmun: Oyunda istənilən sayda uşaq (1-dən 10-a qədər) iştirak edə bilər. Təqdimatçı topu uşağa atır və deyir: “Bacarıram” və ya “Mən bacarmıram”.

Topu tutan uşaq bunu necə bildiyini (ona nə kömək etdiyini) və ya necə edəcəyini bilmədiyini (öyrənə bilərmə) izah edərək ifadəni davam etdirməli və topu liderə qaytarmalıdır. Məsələn: “Mən qaça bilirəm, çünki ayaqlarım var”, “Mən uça bilmirəm, çünki qanadlarım yoxdur”.

3. Didaktik oyun: “Cüt tap”

Məqsəd: görmə duyğusunu müvəqqəti məhdudlaşdırmaq və toxunma duyğusunu aktivləşdirmək məqsədilə uşaqlara gözləri bağlı halda eyni plitələrin seçilməsini, toxunma hisslərindən istifadə edərək səthlərini müqayisə etməyi öyrətmək.

Məzmun: Uşaqların qarşısına folqa, məxmər kağız, xəz, flanel, ipəklə örtülmüş boşqablar, həmçinin metal və taxta boşqablar qoyulur. Onlar hər dəfə bir boşqab seçir, sonra növbə ilə toxunaraq ikincisini axtarırlar. Uşaqlar müxtəlif materialları düzgün müəyyən edərkən onlara nəyin kömək etdiyini izah etməlidirlər.

4. Oyun-məşqi: “Düymələri kim daha tez saya bilər”

Hədəf: uşaqların diqqətini hər hansı verilən tapşırığa yönəltmək.

Məzmun: Uşaqdan geyimindəki (köynək, pencək, palto) düymələrin sayını öyrənmək üçün iki fərqli üsulla – toxunaraq (hiss edərək) və ya baxaraq sayması xahiş olunur.

Daha sonra tərbiyəçi-müəllim uşaqdan hansı üsulla daha sürətli saymağın mümkün olduğunu və səbəbini soruşur.

5. Oyun-məşqi: “Sözsüz danışmaq”

Hədəf: uşaqların müəyyən jestlər, mimikalar, üz ifadələri və duruş vasitəsilə bir-birlərini anlamaq bacarıqlarını inkişaf etdirmək.

Məzmun: Tərbiyəçi-müəllim uşaqları yoldaşlarının jestlərinin (salam, vida, hədə və s.), mimikalarının (təəcüb, sevinc, qəzəb və s.), duruşunun (çaşqınlıq, yorğunluq, rifah və s.) mənasını təxmin etməyə dəvət edir. Daha sonra tərbiyəçi-müəllim uşaqların emosional intellektini inkişaf etdirmək məqsədilə onlara bir-birlərini sözsüz başa düşmək üçün müxtəlif jestlərdən, duruş və mimikalardan istifadə etmək tapşırığını verir.

Məktəbəqədər təhsil yalnız inkişafın əsasını deyil, həm də uşaqların sağlamlığını və hərtərəfli fiziki inkişafını təmin etmək üçün maksimal dərəcədə əlverişli mühitin yaradılmasını prioritet hesab edir. Ona görə də məktəbəqədər təhsilin keyfiyyətindən bəhs edərkən onun əsasını sağlamlığı qoruyan və möhkəmləndirən amillərin təşkil etməsi zəruridir.

Təlim prosesinin idarə edilməsində uşaqların təlim yükünün düzgün müəyyənləşdirilməsi mühüm məsələdir. Təlim yükü dedikdə, uşaqların hər hansı yaş mərhələsində mənimsədikləri bilik, bacarıq və vərdişlərin həcmi nəzərdə tutulur. Uşaqların təlim yükünün düzgün müəyyənləşdirilməsi üçün onların potensial imkanları nəzərə alınmalıdır.

Təlim yükü uşaqda məşğələyə, tərbiyəçi-müəllimə qarşı mənfi hisslər yaratmamalıdır. Uşağa istəmədiyi, xoşlamadığı işi gördürmək onun üçün ağır psixoloji yük sayılır. Ona görə də uşaqların fərdi xüsusiyyətlərini, arzu və istəklərini nəzərə alaraq təşkil edilən məşğələnin maraqlı və canlı olması zəruridir.

Uşaqların təlim yükünün müəyyən olunmasında yaranan çətinliklərin əksəriyyəti qruplarda komplektləşdirmələrin düzgün aparılmamasından irəli gəlir. Müşahidələrdən aydın olur ki, bu sahədə müəyyən nöqsanlar mövcuddur. Belə ki, bəzi məktəbəqədər təhsil müəssisələrində müxtəlif yaşlı uşaqları bir qrupa yerləşdirirlər. Bu zaman kiçik yaşlı uşaqlar təlim yükünün yerinə yetirilməsində çətinlik çəkirlər. Ona görə də qrupda eyni yaşlı uşaqların olması daha məqsəddə uyğundur [Baxışova, Ş., 2015].

Aparılan tədqiqatlar göstərir ki, bəzi tərbiyəçi-müəllimlər uşağın yaşını, inkişaf və anlaq səviyyəsini dəqiq nəzərə almadan humanist yanaşma nümayiş etdirir, onu ən adi çətinlikdən qorumaq məqsədilə təlim yükünü həddindən artıq azaltmağa üstünlük verirlər. Bu zaman onlar unudurlar ki, təlim yükünün həddən artıq yüngülləşdirilməsi uşağı arxayınlaşdırır, inkişafdan saxlayır. Uşaq hər şeyi bildiyini zənn edir, onda öyrənmək, çətinliyi aradan qaldırmaq səyi formalaşmır.

Uzun illər ərzində təhsil və tərbiyənin əsas məqsədi hərtərəfli inkişaf etmiş şəxsiyyətin yetişdirilməsi kimi qeyd olunsada, realıqda şəxsiyyətin mənəvi-əxlaqi keyfiyyətləri, onun mədəniyyət səviyyəsi ikinci plana keçir. Təhsil və tərbiyədə prioritet istiqamət biliklərdir. Lakin məlumdur ki, biliklər özlüyündə heç də insanın ruhi və mənəvi keyfiyyətlərinə bir zamanət deyildir. Çox vaxt onlar uşağın əxlaqi, psixi və fiziki sağlamlığının ziddinə gedirlər. Bu, biliklər əsas məqsədə çevrildikdə baş verir.

Aydındır ki, insana bilik lazımdır, lakin məqsəd kimi deyil, uşağın şəxsiyyətinin inkişaf etdirilməsi üçün bir vasitə, onun həyatı məsələlərini həll edə bilməsi üçün bir alət kimi lazımdır. Tərbiyə və təhsilin məqsədi uşağın özü, onun fiziki, ruhi və mənəvi inkişafı olmalıdır.

Böyük çex pedaqoqu Yan Amos Komenski uşaq rejimi, qidası və geyiminə müasir tibb elmi baxımından diqqət yetirməyi məsləhət görmüşdür. Komenski yazırdı ki, uşaqların fiziki inkişafına gündəlik nəzarət qoymaq lazımdır: uşağın başını düz tutması, oturmaı, şey götürməsi, əyilməsi, fırlanması düzgün tənzim edilməlidir. Bütün bunlar oyun prosesində formalaşdırılmalıdır. Oyun uşağın həyatıdır [<https://skillbox.ru> > media > education > yan-amos-kom...].

Məktəbəqədər təhsil müəssisələrində valeoloji təlim və tərbiyə prosesinin səmərəli təşkil olunması üçün bir-birinə sıx bağlı olan üç alt sistemin yaradılması zəruridir: *valeoloji savadlılıq, valeoloji yanaşma və məktəbəqədər müəssisədə və ekstremal vaxtda səhiyyə işlərinin yaxşılaşdırılması.*

1. *Valeoloji savadlılıq:*

- tərbiyəçi-müəllimlər və valideynlər arasında valeoloji məsələlərlə əlaqədar maarifləndirmə işləri aparmaq;
- tərbiyəçi-müəllimləri ilkin tibbi yardım haqqında zəruri bilik və bacarıqlarla silahlandırmaq;
- sağlamlıq, onu şərtləndirən amillər, sağlamlığı təmin etmə yolları barədə ictimaiyyəti məlumatlandırmaq və s.

2. *Valeoloji yanaşma:*

- uşaqların sağlamlığı haqqında məlumatlara bələd olmaq;
- təlim-tərbiyə prosesində bütün fəaliyyətləri uşaq sağlamlığının qorunmasına yönəltmək;
- sağlam həyat tərz, gigiyena qaydaları, zərərli vərdişlərin verəcəyi fəsadlar barədə uşaqları mütəmadi olaraq məlumatlandırmaq.

3. *Məktəbəqədər təhsil müəssisələrində səhiyyə işlərinin yaxşılaşdırılması:*

- uşaqları ümumi olaraq fəvqəladə hallara hazırlamaq;
- zəlzələ, sel, fırtına kimi təbiət hadisələri və onlardan qorunmaq yollarını uşaqlara başa salmaq.
- özünümüdafiə və sığınacaqlardan istifadənin yollarını uşaqlara öyrətmək və s.

Məktəbəqədər təhsil müəssisələrində valeologiya üzrə keçirilən məşğələlərin vəzifələri – uşağa aid olduğu risk qrupunun, ona özü üçün zəruri olan göstəriciləri təyin etməsinin, onlara nəzarətin, bu göstəricilərə əsaslanaraq öz həyat tərzini müəyyənləşdirməsinin öyrədilməsidir.

Ümumiyyətlə, valeologiya uşağa ona irsən keçən adaptasiya mexanizmlərini maksimum reallaşdırmağı, orqanizmin ehtiyatlarını istifadə etməyi öyrətməyə imkan verir. Bu baxımdan, nəzəri planda valeologiyanın məqsədi sağlamlığın formalaşmasının qanunauyğunluqlarının öyrənilməsi, sağlam həyat tərzinin modelləşdirilməsi və əldə olunması yollarının işlənib hazırlanmasıdır.

Valideynlərin valeoloji biliklərinin olması – uşaq dözümlülüyünün, müşahidəçiliyin, məntiqi təfəkkürün sadə formalarının inkişafına kömək edir, uşaq oyununa və əməyinə rəhbərlikdə özünü göstərir, onların hərəkətlərinin səbəbini araşdırmağa şərait yaradır.

Valeologiya məşğələlərində istifadə olunan təlim materiallarının xarakterindən asılı olmayaraq, tərbiyəçi-müəllim bir-biri ilə bağlı olan dörd üsuldən şifahi üsul, izahat, *söhbət, nağıletmədən* geniş istifadə edir.

Məktəbəqədər təhsil müəssisəsində “Sağlamlıq”, “Təhlükəsizlik”, “Fiziki

mədəniyyət”, “Ünsiyyət” və “Sosiallaşma” sahələrinin integrasiyasına əsaslanan mühitin yaradılması, eyni zamanda sağlam həyat tərzinin formalaşdırılması uşağın şəxsiyyət kimi yetişməsi və hərtərəfli inkişafı üçün zəruri şərtidir.

Bütün qruplarda oyun seçərkən uşağın yalnız yaşını deyil, fiziki inkişafını, fərdi xüsusiyyətlərini və səhhətini nəzərə almaq lazımdır. Mütəhərrik oyunlar bütün qruplarda hər gəzinti zamanı aparılır. Hər qrupda həcmcə kiçik, məzmun və xarakterinə görə müxtəlif olan oyun repertuarı olmalıdır. Bu müxtəliflik uşaqlar üçün maraqlı olur və onların hərtərəfli inkişafına kömək edir. Mütəhərrik oyunlar tədricən möhkəmləndirilir” [Mursaqulova, R., Rüstəмова, N., 2012].

Valeoloji məşğələlər sağlamlaşdırıcı xarakter daşıyır. Uşaqlarla fiziki mədəniyyət məşğələlərində sağlamlaşdırıcı təmrinlərin, gündüz yuxusundan sonra istirahət gimnastikasının ən azı 15 dəqiqə müddətində uşaqlarla aparılması məqsəduyğundur. Bu, orqan və sistemlərin normal işləməsi və uşağın müəyyən hərəkətlərə ehtiyacı olması ilə bağlıdır. Çünki yalnız normal aktiv hərəkətlərin iyirminci dəqiqəsində orqanizmin ürək-damar, tənəffüs, endokrin sistemlərində müsbət dəyişikliklər baş verir. Məktəbəqədər yaşlı uşağın fiziki rifahını yaxşılaşdırmaq məqsədilə gimnastika etmək üçün 10 dəqiqə kifayətdir. Gimnastika yeməkdən bir saat sonra musiqi sədaları altında aparılır.

Təlim prosesinin optimallaşdırılması prosesində valeoloji monitorinqin keçirilməsi uşaqların psixofizioloji gərginliyi və əsəbilik səviyyəsinin aşağı endirilməsi ilə nəticələnir. Valeoloji maarifləndirmə, sağlam həyat tərzinin təbliği və fiziki mədəniyyətlə birlikdə bu cür işlərin həyata keçirilməsi uşaqların sağlamlığında müsbət nəticələr əldə etməyə imkan verir.

Nəticə / Conclusion

Aparılan elmi, nəzəri, empirik təhlillər göstərir ki, məktəbəqədər təhsil müəssisələrində uşaqların valeoloji mədəniyyəti bir neçə komponentin birləşməsidir: sağlamlığa və həyata şüurlu münasibət, sağlamlıq haqqında biliklərə yiyələnmək, sağlamlığı qorumaq, möhkəmləndirmək bacarığı, habelə sağlam həyat tərzini ilə bağlı problemləri həll etmək, təhlükəsiz davranış, tibbi, psixoloji kömək və yardım göstərmək. Valeoloji məşğələlər sağlamlaşdırıcı xarakter daşıyır və bu məşğələlər bütün yaş qruplarında keçirilir. Valeologiya üzrə keçirilən məşğələlərdə işin formaları, üsulları və texnikaları müxtəlifdir və buraya ekskursiyalar, müşahidələr, şəkillərə baxmaq, koqnitiv və evristik xarakterli söhbətlər, müxtəlif didaktik və öyrədici oyunlar, oyun məşqləri, təcrübələr, valeoloji testlər və tapşırıqlar, video və audiyozavilər daxil edilir. Uşaqların sağlamlığının qorunması və möhkəmləndirilməsi, sanitar-gigiyenik qaydalara riayət olunması, hava, günəş və sudan müntəzəm istifadə etməklə sağlamlaşdırıcı tədbirlərin keçirilməsi, rəşional

qidalanma, gimnastikanın, düzgün gün rejiminin (yuxu, asudə vaxt, təlim prosesi) təşkili və hərəkət aktivliyinin təminatı onların sağlam həyat tərzini keçirmələrinin əsasını təşkil edir.

Tədqiqat üzərindən aparılan təhlilləri ümumiləşdirərək qeyd etmək olar ki, məktəbəqədər təhsil müəssisələrində keçirilən valeologiya məşğələlərində uşaqlarda sağlam həyat tərzini ilə bağlı bilik, bacarıq və vərdislərin formalaşdırılması prosesində daha səmərəli nəticələr əldə etmək üçün aşağıda qeyd olunan bir sıra məsələlərin nəzərə alınması məqsədəuyğundur:

- məktəbəqədər yaşlı uşaqlara onların fiziki vəziyyətini yaxşılaşdırmaq və sağlamlıqlarını qorumaq üçün bədən funksional imkanlarından və təbii müalicə vasitə və üsullarından (akupressura; uzun, ovucaların, qulaqcıqların əl ilə masajı; təmassız masaj; istirahət üçün təlim əzələ gərginliyi, psixo-gimnastika, özünü müalicə, gözlər üçün gimnastika və onun digər növləri) istifadə etməyi öyrətmək;
- davranışın özünü-tənzimləmə bacarıqlarını formalaşdırmaq (sosial-davranış təlimləri, emosiyaların idarə olunması üzrə təlimlər);
- valeoloji məşğələlər vasitəsilə uşaqların somatik sağlamlıq səviyyəsinin valeoloji qiymətləndirilməsi, dinamik nəzarəti və sağlamlaşdırma işinin təşkili (valeoloji mahnıların daxil edilməsi, əyləncəli oyunlar, məşğələlərdə cizgi filmlərinə baxmaq və s.);
- ailədə sağlamlığın yaxşılaşdırılması məqsədilə əlverişli şərait yaratmaq üçün valideynlərlə iş (sağlam həyat tərzinin geniş təbliği, valideynlərin valeoloji mədəniyyətinin tərbiyəsi; uşaqlarla sağlamlıq işinə dair müqavilənin imzalanması; sağlamlıq məəcəlləsinin tərtib edilməsi; valideynlərin sağlamlığının yaxşılaşdırılması və s.).

Valeoloji məşğələlər vasitəsilə məktəbəqədər yaşlı uşaqların təhlükə və çətinliklərə hazırlıq, yol-hərəkəti qaydaları, ekstremal vəziyyət və təhlükəli situasiyalarda davranış haqqında ilkin təsəvvürlərə yiyələnmələri onların məişətdə ehtiyatlı, küçədə mədəni davranmasına, təbii hadisələr və yanğın zamanı vəziyyətdən çıxmaq qaydalarını mənimsəməsinə, ekoloji mədəniyyətin formalaşmasına imkan yaradır.

Qədim latın atalar sözündə deyilir: “Sağlam bədəndə sağlam ruh olar”. Sağlamlıq səmərəli zehni fəaliyyətin vacib şərtidir: o, uşağın fikir qüvvəsini artırır, yorğunluğu aradan qaldırır, iş qabiliyyətini bərpa edir. Uşaqların sağlam olması onların əxlaqi-iradi inkişafına da müsbət təsir göstərir ki, bu zaman onun iradəsi möhkəmlənir, dözümlülük, intizam, kollektivçilik, yoldaşlıq və dostluq kimi müsbət keyfiyyətlərə malik olur.

Beləliklə, məktəbəqədər təhsil müəssisələrində valeologiya üzrə məşğələlərin düzgün metodik əsaslarla təşkili uşaqlarda sağlam həyat tərzinin əsaslarının

formalaşdırılması, sağlamlığa şüurlu münasibətin inkişaf etdirilməsi və praktik sağlamlıq vərdişlərinin möhkəmləndirilməsi baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu baxımdan, valeologiya üzrə məşğələlərin məzmununun müəyyənləşdirilməsi, müvafiq metod və vasitələrin seçilməsi, məşğələlərin təşkili prinsiplərinin və pedaqoji şərtlərinin əsaslandırılması aktual elmi-metodik məsələlərdən biri kimi çıxış edir.

Məqalənin aktuallığı. Müasir dövrdə uşaqların sağlamlığının qorunması və möhkəmləndirilməsi məktəbəqədər təhsil müəssisələrinin qarşısında duran mühüm vəzifələrdən biridir. Erkən yaş dövründə formalaşan həyat tərz, gigiyenik vərdişlər, fiziki fəallıq, düzgün qidalanma, şəxsi sağlamlığa münasibət və emosional rifah uşağın sonrakı inkişafına əhəmiyyətli təsir göstərir. Bu baxımdan, məktəbəqədər təhsil prosesində sağlamlığın qorunmasına yönəlmiş bilik və bacarıqların məqsədyönlü şəkildə formalaşdırılması xüsusi aktuallıq kəsb edir. Mövzunun aktuallığını şərtləndirən digər mühüm amil məktəbəqədər təhsil prosesində uşağın sağlamlığına kompleks yanaşmanın zəruriliyidir. Fiziki sağlamlıqla yanaşı, psixoloji rahatlıq, emosional özünütənzimləmə, gigiyenik mədəniyyət və sağlam həyat tərzinə müsbət münasibətin erkən yaşlardan formalaşdırılması məktəbə hazırlığın və ümumi inkişafın mühüm komponentlərindən hesab olunur. Buna görə də məktəbəqədər təhsil müəssisələrində valeologiya üzrə məşğələlərin aparılması metodikasının tədqiqi həm nəzəri, həm də praktik baxımdan aktual elmi-pedaqoji problem kimi qiymətləndirilə bilər.

Məqalənin elmi yeniliyi. Tədqiqatın elmi yeniliyi məktəbəqədər yaşlı uşaqlarda sağlam həyat tərzinin əsaslarının formalaşdırılmasına yönəlmiş valeoloji məşğələlərin təşkili və aparılması metodikasının sistemli şəkildə əsaslandırılmasından ibarətdir. Tədqiqat çərçivəsində məktəbəqədər təhsil müəssisələrində valeologiya üzrə məşğələlərin məqsəd, məzmun, forma, metod və vasitələrinin qarşılıqlı əlaqəsi müəyyənləşdirilir və onların uşaqların yaş xüsusiyyətlərinə uyğunlaşdırılması əsaslandırılır. Valeoloji biliklərin uşaqlara daha səmərəli mənimsədilməsi üçün oyun, problemlə situasiyalar, müşahidə, praktik fəaliyyət, söhbət və interaktiv yanaşmalardan məqsədyönlü istifadə imkanları sistemləşdirilir. Elmi yeniliyin mühüm istiqamətlərindən biri də valeoloji məşğələlərin uşaqlarda yalnız sağlamlıq haqqında biliklərin deyil, həm də biliklərin gündəlik davranışda tətbiqinə yönəlmiş praktik bacarıq və vərdişlərin formalaşdırılmasına xidmət edən metodik modelin əsaslandırılmasıdır. Bu modeldə sağlam qidalanma, şəxsi gigiyena, fiziki fəallıq, düzgün gündəlik rejim, təhlükəsiz davranış və emosional rifah kimi istiqamətlərin yaş xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla mərhələli şəkildə təqdim edilməsi nəzərdə tutulur.

Məqalənin praktik əhəmiyyəti. Məktəbəqədər təhsil müəssisələrində valeologiya üzrə məşğələlərin səmərəli təşkili yalnız nəzəri məlumatların ötürülməsi

ilə məhdudlaşmamalı, uşaqlarda sağlam davranış vərdislərinin praktik fəaliyyət, oyun, müşahidə, təcrübə və interaktiv metodlar vasitəsilə formalaşdırılmasını təmin etməlidir. Bu baxımdan, valeoloji məşğələlərin məzmununun, metod və vasitələrinin, təşkili formalarının elmi-pedaqoji əsaslar üzərində işlənməsi mühüm əhəmiyyət daşıyır. Tədqiqatın nəticələri müvafiq mövzu üzrə elmi araşdırmalar aparan elmi işçilərin, gənc tədqiqatçıların, məktəbəqədər təhsil müəssisələrində çalışan gənc mütəxəssislərin, bu ixtisas üzrə təhsil alan tələbələrin yararlanmaları üçün əhəmiyyətli hesab olunur.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat / References

1. Aydınoglu, T. (Tərtibçi). (2006). Bədəni salamat saxlamaq düsturüləməli (gigiyena). Bakı, Adiloğlu, s.196.
2. Azərbaycan Respublikası məktəbəqədər təhsilin yeniləşdirilməsi Proqramı (2007- 2010-cu illər). Bakı şəhəri, 12 aprel 2007-ci il. “Azərbaycan müəllimi” qəz., 2007, 13 aprel.
3. Baxışova, Ş.A. (2023). Valeologiyanın aktual problemləri. Dərs vəsaiti. Bakı, ADPU, s.260.
4. Baxışova, Ş.A. (2015). Məktəbəqədər təhsil: konseptual problemlər. (Monoqrafiya) Bakı, Elm və təhsil, s.307.
5. Mursaqulova, R.N., Rüstəмова, N.M. (2012). Məktəbəqədər pedaqogika. (Dərslik). Bakı, ADPU, s.432.
6. Zeynalova, Z., Cəmilzadə, S. (2013). Məktəbəqədər yaşlı uşaqların fiziki inkişafı və tərbiyəsi. Dərs vəsaiti. Bakı, ADPU, S.186.
7. Petlenko, V.P. (1999). Osnovi valeologii. Kniga tretya, s.433.
8. Brekhman, İ.İ. (1990). Valeologiya - nauka o zdorovye. Moskva.
9. <https://skillbox.ru> > media > education > yan-amos-kom...

INTEGRATIVE TEACHING OF GEOGRAPHICAL KNOWLEDGE IN PRIMARY GRADES

Namig Aghamammadov

Director of E. Hasanov Secondary School in Mujuhaftaran village, Ismayilli district. Part-time doctoral student in the Doctor of Sciences program at the Institute of Education of the Republic of Azerbaijan, PhD in Geography

E-mail: naqamammedov@mail.ru

<https://orcid.org/0000-0002-7183-9933>

Abstract. The article systematically examines, from both theoretical and practical perspectives, the particular role of geographical knowledge in shaping primary school students' worldview and supporting their cognitive development. It explores the pedagogical and psychological foundations of this process and provides an analysis and synthesis of the existing scholarly literature and methodological guidelines. In addition, a number of national and international studies have investigated the impact of integrative teaching on the holistic development of primary school students, particularly their emotional development and the formation of social and metacognitive skills.

The article discusses the significance of establishing an interdisciplinary dialogue within the integrative teaching of subjects in primary education, as well as the importance of the foundational knowledge acquired through mathematics and Life Skills for the subsequent acquisition of geographical knowledge at later stages of education. It is noted that concepts taught in mathematics, including plane and solid figures and mathematical calculations, provide essential background knowledge for understanding the shape and dimensions of the Earth, scale, time differences, and geographical calculations based on meridians and parallels at subsequent stages of education. Likewise, primary knowledge of the Solar System and nature acquired through the Life Skills subject serves as a foundation for students' learning at the lower and upper secondary education levels. The article also considers a number of psychopedagogical issues related to the acquisition of geographical knowledge and presents views and considerations concerning possible ways of addressing these challenges.

Keywords: primary education, curriculum, student, integrative teaching, geographical knowledge, mathematics, native language, life skills.

DOI: 10.30546/2709-2488.2026.003.10929

To cite this article: Aghamammadov N. (2026). Integrative teaching of geographical knowledge in primary grades. *Journal of Preschool and Primary Education*, Vol. 256, Issue III, pp. 23-37.

Article history: received – 14.07.2026; accepted – 21.08.2026.

CC BY 4.0. Authors expressly acknowledge the authorship rights of their works and grant the journal the first publication right under the terms of the Creative Commons Attribution License International CC-BY, which allows the published work to be freely distributed to others, provided that the original authors are cited and the work is published in this journal.

İBTİDAİ SINIFLƏRDƏ COĞRAFI BİLİKLƏRİN İNTEQRATİV TƏDRİSİ

Namiq Ağaməmmədov

İsmayilli rayonu E. Həsənov adına Mücühəftəran kənd tam orta ümumtəhsil məktəbinin direktoru, Azərbaycan Respublikası Təhsil İnstitutunun elmlər doktoru proqramı üzrə qiyabi doktorantı, coğrafiya üzrə fəlsəfə doktoru

E-mail: naqamemmedov@mail.ru

<https://orcid.org/0000-0002-7183-9933>

Annotasiya. Məqalədə ibtidai təhsil pilləsində şagirdlərin dünyagörüşünün formalaşmasında və onların koqnitiv inkişafında coğrafi biliklərin aşılınmasının xüsusi rolu nəzəri və təcrübi əsaslarla sistemli şəkildə tədqiq olunmuş, pedaqoji və psixoloji əsasları öyrənilmiş, mövcud ədəbiyyatların və metodik göstəricilərin analiz və sintezi həyata keçirilmişdir. Eyni zamanda ibtidai sinif şagirdlərinin hərtərəfli inkişafına, xüsusilə də emosional inkişafına, sosial və metakoqnitiv bacarıqlarının formalaşmasına integrativ tədrisin təsiri mövzusunda yerli və beynəlxalq səviyyədə bir sıra elmi araşdırmalar aparılmışdır. Məqalədə ibtidai siniflərdə fənlərin integrativ tədrisində fənlərarası dialoq mühitinin formalaşdırılmasının mahiyyətindən, riyaziyyat və həyat bilgisi fənlərindən əldə edilən ilkin biliklərin coğrafi biliklərin sonrakı təhsil mərhələlərində mənimsənilməsinin əhəmiyyətindən bəhs edilir. Qeyd olunur ki, riyaziyyat fənnində tədris edilən müstəvi və fəza fiqurları, hesablamalar növbəti təhsil mərhələsində Yerin forma və ölçüləri, miqyas, vaxt fərqləri, coğrafi meridian və paralellərə görə hesablanma aparılması üçün ilkin biliklərdir, həyat bilgisi fənnində isə Günəş sistemi, təbiət haqqında ibtidai biliklər şagirdlərə ümumi orta və tam orta təhsil səviyyələrində üçün baza rolunu oynayır. Məqalədə coğrafi biliklərin mənimsənilməsində bir sıra psixopedaqoji problemlərə nəzər salınmış, onların həlli yolları istiqamətində fikir və mülahizələr öz əksini tapmışdır.

Açar sözlər: ibtidai təhsil, kurikulum, şagird, integrativ tədris, coğrafi biliklər, riyaziyyat, ana dili, həyat bilgisi.

DOI: 10.30546/2709-2488.2026.003.10929

Məqaləyə istinad: Ağaməmmədov N. (2026). İbtidai siniflərdə coğrafi biliklərin integrativ tədrisi. «Məktəbəqədər və ibtidai təhsil», № 3 (256), səh. 23-37.

Məqalə tarixçəsi: göndərilib – 14.07.2026; qəbul edilib – 21.08.2026.

CC BY 4.0. Müəlliflər açıq şəkildə öz əsərlərinin müəlliflik hüquqlarını təsdiq edir və jurnala Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) lisenziyası çərçivəsində ilk nəşr hüququnu verirlər. Bu lisenziya, əsərin bu jurnalda yayımlandığı və orijinal müəlliflərə istinad edildiyi halda, onun sərbəst şəkildə digər şəxslər tərəfindən yayılmasına icazə verir.

Giriş / Introduction

Müasir kurikulum proqramları əsasında yazılan coğrafiya fənni təsvirçilik, təbiət, iqtisadiyyat və demoqrafiya məsələlərini təhlil etdiyi üçün ilkin tədris dövründə şagirdlərin zehni olaraq gələcək dövr üçün hazırlanması məqsədəuyğundur. Kurikulumun əsas üstün cəhətlərindən biri də öyrənmənin birlikdə və tədqiqat yolu ilə təşkilidir. Tədqiqat əsaslı öyrənməyə dair dünya təcrübəsindən kifayət qədər nümunə göstərmək mümkündür və bu yanaşma orta məktəblərlə yanaşı, müəyyən mərkəzlər vasitəsilə də həyata keçirilir [Mikayılı, B., İsgəndərova, İ., 2024]. Mövzu ilə əlaqəli aparılmış əvvəlki elmi tədqiqatların təhlili göstərir ki, təlim prosesində integrativ yanaşmanın tətbiqi həm Azərbaycan, həm də xarici ölkə alimlərinin diqqət mərkəzində olmuşdur. Azərbaycan pedaqoqlarından M.M.Mehdizadə, Y.Ş.Kərimov, Ə.Y.Seyidov, M.Ə.Muradxanov, F.A.Rüstəmov, H.H.Əhmədov, İ.H.Cəbrayilov, Ə.Ə.Ağayev, Ş.T.Tağıyev, G.İ.Pirverdiyeva və digər tədqiqatçılar tədris prosesində fənlərarası integrasiyanın mümkünlüyünün nəzəri-metodoloji əsaslarını və bu istiqamətdə təcrübi işlərin görülməsi yollarını araşdırmışlar.

Xarici elmi tədqiqatlarda isə integrativ tədrisin şagirdlərin emosional inkişafına, sosial və metakognitiv bacarıqlarının formalaşmasına təsiri geniş şəkildə öyrənilmişdir. Xüsusilə Y.A.Komenski, C.Lokk, A.Q.Gertsen, V.F.Odoyevski, İ.H.Pestalotsi, İ.Herbart, A.Disterverq, K.D.Uşinski, Con Dyui, Ceyms Bin, Suzan Dreyk, Hofvard Qardner, N.B.Bunakov, V.İ.Vodovozov, M.A.Danilov, B.P. Yesipov, E.İ.Monoszon, V.Y.Stoyunin və b. alimlərin nəzəri yanaşmalarında fənlərarası integrasiyanın uşaq şəxsiyyətinin kompleks inkişafında mühüm vasitə olduğu qeyd edilmişdir. Müasir araşdırmalar göstərir ki, integrativ öyrənmə uşaqlarda məsuliyyət, məntiqi təfəkkür, nəticəçıxarma, analitik yanaşma kimi bacarıqların inkişafına müsbət təsir göstərir.

Pedaqogika və metodikada fənlərarası əlaqəni həm ayrı-ayrı fənlər arasındakı əlaqələr, həm də bir fənnin elementləri arasındakı yaxınlıq kimi anlamaq olar. Oxşar məzmunun ayrı-ayrı fənlər üzrə əlaqəli öyrənilməsi kontekstin fərqli tərəflərinin, xüsusiyyətlərinin aydınlaşmasına, məna müxtəlifliyinin zənginləşməsinə səbəb olur. İbtidai təhsil pilləsində fənlərarası integrasiya bir neçə fənnin tərkibinə daxil olan, onların əhatə etdiyi ortaq bilik və bacarıqların, anlayışların digər bir fənnin tədrisində istifadəni nəzərdə tutur. Nəticədə, bir neçə fənnə aid yeni “sintetik biliklər” formalaşır.

Mövcud elmi ədəbiyyatın təhlili göstərir ki, bu sahədə çoxlu nəzəri-praktiki problemlərin araşdırılmasına ehtiyac var. İlk növbədə, qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan təhsil mühitində ibtidai siniflərdə coğrafi biliklərin digər fənlər daxi-

lində uyğunlaşdırılaraq təqdim olunması sistemli şəkildə tədqiq olunmamışdır. Aparılmış araşdırmaların əksəriyyəti fənlərarası əlaqələrin ümumi məsələlərinə həsr olunmuşdur, lakin coğrafi biliklərin ibtidai təhsil pilləsində tətbiqinin konkret imkanları və metodları tədqiqat obyektinə kimi kifayət qədər öyrənilməmişdir. Tədqiqatın əsas məqsədi ibtidai təhsil pilləsində şagirdlərin coğrafi biliklərə əlçatanlığının nəzəri və təcrübi əsaslarını araşdırmaqdır və bu, perspektiv dövrdə təhsilalanların potensial bacarıqlarının inkişafı, mövcud çatışmazlıqların müəyyənləşdirilməsi və coğrafi biliklərin mənimsənilməsi prosesində yaranan boşluqların təhlili kontekstində həyata keçirilir.

Problemin qoyuluşu. Mövcud pedaqoji təcrübədə ümumtəhsilin ibtidai sinif pilləsində şagirdlərin təsəvvür qabiliyyəti və koqnitiv xüsusiyyətlərini ilkin coğrafi biliklərlə zənginləşdirmək yolu ilə inkişaf etdirməyin metodları tədris prosesində əhəmiyyətli dərəcədə nəzərə çarpmır. İbtidai təhsil pilləsində coğrafi biliklərin mənimsənilməsində boşluqlar var, təhsilalanların potensial bacarıqları perspektiv dövr üçün yetərsiz hesab edilir. İbtidai təhsil mərhələsində şagirdlərin coğrafi biliklərə əlçatanlığının nəzəri-təcrübi əsaslarının araşdırılması, sistemli tətbiqi metodlarının gücləndirilməsi vacib məsələlərdəndir. Ona görə də layihə əsaslı təlim prosesinin təşkilinə ehtiyac var. Müəllimlər layihələr üzərində işləmək üçün qarışıq gender qrupları yaratmalı, bir işdə hər kəsin rolunun olmasını təmin etməyə çalışmalıdırlar [Mollayeva, E., 2024].

Tədqiqat sualı. İbtidai təhsil səviyyəsində tədris olunan fənlər vasitəsilə şagirdlərə coğrafi biliklərin aşılınması onların dünyagörüşünün formalaşmasına necə təsir göstərir?

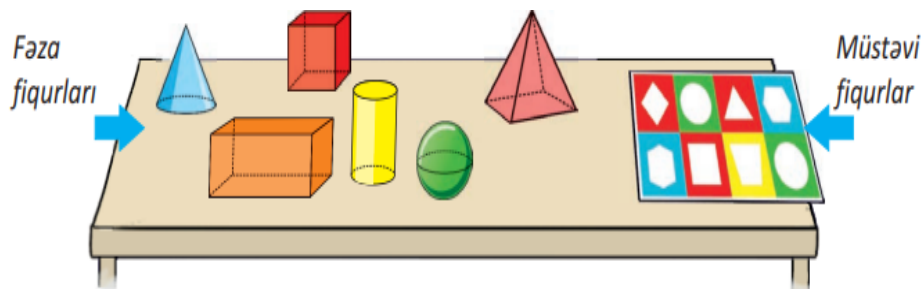
Metodologiya. Tədqiqat işi təhlil, sintez və keyfiyyət istiqamətli metodlarla aparılmışdır. Nəzəri yönümdə ibtidai siniflərdə coğrafi biliklərin öyrənilməsinin pedaqoji və psixoloji əsaslarının tədqiq olunması, mövcud ədəbiyyatların və metodik göstəricilərin analizi və sintezi həyata keçirilmişdir. Eyni zamanda təcrübi mərhələdə müasir kompetensiyalar əsas götürülmüşdür. İbtidai siniflərdə şagirdlərin tədris prosesində coğrafi bilikləri öyrənməsi və cavab reaksiyası izlənilmiş, inkişaf dinamikası keyfiyyət göstəricilərinə uyğun qeyd olunmuşdur. Problemi tədqiq edərkən, müxtəlif ədəbiyyat təhlil prosesinə cəlb olunmuş, dərslərdə vizual və canlı iştirak təmin olunmuşdur. Sinif və çöl ekspedisiyası şəraitində fəaliyyətlər üzrə aparılmış müşahidələr nəticəsində coğrafi biliklərin dövrüyyəsi təhlil olunaraq müəyyən nəticələrin əldə olunmasına nail olunmuşdur. Aparılan təcrübələrə əsasən, demək olar ki, ibtidai siniflərdə fənlərin integrativ tədrisində fənlərarası dialoq mühitinin formalaşdırılması dərsləri maraqlı edir və mənimsənilməsini asanlaşdırır.

Əsas hissə / Main part

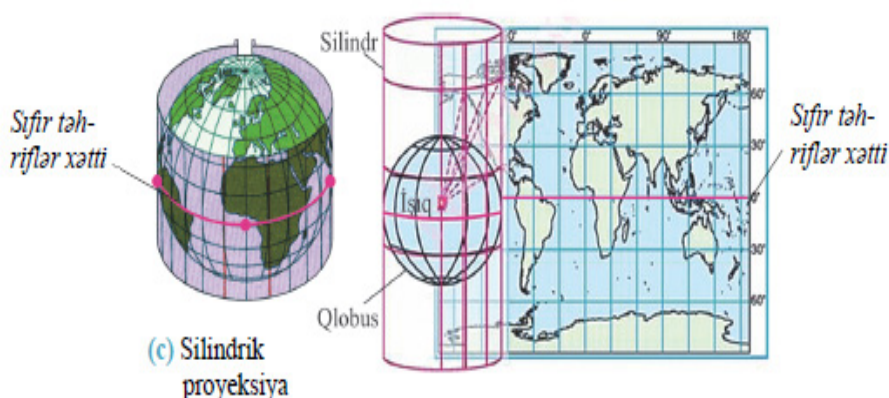
Şagirdlərin ibtidai təhsil mərhələsində təbiəti dərk etməsi üçün canlı və innovativ texnologiya ilə müşahidə sensor proseslər olan hissiyyat, qavrama, təsəvvür prosesi ilə başlayır, ümumi orta və tam orta təhsil dövründə mürəkkəb idraki proseslərin (yaddaş, təfəkkür, təxəyyül və s.) formalaşmasına səbəb olur. Kiçik yaşlarda şagirdlərə ətraf mühitə dair biliklərin verilməsi onların fiziki, idraki, estetik, koqnitiv sosial-emosional inkişafını stimullaşdırır, onlarda müşahidə, planlaşdırma, təsəvvüretmə və təhlil bacarıqları formalaşdırır. Məsələn, tədris prosesində şagirdlərin təbiətə ekskursiyası təbiətdə baş verən coğrafi proseslər haqqında biliklərin düzgünlüyünün ayırd olunmasına, səbəb-nəticə əlaqələrinin situasiyalar vasitəsi ilə analitik düşüncə formalaşdırmasına səvq edir. Həyat bilgisi fənninin təbiət elmləri ilə bağlı məzmunu “Canlılarda struktur və proseslər” və “Ətraf mühit və biz” məzmun xətlərinə əsaslanır. Bu məzmun xətləri üzrə təlim nəticələri şagirdin fəal iştirakını təmin edəcək şəkildə təşkil edilmiş situasiyalar, suallar, tapşırıqlar və müxtəlif fəaliyyətlər vasitəsilə əldə olunur. İbtidai təhsil səviyyəsində təbiət elmləri fizika, kimya, coğrafiya kimi fiziki elmlər və anatomiya, botanika, zoologiya kimi həyat elmlərini özündə birləşdirir. Bu məzmun kateqoriyalarının hər ikisi şagirdlərin koqnitiv və psixomotor inkişafını dəstəkləyərək vahid bir yanaşma ilə tədris olunur [Əliyeva, Ş., Səmədli, E., 2025]. İbtidai siniflərdə integrativ təlimə yanaşmaların sintezi onun məzmun daxili struktur aspektlərini təhlil etməyə imkan verir. Təhsil sisteminə integrativ yanaşma pedaqoji prosesin əsasını təşkil etməklə, qarşıya qoyulmuş məqsəd və vəzifələrə uyğun komponentlərin daxilində ideyaların qarşılıqlı əlaqəsinin təmin olunmasına şərait yaradır və dərk etmə səviyyəsini artırır. İbtidai təhsil səviyyəsində şagirdlərin coğrafi biliklərinin inkişafında integrativ yanaşmaları aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

- coğrafi mühit haqqında bütöv təsəvvürlərin əmələ gəlməsi yolu ilə təhsilalanların tərbiyə inkişafının prioritet məqsəd və vəzifələrinin müəyyən olunması;
- coğrafi ekskursiyalar zamanı ibtidai sinif şagirdlərinin tərbiyə və inkişafının reallaşması;
- ibtidai sinif proqram və dərsliklərində bölmələrin məzmun komponentləri ilə coğrafi təfəkkürün integrasiyasının təmin olunması;
- şagirdlərin ekocoğrafi tərbiyəsində metod və priyomların coğrafiya-riyaziyyat-həyat bilgisi daxilində metodiki integrasiyası;
- ətraf mühit təlimində şagirdlərin fəaliyyətinin assosiasiyası;
- coğrafi təlimin integrativ təşkilində dərnək, fakültativ və integrativ məşğələlərin keçirilməsi zamanı didaktik tələblərin gözlənilməsi.

İbtidai sinifdə tədris olunan riyaziyyat, həyat bilgisi və informatika fənləri coğrafi biliklərin gələcək tədrisi üçün mühüm baza hesab oluna bilər. Hər üç fənn coğrafi kontekstə malikdir və integrativ mahiyyət kəsb edir. Artıq elmi terminologiyada *riyazi coğrafiya*, *coğrafi informasiya sistemləri* anlayışları geniş istifadə olunur. Həyat bilgisi fənni üzrə mövzuların əksəriyyəti fiziki və ya iqtisadi coğrafiyanın mövzuları ilə uyğunluq təşkil edir. Riyaziyyat coğrafiyanın ayrılmaz tərkib hissəsidir və fənnin məzmununa dəqiqlik, konkretlik, obyektivlik elementləri aşılayır. Riyaziyyatın əsasında hesab əməlləri dayanır. Coğrafiyada hesab əməlləri ilə bağlı miqyas, dərəcə toru, kartoqrafik şəbəkə, generalizasiya, saat hesablamaları, iqtisadi-coğrafi məsələlər və s. bölmələr vardır. İbtidai siniflər üzrə qeyd olunan fənlərin elmi mahiyyətləri çərçivəsində integrativ mənzərəni araşdıraq. 2-ci sinif riyaziyyat dərsliyinin “Həndəsi fiqurlar” bölməsindəki xətt, bucaq, çoxbucaqlı, üz, til, təpə anlayışları riyazi coğrafiya üçün lazım olan anlayışlardır (Şəkil 1).

Şəkil 1. Müstəvi və fəza fiqurları [Riyaziyyat, 2-ci sinif dərsliyi (I hissə), 2021, s.88].

Müstəvi-fəza fiqurlarının bir çoxu coğrafi xəritələrin tərtibi zamanı istifadə olunur. Xəritə-ərazinin müstəvi üzərində kiçildilmiş, şərti işarəli, təhrifli və miqyaslı təsviridir. Xəritənin tərtibi zamanı müxtəlif kartoqrafik proyeksiyalardan istifadə olunur. Kartoqrafik proyeksiya kürə səthindən müstəvi səthə keçmə üsuludur. Silindrik, konus, azimutal və çoxüzümlü proyeksiyalar məhz fəza və müstəvi fiqurların çevrilməsi ilə əldə olunur (Şəkil 2).

Şəkil 2. Silindrik proyeksiya.

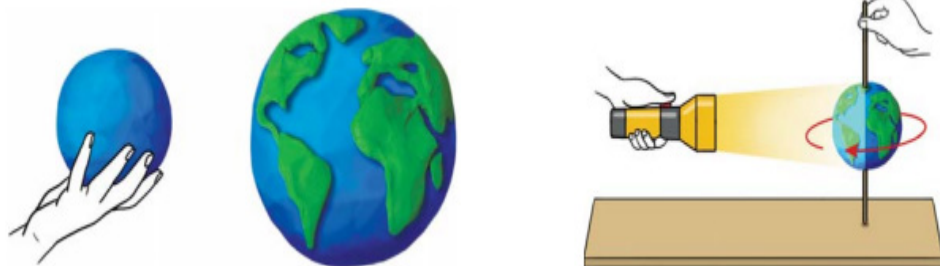
Şəkil 2-də xəritə tərtibi zamanı silindrik proyeksiyadan istifadə olunmuşdur. Bu zaman kürə və silindr kimi həndəsi fiqurlar istifadə olunmuşdur. Müşahidələr göstərir ki, tədris prosesində çox vaxt fokus nəticələrin əldə edilməsinə, yəni düzgün cavabın tapılmasına yönəlir, ancaq həmin nəticələrin arxasında dayanan məntiqi və anlayış əsasları kifayət qədər izah edilmir [Səfixanov, E., 2025]. Ümumiyyətlə, fəza fiqurları şagirdlərdə Günəş sistemi haqqında ilkin təsəvvürlərin formalaşdırılması üçün əhəmiyyətli hesab olunur. Günəş sisteminə daxil olan planetlər və Günəş özü kürə formasındadır. Şagirdlərin fəza fiqurları haqqında təsəvvürləri “YouTube” platforması üzərindən videoroliklər vasitəsilə daha da artırıla bilər. Günəş sisteminə 8 planet və onların peykləri daxildir, Ay Yerin təbii peykidir. Hər ikisi həndəsi olaraq kürə fiquruna uyğun gəlir. Aparılan tədqiqata əsasən, demək olar ki, tədrisin interaktiv şəkildə təşkili şagirdlərdə ətraf mühitə maraq, məkan təsəvvürü, müşahidə və müqayisə bacarığı, ekoloji düşüncə formalaşdırır. Şagirdlərin ibtidai təhsil dövründə dünyagörüşünün formalaşmasında isə ətraf mühit haqqında təsəvvürlərə malik olması mühüm əhəmiyyət daşıyır. Əldə edilən biliklərin real həyatla və coğrafi mühitlə əlaqələndirilməsi onlarda gələcəkdə idraki proseslərin məntiqi kontekstdə inkişafını şərtləndirir. Deməli, riyaziyyat, ana dili və həyat bilgisi fənlərində tədris olunan mövzuların bəziləri artıq şagirdlərin coğrafi təfəkkürünü formalaşdırır. Belə ki, riyaziyyatın səmərəli öyrədilməsi şagirdlərin zehni fəaliyyətinə, onların müəyyən düşüncə strukturlarının inkişafına, təsəvvür və anlayışların formalaşmasına, materialın mənimsənilməsinin keyfiyyətinə sisteməlik nəzarəti təmin edir [Qənbərova, Z., 2022]. Ana dili fənninin tədrisi zamanı şair və yazıçıların əsərlərində, şifahi xalq ədəbiyyatı nümunələrində bəhs olunan təbiət hadisələri, mənzərələr, bənzətmələr şagirdləri kainat, Günəş sistemi, fəsillər, relyef, hidroloji obyektlər haqqında məlumatlandırır. Həyat bilgisi fənnindən ətraf mühitə aid mətnlər şagirdlərdə ekocoğrafi yanaşmanı şərtləndirir.

Fənlərarası integrasiyanın şagirdlərin sosial-mənəvi tərbiyəsində mühüm təsirləri var. Mənəvi tərbiyə problemi hər dövr üçün aktual məsələlərdən biri olaraq qalmaqdadır. Müasir Azərbaycan elmində müxtəlif istiqamətlərdə aparılan tədqiqatlar çərçivəsində bu məsələyə dair bir çox dəyərli fikirlər söylənilir, konsepsiyalar təqdim edilir [Cəfərova, S., 2024].

İbtidai siniflərdə integrativ təlimin vacib elementlərindən biri də sinifdə fəal öyrənmənin təşkilidir. Fəal öyrənmə, eyni zamanda koqnitiv (idraki) xarakterli olub, problemin həlli şəraitini, yenilikləri, axtarışı, kəşfi xarakterli öyrənməni əhatə edən, çoxsaylı məqsədləri yerinə yetirməyə imkan verən, öyrənmədə çox faydalı bir prosesdir [Həmidova, Z., 2025]. Həyat bilgisi fənninin təbiət elmləri ilə əlaqəli hissəsinin məzmunu şagirdlərin perspektiv dövrdə müxtəlif fənlər üzrə öyrənəcəkləri coğrafiya, fizika, kimya, biologiya fənlərini əlaqələndirməkdir. İbtidai sinif şagirdlərinin həyat bilgisi fənnindən canlılarda struktur və proseslər məzmun xəttindən öyrəndikləri canlı və cansız varlıqları ayırd etmək, canlılara məxsus həyati prosesləri izah etmək, onların yaşaması və inkişaf dinamikası üçün zəruri şəraiti dərk etmələri sonradan coğrafiya fənnində coğrafi təbəqə, biosfer, iqlim və iqlim qurşaqlarının öyrənilməsi zamanı öz əhəmiyyətini göstərəcəkdir. İbtidai siniflərdə fənlərarası əlaqələr uşaqların biliklərinin cəminə deyil, onların sistem halında mənimsənilməsinə xidmət edir [Pirverdiyeva, G., 2022]. Şagirdlərdə heyvanların bədən hissələri və xarici örtüklərinə əsasən, oxşar və fərqli keyfiyyətləri idrak etmək iqlim qurşaqları üzrə canlıların Yer kürəsində yayılma qanunauyğunluğunu müəyyən etməyə imkan verir. “Ətraf mühit və biz” məzmun xəttində şagirdlər ətraf mühitdə baş verən hadisələri öyrənir, onların səbəb-nəticə əlaqələrini təhlil edir. Nəticədə, şagirdlərdə elmi dünyagörüşü formalaşır, təbiət hadisələrinin ilkin sirləri barədə məlumat bazası yaranır. Onlar “Yer kürəsi” bölməsində Günəş sisteminin strukturu, Yer kürəsinin öz oxu ətrafında fırlanması və onun coğrafi nəticələri haqqında ilkin biliklərə malik olurlar. Bölmə üzrə şagirdlərə üfünqün cəhətlərini müəyyən etmək, qlobus ilə xəritənin fərqlərini izah etmək, qlobus və xəritə üzərində qitələri, okeanları, dənizləri, dağları, düzənlikləri və s. tapmaq vərdişləri aşılanır. “İnsan və cəmiyyət” məzmun xətti üzrə şagirdlər cəmiyyətin inkişafı və insanların sosial mühitə adaptasiyası, əhəlinin məşğuliyyəti, yaşayış səviyyəsi barədə öyrənir, coğrafi biliklər olaraq isə yuxarı siniflərdə dünya ölkələrinin əhalisi, yaşayışı, məşğuliyyəti haqqında təsəvvür əldə edirlər. “Ehtiyatlı davranmaq” bölməsində coğrafi biliklərə yaxın olan təbii fəlakətlər mövzusunda şagirdlərə elmilik, təhlükəsizlik şüuru, özünüqoruma, ictimai təhlükəsizlik dəyərləri, qənaət mövzusunda elmilik, iqtisadi dəyərlər, qənaətcillik, ekoloji şüurluluq, ictimai məsuliyyətlik dəyərləri formalaşdırılır ki, bunlar da gələcək coğrafi mühitin tamlığına xidmət edir. Şagirdlərə ibtidai təhsil dövründə verilən integrativ biliklər onların gələcəkdə verilən materialları əlaqəli formada öyrənmələrinə səbəb olur. Ümumiyyətlə, şagirdlərdə elmi dünyagörüşünün formalaşdırılması onların ətraf aləm, cəmiyyət və özləri haqqında sistemli bilikləri, elmi təsəvvürləri və mənəvi dəyərləri idrak etməsidir. Qeyd olunan dəyərlərin formalaşdırılmasında riyaziyyat və həyat bilgisi dərslərində coğrafi biliklərin əlaqəli mənimsədilməsi metodiki istiqamətlərdən biridir.

İndi isə ibtidai siniflərdə tədris olunan həyat bilgisi fənninin məzmununda yer alan bəzi coğrafi mövzuların təhlil edək. 3-cü sinif həyat bilgisi dərsliyində “Yer kürəsi və Ay”, “Yerin fırlanması”, “İşıq və kölgə”, “Kölgənin yerini dəyişməsi” mövzuları coğrafi bilikləri özündə əks etdirir. “Yer kürəsi və Ay” mövzusunda şagirdlər “Ayın hərəkəti” adlı fəaliyyət vasitəsilə model hazırlayır və onun üzərində Günəş, Yer kürəsi və Ayın şəkillərini çəkir və hərəkət etdirir. Nəticədə, Ay və Yer in orbitlərini simulyativ olaraq görə bilirlər. Eyni zamanda planetlər və onların peykləri ilə tanış olur. “Yerin fırlanması” mövzusunda ilkin olaraq şagirdlərə məntiqi təfəkkürün inkişafı üçün iki sual təklif olunur:

1. Qədim Hindistanda yaşayan insanlar Yer in hərəkəti haqqında nə fikirləşirdilər?
2. Sizin fikrinizcə, Yer kürəsi necə hərəkət edir?

Şagirdlərin dərslə motivasiyası təmin olunduqdan sonra “Yerin hərəkəti” adlı fəaliyyət icra olunur. Plastilin, nazik çubuq və fənərdən istifadə olunmaqla Yer kürəsinin modeli hazırlanır (Şəkil 3).

Şəkil 3. “Yerin hərəkəti” adlı fəaliyyət [Həyat bilgisi, 3-cü sinif dərsliyi, 2023, s. 55].

Sonra isə Yer in forması, “Yerin xəyali oxu” , öz oxu ətrafında fırlanması, sutka, gecə və gündüzün növbələşməsi, vaxt bölgüsü haqqında məlumat verilir.

“İşıq və kölgə”, “Kölgənin yerini dəyişməsi” mövzuları da növbəti təhsil pilləsində coğrafi məsələlərin həllində istifadə olunacaq. Bu mövzularda işıq keçirən (şəffaf) və keçirməyən (qeyri-şəffaf) materiallardan danışılır, konkret misallar verilir. Gün ərzində kölgənin yerini dəyişməsinin səbəbi kimi Yer in öz oxu ətrafında fırlanması qeyd olunur (obyektlərin Günəşə görə mövqelərinin dəyişməsi). Günəş saatından istifadə etməklə, günorta və axşamüstü çubuğun kölgəsinin çəkilməsi tapşırıq kimi verilir [Yunusov, E. və b., 2025].

4-cü sinif həyat bilgisi dərsliyinin 4-cü bölməsinə aid (Sağlamlıq və təhlükəsizlik) 1-ci (planın qurulması), 5-ci bölməsinə (hərəkət və enerji) aid olan üç mövzu – “Coğrafi biliklər xəritədə”; “Təbii zonalar” və “Təbii ehtiyatlar” coğrafi biliklərə həsr olunmuşdur. Qeyd olunan mövzuların tədrisi şagirdlərin növbəti

təhsil pilləsində coğrafi təfəkkürünün formalaşmasında ilkin baza hesab oluna bilər. “Planın qurulması” mövzusu şagirdlərin riyaziyyat, həyat bilgisi, coğrafiya kontekstində integrativ yanaşmanın bariz nümunəsidir. Plan istənilən əşyanın və ya obyektin yuxarıdan görünüşüdür. Planda göstərilən əşyaların ölçüləri on min dəfəyə qədər kiçilə bilər. “Coğrafi biliklər xəritədə” mövzusu, əsasən, praktiki bacarıqlar tələb edən mövzudur. Yaxşı olar ki, sinifdə bir neçə məzmunlu xəritə olsun. Məsələn, Azərbaycanın və dünyanın fiziki, siyasi, zoocoğrafi, əhali xəritələri və s. şagirdlərin marağını cəlb edə bilər. Xəritə və onun şərti işarələri barədə müəllim tərəfindən mentor kimi yönləndirici məlumatlar verilməlidir. Müxtəlif coğrafi obyektlərin (çay, dağ, düzənlik, dərə, göl, dəniz, okean, materik, adalar, yarımadalar, ölkələr və şəhərlər) xəritə üzərində şagirdlərin yaş dövrü nəzərə alınmaqla təyin olunması mümkündür. Mövzuda şagirdlərə “Xəritə əsasında başqa hansı məlumatlar ala bilərik?” sualının təqdim olunması təklif olunur ki, bu da kifayət qədər müsbət pedaqoji metod hesab oluna bilər. Çünki sual şagirdləri düşünməyə, araşdırma aparmağa sövq edir. Metodiki olaraq Azərbaycanın fiziki xəritəsi üzərində aşağıdakı obyektlərin xəritə üzərində tapılmasını məqsəduyğun hesab edirik (Azərbaycan Respublikasının həmsərhəd olduğu ölkələr, Xəzər dənizi, Kür və Araz çayları, Abşeron yarımadası, Kür-Araz ovalığı, Samur-Dəvəçi ovalığı, Lənkəran ovalığı, Arazboyu düzənliklər, Böyük və Kiçik Qafqaz dağları, Talış dağları, Zəngəzur və Dərələyəz silsilələri, Bazardüzü, Tufandağ, Babadağ, Gəmişdağ, Küküdağ, Böyük Kirs).

Şəkil 4. Azərbaycan Respublikasının fiziki xəritəsi [“Həyat bilgisi”, 4-cü sinif dərsliyi, 2023, s. 108].

“Təbii zonalar” mövzusu çoxəhatəli integrativ biliklər tələb edir. Ona görə də müəllim dərsə başlamazdan əvvəl motivasiya qura bilməlidir. Mövzuda standart: “1.1.2. Yerin təbii zonalarını sadə şəkildə təsvir edir”, məqsəd isə “Meşə, çöl və səhra zonalarını sadə şəkildə izah edir” kimi müəyyən olunmuşdur. Dərsin motivasiyası kimi dərsliyin 115-ci səhifəsində “Fakt” rubrikasında verilən “Tayqadakı canlıların əksəriyyəti qış yuxusuna gedir. Çünki burada qışda temperatur -50 dərəcəyə qədər düşə bilər. Bu heyvanların arasında ayılar, gəmiricilər, sürünənlər var” məlumatla qurmaq təklif olunur. Metodiki vəsaitdə şagirdlərin indiyə qədər öyrəndikləri biliklər Yer kürəsinin müxtəlif hissələrində istilik və rütubətin qeyri-bərabər şəkildə paylanması haqqında məlumatlı olduqları qeyd olunur. Tədqiqat “Təbii zonalar nədir? Onları fərqləndirən cəhətlər nədən ibarətdir?” sualı ətrafında aparılır. Şagirdlərə təbii zonaların torpaq və bitki örtüyünün, heyvanlar aləminin bir-birindən kəskin şəkildə fərqləndiyini, bitki və heyvanların qidalanmasının, həyat tərzinin də zonadakı iqlim şəraitindən asılılığının izah olunması təklif olunur [Cabbarlı, N., 2023]. Mövzu daxilində Arktika, Antarktida, tundra, savanna, səhra təbii zonalarında temperatur, iqlim, bitki və heyvanat aləminin xüsusiyyətləri araşdırılır. “Təbii ehtiyatlar” mövzusu da coğrafiyanın fiziki və iqtisadi hissəsini təşkil edir. İbtidai təhsil səviyyəsində şagirdlərə təbii ehtiyatların növləri, tükənən və tükənməyən olması, iqtisadi əhəmiyyəti haqqında məlumat verilir. Elektrik enerjisinin müxtəlif üsullarla alınması (SES, GES, KES, İES) təhlil olunur.

Metodik tövsiyə kimi qeyd etmək olar ki, ibtidai siniflərin 3-cü və 4-cü siniflərində sinifdə xəritə və qlobuslardan istifadə etmək şagirdlərin marağının artmasına gətirib çıxarar. Qlobus elə xüsusiyyətlərə malikdir ki, bunlar coğrafiya xəritəsində yoxdur. Xəritələr bütün Yer planetinin kürə şəklində olan səthini müstəvi üzərində göstərir [Gülməmmədova, A., 2019]. Şagirdlərin coğrafi obyektləri xəritə üzərində göstərməsi onların coğrafi mövqeyinin dərk olunmasına şərait yaradır, eyni zamanda qlobus coğrafi dünyagörüşünün formalaşdırılmasında lazımlı vasitələrdən biridir.

Nəticə / Conclusion

Araşdırmanın elmi nəticələri ümumi təhsilin ibtidai sinif mərhələsində təhsilalanlara riyaziyyat və həyat bilgisi fənləri vasitəsi ilə ilkin coğrafi biliklərin öyrədilməsi baxımından səmərəli tətbiq imkanları üçün təcrübə əsasları təmin edir. İbtidai sinif şagirdlərinə coğrafi biliklərin riyaziyyat, ana dili və həyat bilgisi fənlərində yaxın mövzular kontekstində integrativ şəkildə təqdim edilməsi, eyni zamanda bu prosesdə mövcud olan problemlərlə bağlı aparılmış təhlillər tədqiqatda öz əksini tapır. “İbtidai təhsildə şagirdlərə coğrafi biliklərin verilməsi

onların zəka səviyyəsinin inkişafına necə kömək edə bilər?" sualı əhatəli şəkildə cavablandırılır. Araşdırmalardan bu qənaətə gəlmək olur ki, ibtidai siniflərdə şagirdlərin dünyagörüşünün məqsədəuyğun formada inkişafında onlara coğrafi biliklərin integrativ şəkildə mənimsədilməsi məsələsi diqqətdən kənarda qalmamalıdır. Coğrafiyanın strukturu və məzmunu, integrativ fənn olması, məntiqə əsaslanması, problem həll etmə situasiyaları şagirdlərin idraki imkanlarını aktivləşdirir. Dərs prosesinin integrativ təşkili şagirdlərin gələcək təhsil pillələrində uğur qazanmalarını şərtləndirən əsas amillərdən biridir. Coğrafi integrasiyanı icra etmək üçün ibtidai siniflərdə dərslərin məqsədyönlü əlaqələndirilməsi onlarda vahid dünyagörüşünün formalaşdırılmasında əhəmiyyətli hesab olunur. Müasir dövrdə fənlərarası integrasiyanın beynəlxalq tələblərə uyğun qurulması və təlim texnologiyalarının tətbiqi elmi-nəzəri əsaslarla dəstəklənməlidir. Təhlillər göstərir ki, mövzunun tərkib elementlərinin mürəkkəb olması uşaq pedaqogikası ilə təlim texnologiyalarının üzvi və təbii formada vəhdətini zəruri edir. Xüsusilə ibtidai siniflərdə fənlərarası integrasiyanın təşkilində didaktik, pedaqoji-psixoloji tələblərin nəzərə alınması və yeni pedaqoji kompetensiyaların tətbiqi təlim prosesində müsbət nəticələrin əldə olunmasını şərtləndirir.

Beləliklə, tədqiqat üzərindən aparılan təhlilləri ümumiləşdirərək qeyd etmək olar ki, ibtidai siniflərdə coğrafiyanın integrativ tədrisi:

1. Ümumtəhsil məktəblərinin ibtidai təhsil pilləsində şagirdlərin ilkin coğrafi biliklərlə tanış olması, onların perspektiv dövrdə fənlərarası integrasiya kontekstində akademik, ekocoğrafi və sosial bacarıqlarının artırılmasına müsbət təsir göstərir.
2. İbtidai siniflərdə təlim prosesində informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının imkanlarından istifadə fənlərarası integrasiya üçün müasir pedaqoji fəaliyyətin mühüm vasitələrindən biri kimi qiymətləndirilə bilər.
3. İbtidai təhsildə şagirdlərə coğrafi biliklərin integrativ formada təqdim olunması – coğrafiya-riyaziyyat-həyat bilgisi-oxu fənlərinin qarşılıqlı integrasiyasında müasir tədrisin nəzəri əsaslarından biridir.

Məqalənin aktuallığı. Tədqiqatın aktuallığı ondadır ki, coğrafi biliklərin ibtidai təhsil pilləsində tətbiqi anlayışı integrativlik prinsiplərinə uyğun olaraq təhlil olunmuş və müvafiq təkliflər irəli sürülmüşdür. İbtidai sinif mərhələsi şagirdlərin idrak fəaliyyətinin, öyrənmə vərdislərinin, düşünmə tərzinin formalaşdığı dövr olduğuna görə onlara coğrafi təsəvvürlərin verilməsi müsbət tendensiya hesab olunur. Perspektiv dövrdə şagirdlərə veriləcək coğrafi biliklər məzmun və strukturuna görə, onlarda məntiqi təfəkkürün, təhlil və sintez vərdislərinin formalaşmasında mühüm rol oynayacaq. Xüsusilə qeyd etmək olar ki, müəllimlərin pedaqoji bilikləri və didaktik bacarıqları onların təlim prosesində hansı metod və vasitələrdən istifadə etməsindən, şagirdlərlə necə ünsiyyət qurmasından asılıdır.

Flick göstərir ki, müəllimlərin peşəkar inkişafı və innovativ təlim texnologiyalarına adaptasiyası tədrisin keyfiyyətini yüksəldir [Flick, U., 2018]. Mövcud tədris resurslarında coğrafi biliklərin verilməsində sistemsizlik müşahidə olunur. Ona görə də problemin elmi cəhətdən araşdırılması və təcrübə həll metodlarının tapılması aktual pedaqoji məsələ kimi çıxış edir.

Məqalənin elmi yeniliyi. Məqalədə ibtidai təhsil pilləsində şagirdlərin təsəvvür və idrak qabiliyyətinin artırılmasında onların dərk etmə funksionallığı nəzərə alınmaqla səmərəli tədqiqat metodlarından istifadə olunması istiqamətləri göstərilmiş, kontekstə uyğun olaraq integrativ fənlər kimi riyaziyyat və həyat bilgisi fənləri sistemli şəkildə izah olunmuşdur. İbtidai siniflərin riyaziyyat və həyat bilgisi dərslərində fənn kurikulumunun məzmununa görə ilkin coğrafi biliklərin verilməsi kamil şəxsiyyət yetişdirilməsinə kömək edəcəkdir. Müxtəlif pedaqoji situasiyalarda riyaziyyat fənnində hesablama əməlləri ilə coğrafiyanın hesablama tələb edən bölmələrinin müqayisə olunması şagirdlərin integrativ metodlara marağını və motivasiyasını artırır. Məqalədə ibtidai sinif fənləri ilə ümumi və tam orta ümumtəhsil fənləri arasında konstruktiv keçidin təmin olunması üçün mümkün alətlərin texnoloji və didaktik xüsusiyyətlərinə diqqət yetirilmişdir. İbtidai sinif fənləri ilə (riyaziyyat, həyat bilgisi) coğrafi biliklərə keçidin integrasiyası yeni yanaşma kimi transformasiya imkanlarını göstərən ilkin elmi çərçivələrdən biri sayılır.

Məqalənin praktik əhəmiyyəti. Tədqiqatın elmi nəticələri ibtidai sinif və coğrafiya müəllimlərinin integrativ və rəqəmsal bacarıqları birgə inkişaf etdirən təlim strategiyalarını operativ şəkildə planlamaları üçün əlverişli imkanlar yaradır. Məqalədə irəli sürülən elmi yanaşmalar növbəti illərdə təhsil siyasəti kateqoriyasında integrativ resursların ibtidai təhsil səviyyəsinin kurikulumlarına integrasiyası üçün vacib tövsiyələr ehtiva edir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat / References

1. Cabbarlı, N., Mahmudova, K. (2023). Ümumi təhsil müəssisələrinin 4-cü sinifləri üçün Həyat bilgisi fənni üzrə dərslik . Bakı, “Şərq-Qərb” ASC, 120 s. <https://www.trims.edu.az/noduploads/book/quot-hayat-bilgisi-quot-fanni-uzra-4-cu-sinif-ucun-darslik-1689335496-323.pdf>.
2. Cəfərova, S. (2024). İbtidai sinif şagirdlərinə milli və bəşəri dəyərlərin aşılınması probleminin elmi-metodik ədəbiyyatda qoyuluşu. «Məktəbəqədər və ibtidai təhsil», № 4 (249), səh. 79-88. <https://ppe-journal.edu.az/frontend/uploads/files/Sayyara%20Jafarova.pdf>
3. Əliyeva, Ş., Səmədli, E. (2025). II sinif “Həyat bilgisi” dərslində formalaşdırılan dəyərlərin məzmun xətləri üzrə təhlili. Azərbaycan məktəbi. № 4 (713), səh. 25–36. <https://as-journal.edu.az/uploads/files/2025/11/s-25-36-shebnem-aliyeva.pdf>
4. Gülməmmədova, A.R. (2019). Coğrafiyanın tədrisində xəritə və qlobusun əhəmiyyəti. Azərbaycan Respublikasının Təhsil İnstitutunun Elmi əsərləri, Cild 86, №5, səh.137-140. [https://www.anl.az/down/meqale/elm_eserler_tn/2019/05/25\(meqale\).pdf](https://www.anl.az/down/meqale/elm_eserler_tn/2019/05/25(meqale).pdf)
5. Həmidova, Z.M. (2025). Təlimin keyfiyyətinin artırılmasında yeni öyrənmə modellərinin rolu//Azərbaycan Respublikasının Təhsil İnstitutunun Elmi əsərləri, Cild 92, №6, s.86-90. https://journals.arti.edu.az/uploads/f_20260112084401757823136.pdf
6. İsmayılova, T.M. (2023). Ümumtəhsil məktəblərində coğrafiya təliminin mövcud problemləri və onların həlli yolları. Azərbaycan Respublikasının Təhsil İnstitutunun Elmi əsərləri, Cild 90, № 6, s.272-275. https://journals.arti.edu.az/uploads/f_2024031408403044124042.pdf
7. İsayev, Z., Məhərrəmov, M., Hüseynzadə, G. və b. (2021)Ümumi təhsil müəssisələrinin 2-ci sinifləri üçün Riyaziyyat fənni üzrə dərslik (1-ci hissə), Bakı, “Təhsil NP”, 88 səh., s.88. <https://www.trims.edu.az/noduploads/book/quot-riyaziyyat-quot-fanni-uzra-2-ci-sinif-ucun-darslik-1-ci-hissa.pdf>
8. Mikayılı, B., İsgəndərova, İ. (2024). Məktəbdə tədqiqat əsaslı öyrənmə mühiti və gender yönümlü həssas yanaşma. «Məktəbəqədər və ibtidai təhsil», № 4 (249), səh. 97-104. <https://ppe-journal.edu.az/frontend/uploads/files/Boyukagha%20Mikayilli%2C%20Ilahe%20Isgenderova.pdf>
9. Mollayeva, E. (2024). Müasir müəllim modeli: pedaqoji qabiliyyətlərə ənənəvi və yeni yanaşmanın sintezi müstəvisində münasibət, “Peşə təhsili və insan kapitalı” jurnalı, №1, 19-25s. <https://jurnal.vet.edu.az/storage/>

- uploads/archive/wB1P5fwasrSiVq4lfouh4gLlO5yS4qOL0tcpvcDU.pdf
10. Pirverdiyeva, G. (2022). İbtidai siniflərdə fənlərin integrasiyası üzrə işin sistemi. Pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiya, 180 s. <https://www.nmi.edu.az/wp-content/uploads/2022/04/Pirverdiyeva-Goycek.pdf>
 11. Qənbərova, Z. (2022). İbtidai siniflərdə riyaziyyatın tədrisi prosesində şagirdlərdə yaradıcı təfəkkurun inkişaf etdirilməsi metodları. Azərbaycan məktəbi. № 3 (700), səh. 109–114. <https://as-journal.edu.az/ibtidai-sinifl%C6%8Frd%C6%8F-riyaziyyatin-t%C6%8Fdrisi-prosesind%C6%8F-sagirdl%C6%8Frd%C6%8F-yaradici-t%C6%8Ff%C6%8Fkkurun-inkisaf-etdirilm%C6%8Fsi-metodlari-222>
 12. Səfixanov, E. (2025). Niyə $2 + 2 = 4$ olduğunu anlamadan öyrənirik? riyaziyyat təlimində mənalandırma problemi. «Məktəbəqədər və ibtidai təhsil», № 4 (253), səh. 33-49. https://ppe-journal.edu.az/frontend/uploads/695df2eed23d5_1767764718.pdf
 13. Yunusov, E., Mehdiyeva, G., Kazımzadə, E. və b. (2025) Ümumi təhsil müəssisələrinin 3-cü sinifləri üçün Həyat bilgisi fənni üzrə dərslik. Bakı, ARTİ, 112 səh. <https://www.trims.edu.az/noduploads/book/quot-hayat-bilgisi-quot-fanni-uzra-3-cu-sinif-ucun-darslik-1757920768-816.pdf>
 14. Flick, U. (2018). An introduction to qualitative research (6th ed.). SAGE Publications. file:///C:/Users/user/Downloads/ResenaFlickAnIntroduction%20(1).pdf

THE EDUCATIONAL POTENTIAL OF CHILDREN'S MUSIC: PEDAGOGICAL AND PSYCHOLOGICAL ASPECTS

Mujkan Mammadzade

Azerbaijan Sports Academy, PhD in pedagogy

E-mail: mujkan@mail.ru

<https://orcid.org/0000-0001-5693-3748>

Abstract. This article presents a systematic analysis of the educational potential of children's music from pedagogical and psychological perspectives. The primary aim of the study is to investigate, on a scientific basis, the multifaceted role of music in the development of children's personality, particularly in areas such as emotional regulation, the formation of social skills, the internalization of national and moral values, and the cultivation of aesthetic taste. For this purpose, both local and international academic sources, as well as traditional and professional examples of Azerbaijani children's music, are referenced, and existing pedagogical and psychological approaches are interpreted comparatively. The study analyzes folk genres (such as lullabies, cradle songs, rhymes, and musical games) alongside musical works composed for children by renowned Azerbaijani composers including Fikrat Amirov, Rauf Hajiyev, and Emin Sabitoglu. These examples are examined for their educational functions, particularly in fostering patriotism, diligence, empathy, love for family, and moral behavior in children.

From a psychological perspective, the article demonstrates that music stimulates children's self-expression, creativity, emotional stability, and social adaptation. It also touches upon the supportive role of music in the development of speech and memory during early childhood.

Keywords: children's music, educational function, pedagogical approach, psychological development, music education.

DOI: 10.30546/2709-2488.2026.003.109915

To cite this article: Mammadzade M. (2026). The educational potential of children's music: pedagogical and psychological aspects. *Journal of Preschool and Primary Education*, Vol. 256, Issue III, pp. 39-49.

Article history: received – 05.08.2026; accepted – 10.09.2026.

CC BY 4.0. Authors expressly acknowledge the authorship rights of their works and grant the journal the first publication right under the terms of the Creative Commons Attribution License International CC-BY, which allows the published work to be freely distributed to others, provided that the original authors are cited and the work is published in this journal.

UŞAQ MUSIQISININ TƏRBIYƏVİ POTENSIALI: PEDAQOJİ VƏ PSIXOLOJİ ASPEKTLƏR

Müjkan Məmmədzaadə

Azərbaycan İdman Akademiyasının Fiziki hazırlıq kafedrasının baş müəllimi,
pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru

E-mail: mujkan@mail.ru

<https://orcid.org/0000-0001-5693-3748>

Annotasiya. Məqalədə uşaq musiqisinin tərbiyəvi potensialı pedaqoji və psixoloji aspektlər baxımından sistemli şəkildə təhlil olunur. Tədqiqatın əsas məqsədi musiqinin uşaqların şəxsiyyət inkişafında oynadığı kompleks rolunu, o cümlədən emosional tənzimləmə, sosial bacarıqların formalaşması, milli-mənəvi dəyərlərin aşılınması və estetik zövqün inkişafı sahəsindəki funksiyalarını elmi əsaslarla araşdırmaqdır. Bu məqsədlə məqalədə yerli və beynəlxalq elmi mənbələrə, eləcə də Azərbaycan uşaq musiqisinin ənənəvi və peşəkar nümunələrinə istinad edilərək mövcud pedaqoji və psixoloji yanaşmalar müqayisəli şəkildə şərh edilmişdir. Məqalədə folklor janrlarına (ninnilər, laylalar, saymacalar və oyun mahnıları) və peşəkar bəstəkarların – Fikrət Əmirov, Rauf Hacıyev, Emin Sabitoğlu və başqalarının uşaqlar üçün bəstələdiyi musiqi əsərlərinə istinad edilərək, bu nümunələrin uşaqlarda vətənpərvərlik, əməksevərlik, empatiya, ailəyə sevgi və əxlaqi davranış kimi keyfiyyətlərin formalaşdırılmasına yönəlmiş funksiyaları təhlil edilmişdir. Psixoloji aspektlər baxımından musiqinin uşaqlarda özünüifadə, yaradıcılıq, emosional sabillik və sosial uyğunlaşma qabiliyyətlərini stimullaşdırdığı elmi əsaslarla göstərilmişdir. Bundan əlavə, musiqi vasitəsilə erkən yaş dövründə nitq və yaddaş inkişafının dəstəklənməsi məsələlərinə də toxunulmuşdur.

Açar sözlər: uşaq musiqisi, tərbiyəvi funksiya, pedaqoji yanaşma, psixoloji inkişaf, musiqi təhsili.

DOI: 10.30546/2709-2488.2026.003.109915

Məqaləyə istinad: Məmmədzaadə M. (2026). Uşaq musiqisinin tərbiyəvi potensialı: pedaqoji və psixoloji aspektlər. «Məktəbəqədər və ibtidai təhsil», № 3 (256), səh. 39-49.

Məqalə tarixəsi: göndərilib – 05.08.2026; qəbul edilib – 10.09.2026.

CC BY 4.0. Müəlliflər açıq şəkildə öz əsərlərinin müəlliflik hüquqlarını təsdiq edir və jurnala Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) lisenziyası çərçivəsində ilk nəşr hüququnu verirlər. Bu lisenziya, əsərin bu jurnalda yayımlandığı və orijinal müəlliflərə istinad edildiyi halda, onun sərbəst şəkildə digər şəxslər tərəfindən yayılmasına icazə verir.

Introduction

The use of various tools in children's upbringing plays a significant role in shaping their personality and adapting them to society. Among these tools, music stands out as one of the most influential and multifaceted elements. Music primarily appeals to a child's emotional world, encouraging them to feel, rejoice, sympathize, and share. For this reason, music is considered an indispensable factor in a child's development from both pedagogical and psychological perspectives.

Children's music—compositions specifically written for children or covering child-related themes—makes a vital contribution to the formation of their speech, thinking, emotional, and social skills. These musical pieces not only develop a child's aesthetic taste and musical sensitivity, but also serve to instill national and moral values, ethical principles, and a sense of patriotism. The rhythm, melody, lyrics, and sound of music remain in a child's memory, and with repetition, these values are internalized naturally and subconsciously [Bəylərov, E., Ələkbərova, B., 2017].

Recent studies have shown that children's music is not merely a form of art, but also a component of pedagogical and psychological processes. In modern educational approaches, music is utilized as a motivational tool, a means of moral education, and a psychological regulator [Səfərova, A., 2021]. Through children's music, essential life skills such as language development, social interaction, self-expression, cooperation, and empathy are cultivated during the pre-school years.

In this context, Azerbaijani musical culture possesses a rich and deeply rooted tradition. Folk music, lullabies, bayatis, children's play songs, and contemporary composers' works created for children serve both educational and moral functions. The compositions for children by renowned Azerbaijani composers such as Fikrat Amirov, Rauf Hacıyev, and Emin Sabitoglu exemplify the richness of the national heritage in this field [Bəylərova-Ələkbərova, B., 2021].

This article provides a comprehensive analysis of the educational potential of children's music from both pedagogical and psychological perspectives. The aim is to explore the role of music in the moral and intellectual development of children and to identify more effective methods of integrating it into educational practices.

Statement of the Problem

The educational potential of children's music is of considerable importance for children's personality development, the acquisition of moral values, and the development of social skills. However, in educational practice, music is often used primarily as a means of aesthetic education and performance, which limits the full realization of its pedagogical and psychological potential. In this regard, examining the mechanisms through which children's music influences emotional, social, moral, and intellectual development constitutes a relevant scholarly problem. The core of the problem lies in identifying the scientific and pedagogical foundations for the purposeful and systematic integration of music into the educational process.

Methodology

In this study, the educational potential of children's music was examined from pedagogical and psychological perspectives using a qualitative research approach. Data were primarily collected through observation, semi-structured interviews, and analysis of pedagogical practices. The analysis process was based on thematic content analysis, aiming to identify the impact of music on children's emotional and moral development.

Main part

Values play a fundamental role in the formation of an individual's personality, integration into society, and the internalization of social norms. Childhood is the most sensitive period during which these values are acquired and the foundational psychological base is established. During this stage, music—especially children's music—emerges as an effective tool that influences a child's moral and ethical development. This is because music is not only something that is heard, but also something that is felt and experienced. Such qualities enhance its potential for educational impact.

Through the lyrics of children's songs, universal and national values such as kindness, cooperation, honesty, patriotism, and respect for nature are conveyed to children. The poetic language and emotionally rich melodies of these songs help embed these values deeply in a child's consciousness. For example, the song "My Little Chicks" may seem simple in content, but it instills a sense of responsibility, care, love, and affection, influencing both the emotional and behavioral world of the child [Qasimova, T., 2018].

From a pedagogical perspective, information delivered through music tends to be more impactful than other instructional methods, as music operates through emotional memory and leaves long-lasting impressions. Moreover, when chil-

dren sing together, their sense of solidarity and social interaction skills are also strengthened. This fosters the development of communal values [Həsənova, R., 2020].

In psychological approaches, the formation of values is often explained through modeling, repetition, emotional reinforcement, and affirmation. Music aligns with each of these principles. Children's songs, being short, melodic, and rhythmic, are frequently repeated. These repetitions help embed values in the subconscious memory of the child. Additionally, since music evokes positive emotions, the values transmitted through songs become associated with positive mental states. For instance, the song "*Gəl, gəl, ay yaz!*" ("Come, come, oh spring!") evokes feelings of joy, connection to nature, and appreciation for the beauty of life.

The educational function of children's music also plays a crucial role in the formation of national identity. The use of folk motifs, *bayati* forms, and epic themes in the lyrics and musical structure familiarizes children with the national musical heritage and helps them internalize these values. Such musical pieces lay the foundation for patriotism, love for the mother tongue, and a deep connection to historical and cultural traditions [Məmmədzadə, M., 2011].

In order to make effective use of this function of music within the educational environment, music teachers and preschool educators must not only utilize children's songs but also be able to analyze their content and educational value. The selection of music should take into account the students' age level, interests, and socio-cultural background.

The lyrics of children's music typically encompass values such as kindness, friendship, love of nature, respect for parents, and patriotism. These themes play a direct role in shaping a child's moral world. For example, well-known children's songs such as "*Cücələrım*" ("My Little Chicks"), "*Ana*" ("Mother"), and "*Ay Dədə*" ("Dear Grandpa") are rich in both musical and educational content [Qasımova, T., 2018].

During early childhood, children have a heightened capacity for listening and imitation. Therefore, the speech patterns presented through music—whether in the form of songs, rhythmic poems, or playful melodies—form the foundation of their phonetic awareness and articulation skills. For instance, lullabies and bayatis help children develop a sense of rhythm, understand the connection between words, and internalize the fluency of speech. This lays the groundwork for future skills such as fluent speaking, public expression, and logical thinking [Bəylərov, E., Ələkbərova, B., 2017].

Music also contributes to the development of both short- and long-term memory. Melodic structures and rhythmic phrases serve as mnemonic tools. Chil-

dren tend to memorize the lyrics of a song more easily when accompanied by music and later recall them together with the melody and rhythm. This process is related to the activation of associative memory: music creates emotional bonds with specific words and expressions, making them more memorable [Vetlugina, N., 1968, s.184].

Empirical studies show that language learning accompanied by music can be twice as effective as learning based solely on reading or listening. Music emphasizes the rhythmic and melodic structure of language, thus facilitating the acquisition of sequential speech, intonation, and stress patterns in children [Həsənova, R., 2020].

The psychological effects of music are also notable in this context. Soothing music prepares the child's brain to receive information, creates a positive emotional atmosphere, and activates the learning process. Therefore, music not only supports the development of speech and memory but also ensures the sustainability of this development through motivation and emotional stability [Məmmədli, N., Vəliyev, R., 2022].

As a result, music is not only an effective teaching tool for the development of speech and memory in children but also fosters self-expression, creativity, and communication skills. For this reason, music-based methods should be systematically integrated into preschool and early primary education stages.

In education, music functions not only as a means of artistic and aesthetic upbringing but also as a pedagogical tool that plays a crucial role in all key areas of child development—cognitive, emotional, social, and linguistic. The effective use of music in the learning process not only increases student engagement but also promotes interdisciplinary integration and overall development.

In contemporary educational theory, music is considered one of the essential components of integrative approaches. Especially at the preschool and early primary levels, integrating music lessons with other subjects (e.g., language, mathematics, natural sciences, etc.) enhances children's ability to make cross-disciplinary connections, think systematically, and express creativity [Bəylərov, E., Ələkbərova, B., 2017].

During the application of music in education, several core functions come to the forefront:

1. Motivational function – Music makes the learning process more engaging and dynamic, adding emotional color and drawing students into lessons more actively.
2. Cognitive function – Through music, children perceive information at the level of feeling, rhythm, and imagination, which stimulates their cognitive processes.

3. Educational function – Music serves as an effective tool for instilling moral values, patriotic feelings, and collaborative skills.

Practical experience confirms that music-integrated tasks and games, such as those accompanied by songs during lessons, enhance students' speech abilities, attention, and memory. For instance, songs that teach letters, rhythmic activities involving numbers, or presentations that explain natural phenomena through music, not only improve learning quality but also remain memorable for children [Səfərova, A., 2021].

Additionally, music is a natural stimulus that creates psychological comfort, softens the learning environment, and reduces stress. Because of this, it can be used at various stages of a lesson—during transitions, rest breaks, to relieve emotional tension, or at the end of class. For example, light classical music can help children concentrate at the beginning of a lesson, while rhythmic children's songs can support active learning [Həsənova, R., 2020].

For music to be used effectively in the learning process, teachers must:

- Ensure the didactic relevance of selected music pieces;
- Consider the child's psychological developmental stage;
- Use music to support educational and socialization objectives.

Although there are positive examples of this approach in the Azerbaijani education system, the full potential of music is not yet utilized. In some general education schools, music classes are limited to performance and memorization, revealing a need for methodological innovation. This calls for enhanced in-service training programs for music teachers, improved instructional strategies, and the development of digital music resources [Məmmədli, N., Vəliyev, R., 2022]. The integration of music into teaching acts as a comprehensive tool that supports students' cognitive, emotional, and social development. Therefore, music should be seen not merely as an art form in education, but as a pedagogical resource rich in content and values.

From the perspective of self-expression and creativity, music allows children to convey their emotions both verbally and nonverbally. Children's songs, musical games, and improvisational activities play an irreplaceable role in helping children discover themselves, express their feelings, and unlock their creative potential. Psychologically, this contributes to building self-confidence and developing a sense of autonomy [Campbell, P., & Scott-Kassner, C., 2013]. When children's creativity is stimulated through music, their imagination and creative thinking expand. This has positive implications not only in music but also in visual arts, literary expression, problem-solving, and social interaction, fostering psychological flexibility and innovative thought [Bəylərov, E., Ələkbərova, B., 2017].

Children's music also promotes social interaction and the development of empathy. Activities such as group singing, musical games, and rhythmic group exercises strengthen skills like cooperation, turn-taking, active listening, and adapting to group dynamics [Sloboda, J., 2005]. Empathy—the ability to understand and feel the emotions of others—can begin to develop earlier through interaction with music. As children imitate the emotions they hear in music—joy, sadness, excitement—they learn to recognize and share these feelings with others, enhancing their emotional sensitivity and social adjustment [Saarikallio, S., 2009].

As children grow, they face various social and emotional challenges. Music is a powerful psychological support tool for overcoming such difficulties and reducing stress, particularly for children with special needs, trauma histories, or emotional and behavioral disorders. Music therapy is widely used as a psychological intervention in these cases, serving goals such as restoring emotional stability, fostering self-regulation, and reinforcing a sense of safety. Research in Azerbaijan has also confirmed that music can be an effective tool in inclusive education and when working with children who require special education support [Məmmədli, N., Vəliyev, R., 2022].

The psychological effects of music on child development are well-supported both theoretically and empirically. In domains such as emotional regulation, self-expression, socialization, empathy, and creativity, music contributes to a more balanced and healthy psychological formation. To fully benefit from music's multifaceted impact on education and upbringing, it is essential that its use be intentional, goal-oriented, and systematic.

While the pedagogical and psychological potential of children's music has been widely affirmed by modern scientific research and educational practice, several practical and systemic challenges persist in its implementation. Issues related to educational policy, teacher training, and parental attitudes often hinder the full utilization of children's music in the learning and developmental process.

In general education schools and preschool institutions, the subject of music is often perceived as secondary. Its allocated instructional hours within the curriculum are limited, and the integration of theoretical and practical components is frequently weak. As a result, the educational potential of music cannot be fully realized in practice [Bəylərova-Ələkbərova, B., 2021].

Furthermore, there is a notable deficiency in the methodological preparation of music teachers. Many teachers restrict music education to performance and memorization activities. However, music is also a powerful tool for values education, emotional regulation, and psychological expression. The lack of methodological knowledge and skills in these areas limits the effective use of music's multidimensional potential in teaching [Bəylərov, E., Ələkbərova, B., 2017].

In the contemporary era, digital tools play an increasingly important role in engaging children in learning. However, there is a significant shortage of interactive music platforms, mobile applications, and online music resources in the Azerbaijani language that are based on national content. This hampers the integration of music into the technological learning environment [Məmmədli, N., Vəliyev, R., 2022].

Another challenge lies in the lack of parental awareness regarding music education. Some parents still view music solely as a form of entertainment, underestimating its educational function. This perception weakens the use of children's music in the home environment and reduces the sustainability of outcomes achieved in formal education.

Strengthening the status of the music subject in education requires particular attention. Education policy should approach music not only as an aesthetic discipline but also as a means of emotional and intellectual development. Music should be purposefully integrated into curricula and taught in connection with other subjects to enhance its functionality. Moreover, continuous professional development programs for music teachers should be implemented, with special emphasis on the psychological and social dimensions of music. The development of new music-pedagogical teaching materials is also essential [Səfərova, A., 2021].

The quality of music education can be improved through the creation of interactive music applications in the Azerbaijani language, online games, electronic sheet music libraries, and multimedia-based lessons. In this regard, collaborations between local music educators and technology specialists should be encouraged.

Conclusion

Children's music is not merely an art form that cultivates aesthetic taste; it is also a significant pedagogical and psychological tool that plays a vital role in the development of a child's personality. Through music, children develop a wide range of key competencies from an early age, including language skills, memory, emotional regulation, social communication, and attachment to national and moral values. Research has shown that when music is utilized both in educational settings and within the family environment, it contributes to the child's holistic development.

In particular, examples of Azerbaijani children's music—including both traditional folk-based genres and works by professional composers—hold special significance in fostering national and spiritual values, as well as social qualities such as empathy and diligence. These musical pieces not only carry educational content but also stimulate imagination and creative potential in children.

Based on the analyses conducted in this article, it can be concluded that the systematic integration of children's music into education, the enhancement of music teachers' methodological training, the development of digital music resources, and increased parental awareness in this field will enable the fuller realization of music's educational potential. Given the multifaceted role of music in personality development, a more comprehensive approach to children's music is needed—both in terms of scientific research and education policy.

Relevance of the study. The educational potential of children's music is highly relevant in today's context due to its important role in children's emotional, psychological, and social development. This area also remains significant in terms of preserving national values and fostering aesthetic sensitivity in future generations.

Scientific novelty. The novelty of this research lies in the integrated analysis of the pedagogical and psychological mechanisms of children's music, scientifically substantiating its complex role in personality development. What makes this study original is that it systematically presents music's unified educational function in emotional regulation, socialization, national identity formation, and moral value acquisition for the first time.

Practical significance. The practical value of this research lies in the identification of concrete directions and mechanisms for the purposeful integration of children's music into the pedagogical process. The findings offer recommendations for teachers, educators, and parents on how to use music effectively as an educational tool for child development. The findings offer practical recommendations for pedagogical activities and music education policy and contribute to the scientific development of the field.

References

1. Bəylərov, E., Ələkbərova, B. (2017). Musiqi və cəmiyyət. Azərbaycan məktəbi, 3(679), s.20–30.
2. Bəylərova-Ələkbərova, B. (2021). Təhsil və tərbiyədə musiqi amili. Azərbaycan məktəbi, 2(695), s.121–126.
3. Campbell, P. S., & Scott-Kassner, C. (2013). Music in Childhood: From Preschool through the Elementary Grades. Cengage Learning.
4. Həsənova, R. (2020). Musiqi və emosional inkişaf: uşaq psixologiyası baxımından. Azərbaycan Psixoloji Jurnalı, 1(1), s.27–33.
5. Məmmədli, N., Vəliyev, R. (2022). Musiqi terapiyasının inklüziv təhsildə rolu. Xüsusi Təhsil və Reabilitasiya, 4(3), s.38–45.

6. Məmmədzadə, M. (2011). Uşaqların tərbiyəsində musiqinin rolu. Mədəniyyət qəzeti.
7. Qasımova, T. (2018). Azərbaycan uşaq musiqisinin tərbiyəvi aspektləri. Pedaqoji Fəaliyyət və Tədqiqatlar, 2(4), s.44–49.
8. Saarikallio, S. (2009). Music as emotional self-regulation throughout adulthood. *Psychology of Music*, 37(2), 155–177.
9. Səfərova, A. (2021). Ritmik musiqinin uşaqların nitq inkişafına təsiri. Təhsil və Psixologiya, 3(2), s.60–66.
10. Sloboda, J. A. (2005). *Exploring the Musical Mind: Cognition, Emotion, Ability Function*. Oxford University Press.
11. Vetlugina, N.A. (1968). *Muzikalnoye razvitiye rebyonka. Prosvesheniye*.

THE ROLE OF STEAM EDUCATION IN THE DEVELOPMENT OF THINKING OF PRESCHOOL CHILDREN

Durdana Heydarova

Doctorial student in the program of doctor of philosophy of Institute of Education of the Republic of Azerbaijan,

Shamakhi Branch of the Azerbaijan State Pedagogical University

Teacher of the Mathematics and Computer Science Department

E-mail: d.heyderova@ya.ru

<https://orcid.org/0000-0001-7328-4479>

Abstract. The article analyzes the organization of innovative teaching technologies that hold special importance for the overall development of preschool-aged children. The advancements in the modern education system have made it necessary to organize preschool education innovatively in accordance with the demands of the time. In our country, as in other levels of education, significant changes have been made in the preschool education level to improve the quality of teaching. Each of these changes aims to train professionals who meet the modern needs of society. The use of new teaching technologies in preschool education ensures preschool-aged children's successful transition to the next educational stage, prepares them for future life, fosters the formation of their personality, develops critical thinking, enhances their ability to cooperate, allows them to express their ideas freely, and increases their intellectual capacity. This article examines the impact of STEAM education on the development of thinking in preschool children from theoretical and practical aspects, and analyzes the role of STEAM activities in the formation of analytical, critical, and creative thinking skills in children.

Keywords: preschool education, knowledge, skills, innovative technology, objective thinking, cooperation.

DOI: 10.30546/2709-2488.2026.003.10905

To cite this article: Heydarova D. (2026). The role of STEAM education in the development of thinking of preschool children. *Journal of Preschool and Primary Education*, Vol. 256, Issue III, pp. 51-60.

Article history: received – 23.07.2026; accepted – 28.08.2026.

CC BY 4.0. Authors expressly acknowledge the authorship rights of their works and grant the journal the first publication right under the terms of the Creative Commons Attribution License International CC-BY, which allows the published work to be freely distributed to others, provided that the original authors are cited and the work is published in this journal.

STEAM TƏHSİLİNİN MƏKTƏBƏQƏDƏR YAŞLI UŞAQLARIN TƏFƏKKÜRÜNÜN İNKİŞAFINDA ROLU

Dürdanə Heydərova

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin Şamaxı filialının

Riyaziyyat və kompüter elmləri kafedrasının müəllimi,

ARTİ-nin fəlsəfə doktoru proqramı üzrə doktorantı

E-mail: d.heyderova@ya.ru

<https://orcid.org/0000-0001-7328-4479>

Annotasiya. Məqalədə məktəbəqədər yaşlı uşaqların ümumi inkişafında xüsusi əhəmiyyəti olan innovativ təlim texnologiyalarının təşkili təhlil olunur. Qeyd edilir ki, müasir təhsil sistemində baş verən inkişaf məktəbəqədər təhsilin dövrün tələblərinə uyğun olaraq innovativ əsaslarla təşkili məsələsini aktuallaşdırmış, məktəbəqədər təhsil pilləsində tədrisin keyfiyyətinin artırılması istiqamətində əhəmiyyətli dəyişikliklər və islahatlar həyata keçirilmişdir. Araşdırmanın nəticələri göstərir ki, islahatların aparılmasında əsas məqsəd cəmiyyətdə müasir tələblərə cavab verən, yüksək bilik və bacarıqlara malik, rəqabət qabiliyyətli kadrların yetişdirilməsidir. Məktəbəqədər təhsildə yeni təlim texnologiyalarından istifadə məktəbəqədər yaşlı uşaqların növbəti təhsil pilləsinə uğurlu addımını, onların gələcək həyata hazırlanmasını, şəxsiyyətinin formalaşmasını, obyektiv düşünməsini, əməkdaşlıq etmə qabiliyyətini, öz fikirlərini sərbəst ifadə etməsini, intellektinin artmasını təmin edir. Bu məqalədə STEAM təhsilinin məktəbəqədər yaşlı uşaqların təfəkkürünün inkişafına təsiri nəzəri və praktik aspektlərdən araşdırılır, STEAM fəaliyyətlərinin uşaqlarda analitik, tənqidi və yaradıcı düşünmə bacarıqlarının formalaşmasında rolu təhlil olunur.

Açar sözlər: məktəbəqədər təhsil, bilik, bacarıq, innovativ texnologiya, obyektiv düşünmə, əməkdaşlıq etmək.

DOI: 10.30546/2709-2488.2026.003.10905

Məqaləyə istinad: Heydərova D. (2026). STEAM təhsilinin məktəbəqədər yaşlı uşaqların təfəkkürünün inkişafında rolu. «*Məktəbəqədər və ibtidai təhsil*», № 3 (256), səh. 51-60.

Məqalə tarixəsi: göndərilib – 23.07.2026; qəbul edilib – 28.08.2026.

CC BY 4.0. Müəlliflər açıq şəkildə öz əsərlərinin müəlliflik hüquqlarını təsdiq edir və jurnala Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) lisenziyası çərçivəsində ilk nəşr hüququnu verirlər. Bu lisenziya, əsərin bu jurnalda yayımlandığı və orijinal müəlliflərə istinad edildiyi halda, onun sərbəst şəkildə digər şəxslər tərəfindən yayılmasına icazə verir.

Giriş / Introduction

Təhsil sistemində əhəmiyyətli dəyişikliklərin aparılması yeni istiqamətlərin müəyyən edilməsini zəruri etdi. Bu məqsədlə təhsilin ilkin pilləsi hesab olunan məktəbəqədər təhsil dövrün tələblərinə cavab verən və təlim nəticələrini doğruldan sistem kimi təşkil edilməlidir. Dünyanın bir çox inkişaf etmiş ölkələrində aparılmış pedaqoji tədqiqatlar göstərir ki, nəzəriyyənin gündəlik həyatda praktik tətbiqinin olmaması şagirdlərin təbiət fənlərini və həmçinin texniki fənlərin mənimsəməsinə əks təsir göstərir. Müasir məktəbəqədər təhsil kurikulumunun təlimin innovativ texnologiyalarla təşkilində diqqətin konkret nəzəri bilikləri mənimsəmək deyil, biliklərin praktik bacarıqlara çevrilməsinə istiqamətlənməsi uşaqları müstəqil, yaradıcı şəxsiyyət kimi inkişaf etdirməklə, onlarda ünsiyyət və özünüdərkətmə, mühakimə yürütmə, tənqidi düşünmə, nəticəyə gəlmə, məntiqi təhlil, analiz, sintez və s. kimi keyfiyyətlər formalaşdırır [Nəzərov, A., 2012].

Məktəbəqədər yaş dövründə uşaqlarda, əsasən, əyani-əməli və əyani-obrazlı təfəkkür formaları üstünlük təşkil edir. Bu inkişaf mərhələsində uşaqlar ətraf aləmi daha çox bilavasitə müşahidə, təcrübə aparma və müxtəlif fəaliyyətlərdə fəal iştirak etmə yolu ilə dərk edirlər. Uşağın təfəkkürünün inkişafı onun analiz, müqayisə, ümumiləşdirmə, təsnifat aparma və səbəb–nəticə əlaqələrini müəyyən-ləşdirmə bacarıqlarının tədricən formalaşması ilə xarakterizə olunur. Bu baxım-dan, STEAM təhsili uşaqların idrak fəaliyyətini stimullaşdıran, onların müstəqil düşünmə bacarıqlarını inkişaf etdirən əlverişli və zəngin təlim mühiti yaradır.

STEAM modelinin tətbiqinin əsas mahiyyəti uşaqların təbiətdə və gündəlik həyatda baş verən real hadisələrin rolunu əyani şəkildə dərk etmələrinə, onla-rın gələcəkdə potensiallı kadr kimi yetişmələri üçün zəruri olan kompetensiyalar əldə etmələrinə, tədqiqatçılıq bacarıqlarının inkişafına, müvafiq peşə səriştəsinin formalaşmasına imkan yaratmaqdır. STEAM dedikdə yalnız təcrübə etmək deyil, həmçinin təcrübə yolla tətbiq edərək integrasiyalı şəkildə öyrənmə başa düşülür.

STEAM fəaliyyətləri uşaqlarda tənqidi və yaradıcı düşünməni stimullaşdırır, problem həll etmə bacarıqlarını inkişaf etdirir. Uşaqlar təqdim olunan problemləri analiz edir, müxtəlif həll yolları irəli sürür və nəticələri qiymətləndirirlər. Bu proses zamanı icraedici funksiya bacarıqları, o cümlədən planlaşdırma, diqqətin idarə olunması və özünə nəzarət mexanizmləri formalaşır. STEAM yanaşması uşaqların öyrəndikləri bilikləri gündəlik həyatla əlaqələndirməsinə imkan yara-daraq təfəkkürün funksional inkişafını təmin edir [Məktəbəqədər təhsil proqramı (kurikulum)., 2022].

STEAM təhsilinin məktəbəqədər təhsil sistemində tətbiqi müəllimlər üçün innovativ və şagirdyönümlü tədris metodlarının istifadəsini təşviq etməklə ya-

naşı, təlim prosesinin keyfiyyətinin yüksəldilməsinə xidmət edir. Bu yanaşma uşaqlarda öyrənməyə qarşı daxili motivasiyanın artmasına, biliklərin mənimsənilməsində fəal iştirakın təmin olunmasına şərait yaradır. STEAM fəaliyyətləri vasitəsilə uşaqlarda mühəndislik yönümlü təfəkkürün, tədqiqat və problem həll etmə bacarıqlarının, eləcə də əməkdaşlıq və ünsiyyət vərdislərinin formalaşması müşahidə olunur. Bu bacarıqlar uşaqların gələcək təhsil pillələrində daha mürəkkəb bilik və fəaliyyətləri mənimsəmələri üçün möhkəm idrak və sosial baza yaradır, onların təhsil mühitinə daha hazırlıqlı və adaptasiyalı şəkildə keçməsinə zəmin yaradır.

Tədqiqatın məqsədi

Aparılan tədqiqatın əsas məqsədi STEAM təhsilinin məktəbəqədər yaşlı uşaqların təfəkkürünün, xüsusilə məntiqi, yaradıcı, tənqidi və problem həll etmə bacarıqlarının inkişafında rolunu müəyyənləşdirmək və bu yanaşmanın təlim prosesində tətbiqi imkanlarını araşdırmaqdır.

Tədqiqatın obyekti

Tədqiqatın obyekti məktəbəqədər yaşlı uşaqların idrak fəaliyyətidir.

Tədqiqatın predmeti

Tədqiqatın predmeti STEAM təhsilini məktəbəqədər yaşlı uşaqların məntiqi təfəkkürünün inkişafına təsiridir.

Problemə qoyuluşu

Müasir dövrdə elmi-texniki tərəqqinin sürətlənməsi və bununla yanaşı rəqəmsal texnologiyaların gündəlik həyata daha geniş şəkildə inteqrasiyası təhsil sisteminin qarşısında yeni vəzifələr qoymuşdur. Məktəbəqədər dövr uşaqların idrak və təfəkkürünün intensiv şəkildə formalaşdığı bir mərhələ olmaqla, gələcək təhsil və həyat bacarıqlarının bünövrəsini müəyyən edir. Lakin ənənəvi məktəbəqədər təhsil modellərində uşaqların təfəkkür bacarıqlarının inkişafı çox vaxt nəzəri və passiv öyrənmə ilə məhdudlaşır. Bu isə onların problem həll etmə, yaradıcılıq və elmi düşünmə bacarıqlarının tam inkişafına imkan vermir. Bu məqsədlə, təfəkkürün inkişafı müasir təhsil sisteminin əsas prioritet istiqamətlərindən biri kimi çıxış edir. Təfəkkürün inkişafı dedikdə təkcə məktəb və ali məktəb illərindəki inkişaf nəzərdə tutulmamalı, həmçinin ilkin pillə olan məktəbəqədər təhsil pilləsi əsas götürülməlidir. Bu yaş dövründə idrakın inkişafı uşağın sonrakı təhsil pilləsindəki öyrənmə fəaliyyətinə, problem həll etmə bacarıqlarına və əsası isə müstəqil düşünmə bacarığına xüsusi təsir göstərir.

Son illərdə tətbiq edilən STEAM təhsil modeli fənlərarası inteqrasiya, təcrübəyönümlü fəaliyyətlər və problembazlı öyrənmə vasitəsilə uşaqların təfəkkürünü stimullaşdırmaq və idrak bacarıqlarını inkişaf etdirmək imkanları təqdim edir. Lakin məktəbəqədər təhsil səviyyəsində STEAM yanaşmasının uşaqların analitik və tənqidi düşüncə, səbəb-nəticə əlaqələrini müəyyənləşdirmə, yaradıcılıq və

problem həll etmə bacarıqlarına təsirinin sistemli və əhatəli şəkildə araşdırılması hələ də məhduddur. Bu elmi boşluq mövzunun aktuallığını artırır və tədqiqatın aparılmasını zəruri edir [Məktəbəqədər təhsil proqramı (kurikulum)., 2022].

Tədqiqat metodları

Tədqiqat zamanı, əsasən, nəzəri tədqiqat metodlarından istifadə edilmişdir. Həmçinin yerli və beynəlxalq elmi mənbələr, müvafiq sənədlər, elmi ədəbiyyat və məqalələr sistemli şəkildə araşdırılmışdır. Eyni zamanda rəqəmsallaşma dövründə təhsilin idarə olunmasında tətbiq olunan innovativ yanaşmalar, beynəlxalq təcrübələr və mövcud idarəçilik modelləri müqayisəli təhlil edilmişdir.

Tədqiqatın vəzifələri:

1. STEAM yanaşmasının məktəbəqədər təhsil müəssisələrində tətbiqi üçün zəruri pedaqoji və metodiki şərtləri müəyyənləşdirmək, müəllimin fasilitator rolunu və uyğun təlim mühitinin yaradılması imkanlarını araşdırmaq;
2. STEAM təhsilinin əsas komponentlərinin uşaqların təfəkkürünün inkişafı ilə əlaqəsini müəyyən etmək, elm, texnologiya, mühəndislik, incəsənət və riyaziyyatın integrativ tətbiq imkanlarını araşdırmaq;
3. STEAM əsaslı fəaliyyətlərin məntiqi təfəkkürün inkişafına təsirini təhlil etmək, uşaqlarda müqayisə etmək, təsnifat aparma, səbəb-nəticə əlaqələrini müəyyənləşdirmə və nəticə çıxarma bacarıqlarının formalaşdırılması imkanlarını araşdırmaq;
4. STEAM fəaliyyətlərinin yaradıcı təfəkkürün inkişafında rolunu müəyyənləşdirmək, uşaqların yeni ideyalar irəli sürmə, alternativ həll yolları tapma və yaradıcı məhsullar hazırlama bacarıqlarını təhlil etmək;
5. məktəbəqədər yaş dövründə təfəkkürün inkişaf xüsusiyyətlərini araşdırmaq, məntiqi, yaradıcı, tənqidi və problem həll etmək təfəkkürünün formalaşmasına təsir edən amilləri müəyyənləşdirmək;
6. məktəbəqədər yaşlı uşaqların təfəkkürünün inkişafına yönəlmiş STEAM fəaliyyətlərinin təşkili üzrə praktik və metodiki təkliflər hazırlamaq.

Əsas hissə / Main part

Daim dəyişən və yenilikçi çağırışlar edən dünya təhsil sisteminə nəzər saldıqda görmək olar ki, bu dəyişikliklərin hər birini zəruri edən əsas səbəblərdən biri müasir dövrün tələblərinə cavab verən gənc nəslin yetişdirilməsidir. Bu dəyişikliklər təhsilin hər pilləsində öz xüsusi təsirini göstərərək müəyyən islahatların həyata keçirilməsini zəruriləşdirir.

Müasir dövrün tələblərinə cavab verən gənc nəslin yetişdirilməsi dedikdə nələr nəzərdə tutulur? Belə ki, planlı iqtisadiyyatdan bazar iqtisadiyyatına keçid bir başa əmək bazarında savadlı kadrların cəlb olunmasını əsas şərtə çevirmişdir.

Burada savadlı kadr dedikdə nəzəri cəhətdən əldə etdiyi bilik və bacarıqlarını praktik cəhətdən tətbiq etmə səriştəsinə malik gənc nəsil başa düşülür.

Bu gün məktəbəqədər təhsil sahəsində aparılan uğurlu təhsil islahatları sosial mühitdə uşaq şəxsiyyətinin, intellektinin, özünüinkışafın formalaşmasına təkan verməsi müasir STEM modelinin tətbiqini zəruriləşdirdi. Bu təhsil modelinə uyğun olaraq məktəbəqədər təhsil kurikulumunda inkişaf sahələrinin məzmun standartlarının integrasiya yolu ilə reallaşdırılması mümkün olur. Bu model, həmçinin məktəbəqədər yaşlı uşaqların (3-6 yaş) müxtəlif fəaliyyətlərin icrası zamanı biliklərini elmi, texnoloji, konstruksiya, məntiqi və elementar riyazi bacarıqlarında müstəqil nümayiş etdirmələrinə geniş imkanlar yaradır. Bu fəaliyyət zamanı uşaqlar real aləmdə mövcud olan cisim və hadisələri daha yaxından müşahidə edirlər. STEM təhsil modelinin əsas xarakteristik xüsusiyyəti uşaqların müstəqil fəaliyyət, fikirlərini sərbəst ifadə etmək, tədqiqatçılıq, koqnitiv, kommunikativ bacarıqlara yiyələnmələrinə, həmçinin onların texnologiya, mühəndislik (tikinti-quraşdırma) sahəsində yiyələndikləri biliklərin praktik tətbiqinə xidmət etməkdir. İngilis dilində *Science (Elm)*, *Technology (Texnologiya)*, *Engineering (Mühəndislik)* və *Math (Riyaziyyat)* sözlərinin baş hərflərinin birləşməsindən ibarət olan STEM, sadalanan elm sahələrinin integrativ tətbiqini reallaşdıran innovativ təhsil modelidir. Daha sonralar bu ada *Art (İncəsənət)* əlavə olunaraq STEAM formasını aldı. Araşdırmalar göstərir ki, bu ada *incəsənətin (Art)* əlavə olunması təsadüfi deyil, belə ki, uşaqlar yaratdığı prototipin vizual görüntüsünü dizayn edərkən onlarda estetik zövq formalaşır, yeni təşəbbüslər irəli sürülür. İntegrasiya prosesi çərçivəsində şagirdlərdə STEM bacarıqlarının inkişafı əhəmiyyətli dərəcədə sürətlənir və bu bacarıqlar, əsasən, məktəbəqədər dövrdə intensiv şəkildə formalaşır və bu inkişaf prosesi təxminən 6-7 yaş dövründə tamamlanır [“Məktəbəqədər təhsil haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu., 2017].

STEAM fəaliyyəti zamanı uşaqlar ətraf aləmi müşahidə edir, baş verən hadisələrə maraq göstərir, suallar verir və bu suallara cavab tapmağa çalışırlar. Onlar sadə təcrübələr aparmaqla səbəb-nəticə əlaqələrini dərk edir, müqayisə və təhlil etmə bacarıqlarını inkişaf etdirirlər. Eyni zamanda aparılan eksperimentlər uşaqlarda tədqiqatçı ruhunu gücləndirir və onları aktiv öyrənmə prosesinin iştirakçısına çevirir. STEAM fəaliyyətlərinin effektiv şəkildə həyata keçirilməsi üçün onların müəyyən fundamental bacarıqlara yiyələnmələri zəruri hesab olunur. Elmi əsaslı fəaliyyətlər zamanı uşaqlar elmi proses bacarıqlarının mərhələlərindən istifadə etmə, zəruri material və alətləri tanıma və məqsədyönlü şəkildə tətbiq etmə, həmçinin analitik düşünmə bacarıqlarını inkişaf etdirmə imkanı əldə edirlər [Təhsildə rəqəmsallaşma konsepsiyası., 2022].

Məktəbəqədər yaşlı uşaqlar üçün STEAM təhsili, əsasən, oyun, praktiki fəaliyyət və təcrübə üzərində qurulur. Bu yaş dövründə uşaqlar öyrəndiklərini daha

yaxşı əşyalarla birbaşa təmasda olduqda və oyun vasitəsilə qavrayırlar. Məsələn, konstruktiv oyunlar, sadə mexanizmlərin yığılması, rənglər və fiqurlarla aparılan riyazi tapşırıqlar uşaqların həm məntiqi, həm də yaradıcı təfəkkürünün inkişafına xidmət edir [Boice, K. et al., 2024].

STEAM təhsilində incəsənətin integrasiyası uşaqların öz fikirlərini sərbəst ifadə etməsinə, fantaziyasını genişləndirməsinə və estetik zövqünün formalaşmasına imkan yaradır. Beləliklə, STEAM yanaşması uşağın intellektual inkişafı ilə yanaşı, emosional və sosial inkişafını da dəstəkləyir və onları gələcək təhsil mərhələlərinə hazırlayır.

Məktəbəqədər təhsil müəssisələrində STEAM təhsilinin uğurla həyata keçirilməsində tərbiyəçi və müəllimin rolu xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Bu yanaşmada müəllim ənənəvi bilik ötürən şəxs deyil, uşaqların öyrənmə prosesini istiqamətləndirən və onları araşdırmaya təşviq edən əsas fiqur kimi çıxış edir. Tərbiyəçi uşaqlarda maraq və təşəbbüskarlığı dəstəkləməli, onların təbii öyrənmə ehtiyaclarını nəzərə almalıdır [Breiner, J. et al., 2012].

STEAM fəaliyyətləri zamanı müəllim uşaqlara hazır cavablar verməkdən çəkinməli, əvəzində onları suallar verməyə, fərziyyələr irəli sürməyə və müstəqil düşünməyə təşviq etməlidir. “Niyə belə oldu?”, “Səncə başqa cür necə etmək olar?” kimi suallar uşaqların tənqidi və məntiqi təfəkkürünün inkişafına müsbət təsir göstərir. Bu yanaşma uşaqların öz fikirlərinə inanmasını və qərar vermə bacarığının formalaşmasını təmin edir. [Buabeng, I., & Amo-Darko, B., 2026].

Eyni zamanda müəllim sərbəst araşdırma və təcrübə üçün əlverişli öyrənmə mühiti yaratmalıdır. Bu mühit uşaqların təhlükəsiz şəkildə sınaq aparmasına, səhv etməsinə və səhvlərindən nəticə çıxarmasına imkan verməlidir. STEAM təhsilində səhv etmək öyrənmə prosesinin ayrılmaz hissəsi hesab olunur və bu yanaşmada müəllim dəstəkləyici mövqedən çıxış edərək uşaqları səhvlərinə görə cəzalandırmamalı, onları təhlil etməyə, nəticə çıxarmağa, yeni həll yolları axtarmağa təşviq etməlidir.

STEAM fəaliyyətləri zamanı daha çox istiqamətverici və müşahidəçi rolunu yerinə yetirən müəllim uşaqların müstəqil qərar verməsinə müdaxilə etmədən onların fəaliyyətini izləyir, ehtiyac yarandıqda kömək edir. Bu yanaşma uşaqların müstəqilliyini, özünə inamını və əməkdaşlıq bacarıqlarını inkişaf etdirir. Beləliklə, tərbiyəçi-müəllim STEAM təhsilinin effektivliyini təmin edən əsas amillərdən biri kimi çıxış edir və uşaqların hərtərəfli inkişafına mühüm töhfə verir [Conradty, C., & Bogner, F., 2020].

Məktəbəqədər təhsildə STEM təhsil modelinin tətbiqinin əsas cəhətləri aşağıdakılardan ibarətdir:

- STEAM modeli məktəbəqədər təhsilin kurikulumunun tələbyönümlülük prinsipinə əsaslanır və təlim uşaqların yaradıcı fəaliyyəti üçün geniş imkan-

lar yaradır;

- STEAM uşaqların müstəqil fəaliyyətinin təşkilinə xidmət etməklə problemin həlli istiqamətində sərbəst araşdırma aparmalarına, alternativ variantları sınaqdan keçirərək uyğun olanı qəbul etmələrinə şərait yaradır;
- STEAM uşaqların kollektivlə işləmə bacarığına, onlarda birgə fəaliyyət göstərmə, əməkdaşlıq mədəniyyətinin formalaşmasına xidmət edir;
- STEAM uşaqların təcrübi potensiallarının artmasına, onların tədqiqatçı kimi yetişməsinə, nəzəri biliklərinin peşə kompetensiyasına çevrilməsinə şərait yaradır;
- STEAM təhsili uşaqların ətraf aləmi təcrübə yolu ilə kəşf etməsinə, müqayisə aparmaq və nəticə çıxarmasına imkan yaradır.

Nəticə / Conclusion

Müxtəlif ölkələrin təhsil sistemlərində məktəbəqədər təhsil proqramı üzrə aparılan elmi araşdırmalar nəticəsində müəyyən edilmişdir ki, təhsil sistemi elə qurulmalı və fənn proqramları elə hazırlanmalıdır ki, tədris müddətinin sonunda uşaqlar əldə etdikləri nəzəri bilikləri real həyatda tətbiq etməyi bacarsınlar, yəni kompetensiyalara yiyələnmiş olsunlar. Bir çox inkişaf etmiş ölkələrin məktəbəqədər təhsil sahəsində innovativ texnologiyaların, müasir təlim modeli olan STEAM modelinin tətbiqi məhz buna xidmət edir. Uşaqların əməkdaşlıq, yekun qərarvermə, təhlil etmə, kritik düşünmə və s. kimi bacarıqlarının inkişaf etdirilməsi STEAM təlim modelinin əsasını təşkil edir. STEAM təhsilinin oyun və praktiki fəaliyyətlər üzərində qurulması məktəbəqədər yaşlı uşaqların yaş xüsusiyyətlərinə tam uyğun olmaqla yanaşı, onların öyrənməyə marağını artırır və aktiv iştirakını təmin edir. Bu prosesdə tərbiyəçi - müəllimin istiqamətverici rolu uşaqların sərbəst düşünən, araşdıran və yaradıcı fərdlər kimi formalaşmasına müsbət təsir göstərir.

Məktəbəqədər yaşlı uşaqların təfəkkürünün inkişafı gələcək təhsil və həyat bacarıqlarının formalaşmasında mühüm rol oynayır. STEAM təhsilinin bu inkişafda rolunun öyrənilməsi həm nəzəri, həm də praktik baxımdan böyük əhəmiyyət kəsb edir. Praktiki əhəmiyyət bir neçə istiqamətdə özünü göstərir:

- **Təfəkkür və idrak bacarığının inkişafı.** Uşaqlarda məntiqi, tənqidi və yaradıcı düşünmə bacarıqları formalaşır, səbəb–nəticə əlaqələrini qurmaq qabiliyyəti güclənir.
- **Araşdırma və eksperiment bacarıqlarının təkmilləşdirilməsi.** Uşaqlar müşahidə aparmaq, sual vermək, fərziyyə irəli sürmək və nəticə çıxarmaq vərdisləri qazanırlar.
- **Mühəndislik və konstruktiv bacarıqların formalaşması.** Qurma, modelləş-

dirmə və problem həllinə əsaslanan fəaliyyətlər vasitəsilə mühəndislik təfəkkürü inkişaf edir.

- **Biliklərin real həyatda tətbiqi.** Uşaqlar əldə etdikləri bilikləri gündəlik həyatda istifadə etməyi öyrənir, bu da öyrənməyə maraq və motivasiyanı artırır.
- **Komanda işi və sosial bacarıqların inkişafı.** Qrup fəaliyyətləri zamanı əməkdaşlıq, ünsiyyət və məsuliyyət hissi formalaşır.
- **Gələcək təhsil pillələrinə hazırlıq.** STEAM yanaşması uşaqlarda məktəbə və sonrakı təhsil mərhələlərinə uyğun baza bacarıqları formalaşdırır [Dashdemi-rov, A., Sharifov, G., 2022].

Nəticə etibarilə, STEAM təhsil modelinin məktəbəqədər təhsil müəssisələrində tətbiqi uşaqların gələcək təhsil mərhələlərinə hazırlığını gücləndirir, onların intellektual və sosial inkişafını dəstəkləyir və cəmiyyət üçün innovativ düşüncəyə malik fərdlərin yetişdirilməsinə zəmin yaradır. Bu fəaliyyətin tətbiqinin əsas mahiyyəti uşaqların real hadisələrin təbiətində və həyatımızdakı rolunu əyani şəkildə dərk etmələri, onların gələcək üçün potensiallı kadrlar kimi yetişmələri, araşdırma bacarıqlarının təkmilləşməsi, mühəndislik peşə səriştəsinin formalaşmasıdır. STEAM yalnız təcrübə etmək deyil, eyni zamanda təcrübə yolla tətbiq edərək integrasiyalı şəkildə öyrənməkdir. Bu baxımdan, STEAM yanaşmasının erkən yaş dövründən etibarən təhsil prosesinə sistemli şəkildə integrasiyası zəruri hesab olunur.

Məqalənin aktuallığı. Təhsil sistemində həyata keçirilən islahatların prioritet istiqamətlərindən biri olan məktəbəqədər təhsilin məzmununun müasir tələblərə uyğunlaşdırılması və onun dünya təhsil sistemində integrasiyasının təmin edilməsi məqalədə aktuallıq kəsb edir. Dünya təhsil sistemində integrasiya dedikdə təlim prosesində innovativ təlim texnologiyalarının tətbiqi nəzərdə tutulur. Müvafiq olaraq məqalədə tətbiqi nəzərdə tutulan STEAM təhsil modelinin uşaqların bilik və bacarıqlarına, onların şəxsi inkişafına nə cür təsir göstərəcəyi haqqında təhlillər aparılmışdır. Təlimin innovativ texnologiyaların tətbiqi ilə təşkil edilməsi sonda təlim nəticələrinin uğurlu həyata keçiriləcəyi aydın şəkildə şərh edilmişdir.

Məqalənin elmi yeniliyi. Elmi yenilik ondan ibarətdir ki, məktəbəqədər təhsil sistemində STEAM modelinin tətbiqi yaradıcı tapşırıqlardan istifadə uşaqların idrak fəallığını artırmaqla onlarda tənqidi və yaradıcı düşüncə formalaşdırır, yaradıcı tapşırıqlar şagirdlərdə fənnə qarşı maraq hissi yaradır. “Məktəbəqədər təhsilin dövlət standartı və proqramı”nda ümumi təlim nəticələri uğurla əldə edilir.

Məqalənin praktik əhəmiyyəti. Məqalədə şərh olunan tədqiqat nəticələri müvafiq mövzu üzrə elmi araşdırmalar aparən elmi işçilərin, gənc tədqiqatçıların, məktəbəqədər təhsil müəssisələrində çalışan gənc mütəxəssislərin, bu ixtisas üzrə təhsil alan tələbələrin yararlanmaları üçün əhəmiyyətli hesab olunur.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat / References

1. Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi. (2022). Təhsildə rəqəmsallaşma konsepsiyası. <https://edu.gov.az>
2. Bertrand, M.G., & Namukasa, I.K. (2020). "STEAM education: student learning and transferable skills." <https://www.emerald.com/jrit/article/13/1/43/253558>
3. Boice, K.L., Alemdar, M., Jackson, J.R., Kessler, T.C., Choi, J., Grossman, S., & Usselman, M. (2024). "Exploring teachers' understanding and implementation of STEAM: one size does not fit all" <https://www.frontiersin.org/journals/education/articles/10.3389/educ.2024.1401191/full>
4. Breiner, J., Harkness, M., Johnson, C.C., & Koehler, C. (2012). What is STEM? A discussion about conceptions of STEM in education and partnerships. "School Science and Mathematics" journal. pp 3–11 <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/epdf/10.1111/j.1949-8594.2011.00109.x>
5. Buabeng, I., & Amo-Darko, B. (2026). "Teachers' perceptions of STEAM education within curriculum reform in Ghana, insights for global education agendas" <https://link.springer.com/article/10.1007/s44217-026-01355-7>
6. Conradty, C., & Bogner, F.X. (2020). "STEAM teaching professional development works: effects on students' creativity and motivation." <https://link.springer.com/article/10.1186/s40561-020-00132-9>
7. Dashdemirov, A., Sharifov, G. (2022). "Secondary school STEAM education: case study research and problems", Advanced Physical Research 4(2)
8. "Məktəbəqədər təhsil haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu. (2017). Bakı, 14 aprel . <https://e-qanun.az/framework/35791>
9. Məktəbəqədər təhsil proqramı (kurikulum). (2022). Bakı. <https://edu.gov.az/uploads/mektebeqeder/sened/2023/M%C9%99kt%C9%99b%C9%99q%C9%99d%C9%99r%20t%C9%99hsil%20proqram%C4%B1%20%28kurikulum%29.pdf>
10. Nəzərov, A. (2012). Müasir təlim texnologiyaları. Dərs vəsaiti. Bakı, ADPU-nəşriyyatı, s. 130. <https://www.mek.org.az/e-kitabxana/kitab.php?id=1588>

MODERN APPROACHES TO TEACHING THE MOTHER TONGUE (THE CASE OF SCHOOLS IN UZBEKISTAN)

Nodira Soatova

Jizzakh State Pedagogical University,
professor, Doctor of Philological Sciences

E-mail: nodira.soatova@list.ru

<https://orcid.org/0000-0002-4310-6011>

Shohista Xoldorova

Jizzakh State Pedagogical University, senior lecturer

E-mail: xoldorovshohista5@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-6944-5962>

Abstract. This article examines the content, aims, and objectives of mother tongue education in general secondary schools in Uzbekistan, with particular attention to the development of students' reading comprehension, listening comprehension, written communication, and oral communication skills. The article provides a scientific and methodological rationale for the significance of the competency-based approach, the "4K" model, interactive methods, and pedagogical technologies aimed at developing students' creative and critical thinking in mother tongue lessons. The study systematizes modern methodological approaches to mother tongue education and considers their potential for transforming linguistic knowledge into practical communicative skills. Particular attention is paid to the integration of grammatical knowledge with speech activities, interdisciplinary integration, graphic organizers, visual information, creative tasks, and diagram- and infographic-based activities.

Keywords: mother tongue education, speech competence, reading comprehension, listening comprehension, written communication, oral communication, competency-based approach.

DOI: 10.30546/2709-2488.2026.003.10935

To cite this article: Soatova N., Xoldorova S. (2026). Modern approaches to teaching the mother tongue (the case of schools in Uzbekistan). *Journal of Preschool and Primary Education*, Vol. 256, Issue III, pp. 61-76.

Article history: received – 26.08.2026; accepted – 28.09.2026.

CC BY 4.0. Authors expressly acknowledge the authorship rights of their works and grant the journal the first publication right under the terms of the Creative Commons Attribution License International CC-BY, which allows the published work to be freely distributed to others, provided that the original authors are cited and the work is published in this journal.

ANA DİLİNİN TƏDRİSİNƏ MÜASİR YANAŞMALAR (ÖZBƏKİSTAN MƏKTƏBLƏRİ NÜMUNƏSİNDƏ)

Nodira Soatova

Jizzax Dövlət Pedaqoji Universiteti,
professor, filologiya elmləri doktoru

E-mail: nodira.soatova@list.ru

<https://orcid.org/0000-0002-4310-6011>

Shohista Xoldorova

Jizzax Dövlət Pedaqoji Universiteti, baş müəllim

E-mail: xoldorovshohista5@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-6944-5962>

Annotasiya. Bu məqalədə Özbəkistanın ümumi orta təhsil məktəblərində ana dili tədrisinin məzmunu, məqsəd və vəzifələri araşdırılır, xüsusilə şagirdlərin oxuyub-anlama, dinləyib-anlama, yazılı ünsiyyət və şifahi ünsiyyət bacarıqlarının inkişaf etdirilməsinə xüsusi diqqət yetirilir. Məqalədə kompetensiyaya əsaslanan yanaşmanın, “4K” modelinin, interaktiv metodların və ana dili dərslərində şagirdlərin yaradıcı və tənqidi təfəkkürünün inkişafına yönəlmiş pedaqoji texnologiyaların əhəmiyyətinin elmi-metodiki əsaslandırılması verilir. Tədqiqatda ana dili tədrisinə dair müasir metodiki yanaşmalar sistemləşdirilir və onların linqvistik biliklərin praktik kommunikativ bacarıqlara çevrilməsindəki potensialı nəzərdən keçirilir. Qrammatik biliklərin nitq fəaliyyəti ilə integrasiyasına, fənlərarası integrasiyaya, qrafik təşkilatçılara, vizual informasiyaya, yaradıcı tapşırıqlara, eləcə də diaqram və infoqrafika əsaslı fəaliyyətlərə xüsusi diqqət yetirilir.

Açar sözlər: ana dili tədrisi, nitq kompetensiyası, oxuyub-anlama, dinləyib-anlama, yazılı ünsiyyət, şifahi ünsiyyət, kompetensiyaya əsaslanan yanaşma.

DOI: 10.30546/2709-2488.2026.003.10935

Məqaləyə istinad: Soatova N., Xoldorova S. (2026). Ana dilinin tədrisinə müasir yanaşmalar (Özbəkistan məktəbləri nümunəsində). *«Məktəbəqədər və ibtidai təhsil»*, № 3 (256), səh. 61-76.

Məqalə tarixçəsi: göndərilib – 26.08.2026; qəbul edilib – 28.09.2026.

CC BY 4.0. Müəlliflər açıq şəkildə öz əsərlərinin müəlliflik hüquqlarını təsdiq edir və jurnala Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) lisenziyası çərçivəsində ilk nəşr hüququnu verirlər. Bu lisenziya, əsərin bu jurnalda yayımlandığı və orijinal müəlliflərə istinad edildiyi halda, onun sərbəst şəkildə digər şəxslər tərəfindən yayılmasına icazə verir.

Introduction

The mother tongue is one of the fundamental means through which the national identity, spiritual values, and cultural heritage of a nation are expressed. In schools in Uzbekistan, mother tongue education constitutes an important component of the educational system, contributing to the development of students' language proficiency, independent thinking, and personal growth.

Among school subjects, the Uzbek language and literature occupy a significant position. Students' intellectual development and cognitive growth are promoted through the study of the rules and principles of the mother tongue, while such qualities as an appreciation of beauty, love for nature, friendship, humanity, and politeness are developed through literature lessons.

Mother tongue education is intended not only to provide students with grammatical knowledge but also to develop their linguistic, communicative, and cognitive abilities. The ultimate outcome of mastering linguistic units is determined by students' ability to use them accurately, appropriately, effectively, and expressively in real communicative situations. From this perspective, mother tongue lessons should not be organized merely as activities based on memorizing rules, definitions, and classifications. Rather, they should be designed as an educational process that integrates thinking, communication, and creative activity.

The purpose of this article is to systematize modern methodological approaches to teaching the mother tongue in general secondary schools in Uzbekistan and to substantiate the methodological potential of competency-based, communicative, integrative, and "4K" approaches in mother tongue education.

Statement of the Problem

Traditional mother tongue education places considerable emphasis on mastering the levels of the language system, grammatical categories, rules, and classifications. Such knowledge is undoubtedly an essential component of language education. However, linguistic knowledge alone does not fully ensure the development of students' communicative competence. Students should be able to transfer their grammatical knowledge into speech activities, comprehend texts, express their ideas coherently, and select appropriate linguistic means according to different communicative situations.

From this perspective, mother tongue education faces the following methodological challenges:

- strengthening the relationship between grammatical knowledge and speech activities;
- combining theoretical material with practical and communicative tasks;

- developing students' independent and critical thinking;
- creating methodological conditions for creative activity;
- balancing individual and collaborative learning activities;
- teaching students to receive, process, and interpret information presented in different forms, including texts, tables, diagrams, schemes, and infographics;
- using interdisciplinary connections as a means of enriching the content of mother tongue education.

Therefore, the key issue is not simply the availability of numerous modern methods, but rather the appropriate selection and systematic application of these methods in accordance with the objectives, content, and expected learning outcomes of mother tongue education.

Methodology

The study is theoretical and methodological in nature and does not aim to present empirical experimental results. The following research methods were employed:

Theoretical analysis was used to examine scholarly and methodological perspectives related to mother tongue education, competency-based approaches, speech activities, and modern pedagogical technologies.

Comparative analysis made it possible to compare the principal characteristics of traditional knowledge-oriented education and modern competency-oriented education.

Systematization was employed to examine interactive methods, graphic organizers, integrative tasks, and creative forms of learning activities as components of a unified methodological system applicable to mother tongue lessons.

Generalization was used to identify the common didactic potential of modern approaches in mother tongue education.

Methodological modelling was applied to develop a methodological sequence based on the following progression:

linguistic knowledge → speech activity → communicative situation → independent thinking → practical outcome.

The methodological foundation of the study is based on the principles of learner-centered, communicative, competency-based, and integrative approaches to language education.

Main Part

Today, the teaching of the mother tongue in the education system of Uzbekistan is considered an important component of the national education policy. In schools, the **educational content and methodology of the mother tongue sub-**

ject are developed in accordance with the **National Curriculum** and the State Educational Standards.

The National Curriculum is a document that includes the curriculum, subject-specific educational programs, methodological guidelines, and the assessment system. It determines the content of lessons, learning outcomes, and teaching methods. The mother tongue curriculum provides for the development of competencies such as improving students' oral and written communication skills, developing a deeper understanding of the linguistic structure of the language, adhering to literary language norms, analyzing texts, and developing creative expression skills.

The methodology of effective Uzbek language teaching identifies the development of the following skills among students as a key criterion:

1. Reading Comprehension
2. Listening Comprehension
3. Writing Skills
4. Speaking Skills

Reading comprehension is one of the most important components of mother tongue education. This skill develops students' ability to understand the content of a text, identify its main idea, understand the author's position, and express their response to the text. The following activities are considered effective in developing reading comprehension skills: working with texts of different genres; using questions aimed at text analysis; developing outlines and drawing conclusions; and assigning creative tasks based on texts.

Listening Comprehension

Listening comprehension develops students' ability to perceive spoken language, understand the information they hear, and respond appropriately. This skill can be developed through listening to the teacher's speech, audio and video materials, dialogues, and discussions.

The development of listening comprehension enhances students' communication culture and contributes to their formation as socially active individuals.

Written Communication

Written communication refers to students' ability to express their thoughts coherently and logically in written form. Essays, summaries, text construction, and creative writing activities play an important role in developing this skill.

In this process, students develop:

- spelling and punctuation accuracy;
- vocabulary;
- stylistic competence;
- the ability to organize ideas coherently.

Oral Communication

The development of oral communication is one of the central areas of mother tongue education. Conversations, debates, role plays, and group discussions help students develop the ability to express their ideas freely, defend their viewpoints, and participate effectively in communication. These skills provide an important foundation for successful participation in social life.

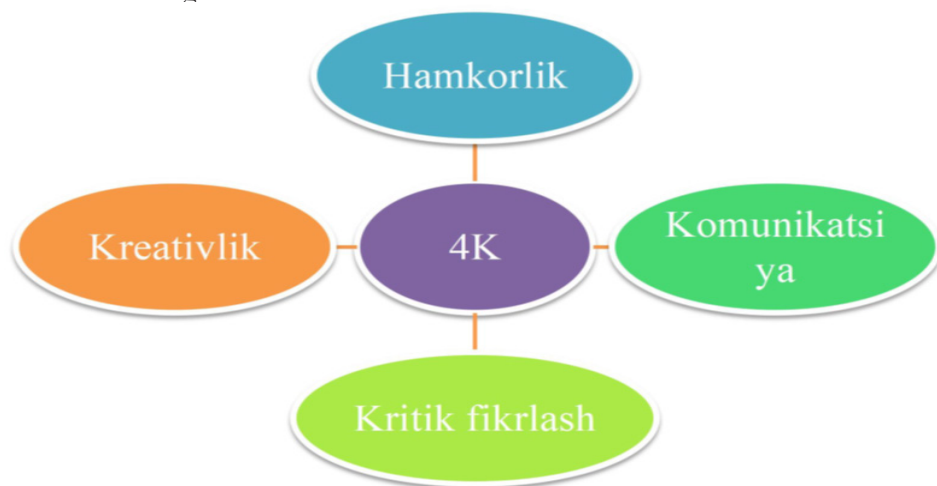
Interactive Teaching Methods

Today, a number of developed countries have accumulated considerable experience in applying modern pedagogical technologies aimed at ensuring the effectiveness of the teaching and learning process. Methods that activate learners and encourage independent thinking, with the learner placed at the center of the educational process, are generally referred to as interactive teaching methods [Avlayev, Jo'rayeva, Mirzayeva, 2017].

Interactive teaching methods are diverse, and selecting an appropriate method according to the specific educational objective is essential for effective teaching. Their appropriate application can contribute to the development of students' activity, independent thinking, communication, and practical skills.

Today, it can be argued that modern education in general secondary schools in Uzbekistan is increasingly oriented toward the practical application of knowledge rather than simple memorization. In other words, competency-based education has become an important priority. This approach contributes to the development of students' communicative, information-processing, social, and creative competencies.

At the same time, the "4K model"—communication, collaboration, creativity, and critical thinking—has an increasingly important role in developing students' knowledge and skills.

Modern Educational Technologies

In order to convey the aesthetic qualities of language to students and help them perceive, appreciate, and use language effectively, modern information and pedagogical technologies are increasingly being incorporated into mother tongue education alongside traditional teaching methods.

In recent years, a variety of methods have been introduced, including brain-writing, brainstorming, the mind-mapping approach, the Boomerang method, blitz questioning, clustering, case studies, and hermeneutic dialogue [Almamatov & Almamatova, 2022].

The use of modern teaching methods is highly significant. Indeed, when teaching a particular topic, a teacher can achieve greater effectiveness by selecting appropriate didactic tools, technologies, and teaching methods that facilitate students' comprehensive understanding of the material.

Furthermore, it is essential that teaching materials and topics incorporate the latest developments in the relevant academic field. This requires teachers to adopt new approaches to education, improve lesson planning, and introduce innovative practices.

Graphic Organizers

Graphic organizers help students understand the theoretical essence of a topic, issue, or problem and apply their understanding in practice through tables and visual structures. When using graphic organizers, students learn to express the main idea, key concepts, and important aspects of a topic concisely and clearly in a table rather than only through oral explanations or written text.

Graphic organizers comprise diagrams, tables, and graphs that assist learners in achieving educational objectives. When a teacher uses a completed graphic organizer as a teaching aid, it functions primarily as a learning tool; when students use it to consolidate their knowledge and develop their thinking, it functions as a methodological technique [Mirzayeva, 2013].

Common graphic organizers include the INSERT method, classification tables, concept tables, conceptual maps, BBB (Know–Want to Know–Learned) charts, cluster diagrams, T-charts, Venn diagrams, SWOT analysis tables, “Why?”, “How?”, and “Fishbone” diagrams, as well as various schemes and diagrams.

These graphic organizers can be effectively used in both secondary schools and higher education institutions.

Interdisciplinary Integration

Throughout their educational experience, students study a wide range of subjects. Each academic discipline has its own specific objectives and tasks. Although mother tongue education differs from other subjects in terms of its immediate objectives, it has the potential to connect and integrate knowledge from

different disciplines.

The acquisition of subject-specific knowledge in various academic fields is realized through language, as students use language to understand, process, communicate, and express that knowledge. Therefore, effective mother tongue instruction can benefit significantly from interdisciplinary integration.

The concept of integration corresponds to the idea expressed by Fariduddin Attar that everything in the world is interconnected and mutually complementary [Ro‘zimuhammad, 2002].

The roots of integration can be traced back to classical pedagogy and psychology. The idea of interdisciplinary connections implies studying educational content as an interconnected whole and understanding nature and knowledge as an integrated system.

A lesson should not be limited to educational objectives; it should also contribute to students' humanistic development. Integrative lessons provide opportunities for discussion, imagination, group competitions, question-and-answer activities, and creative tasks.

The main purpose of such modern lesson formats is to increase students' engagement in the learning process and achieve a higher level of mastery of educational material. Such technologies encourage students to perceive the world from different perspectives, connect theory with real-life practice, avoid mechanical memorization of theoretical rules, understand the relationship between the individual and society, appreciate diversity of perspectives, develop non-standard thinking, and recognize ways of achieving self-development.

Mother tongue and literature are closely interconnected. They complement and reinforce one another. As A. Tvardovsky stated, literature cannot be fully appreciated without the mother tongue, just as the mother tongue cannot be fully mastered without literature [Tvardovsky, 1987]. Therefore, some Uzbek linguists describe the integration of mother tongue and literature as a two-way integration rather than merely external integration. Niyozmetova and Mavlonova argue that it is appropriate to consider the integration of mother tongue and literature as a two-way process [Niyozmetova & Mavlonova, 2016].

Integration has emerged as an important principle for ensuring the comprehensive development of the individual. Consequently, integrated education has become a major factor in students' intellectual and cultural development.

According to the educational perspective associated with J. Dewey, the learner should be regarded as the central element of the educational process, while educational tools and resources should be organized around the learner.

Sh. Yusupova also emphasizes the compatibility of integration processes with the requirements of modern pedagogical technologies. According to her,

integrative lessons can be organized through discussions, activities that develop imagination, intergroup competitions, and question-and-answer sessions. The main purpose of such modern lesson formats is to increase students' activity and achieve a higher level of mastery of educational material [Yusupova, 2005].

It is important for teachers to understand when and which subjects should be integrated. Only then can the intended objectives of integration be achieved.

Pedagogy generally distinguishes between two types of integration:

1. Internal integration
2. External integration

Internal integration refers to the integration of linguistic levels and areas, such as morphology and syntax or lexicology and phonetics. External integration refers to the integration of linguistics with other academic fields, such as literature, physics, and psychology.

In contemporary general secondary school textbooks, the mother tongue is increasingly presented not as an isolated subject but as a discipline closely connected with life, society, culture, and thought. This enables students to perceive language not merely as a collection of rules but as a means of expressing ideas.

Interdisciplinary integration is clearly reflected in contemporary mother tongue textbooks. The content of mother tongue education is connected with literature, history, geography, biology, information technology, and even mathematics. For example, texts may be selected on the basis of historical events, national values, natural phenomena, or social issues, thereby contributing to the expansion of students' worldviews.

Through such integration, students not only study linguistic units but also reinforce knowledge acquired in other subjects and learn to apply this knowledge in speech activities. As a result, knowledge does not remain fragmented but develops as part of a coherent and logical system.

While traditional education often presented linguistic sections separately, contemporary textbooks increasingly establish connections among phonetics, lexicology, grammar, and stylistics. For example, grammatical topics may be taught through authentic or meaningful texts, with the meanings of words, their stylistic functions, and their use in speech analyzed simultaneously.

This approach helps students move beyond mechanical rule memorization and develop the ability to use linguistic units appropriately in practical communication.

For instance, when studying semantic categories of adjectives, teachers can employ interdisciplinary comparisons. Adjectives describing taste and smell can be studied in connection with biology, while color adjectives can be explored through psychology, literature, and visual arts. Such integration not only makes

learning more engaging but also contributes to the expansion of students’ knowledge and worldview.

Creativity plays an important role in intellectual development. By incorporating creative activities into integrative lessons, teachers can contribute to the development of students’ cognitive abilities. Many interdisciplinary exercises encourage learners to search for information, think critically, compare phenomena in language and literature, visual materials, and national culture, and make creative discoveries.

Thus, integration contributes to creativity, intellectual development, memory enhancement, inquiry, and the development of imagination.

Presenting students with different visual materials and connecting them with the topic being studied can facilitate faster comprehension and better retention of information. Visual materials also help students develop vivid mental representations. Such visualization stimulates creativity, while creativity, in turn, contributes to cognitive development.

Therefore, understanding connections among academic subjects and applying these connections in the educational process is of considerable importance.

For example, students may be shown images of different professionals and asked to identify the professions represented. They can then be asked to identify adjectives describing the speech and appearance of television presenters.

Characteristics of speech:	Characteristics of appearance:
Pleasant	formal
.....	
.....	

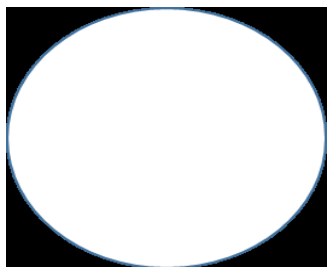
**METHODOLOGICAL RECOMMENDATIONS BASED ON THE “4K”
MODEL AND INTEGRATION
TORRANCE METHOD
(BASED ON THE “4K” MODEL)**

The Torrance method is an approach designed to assess and develop students' creative thinking abilities. It was developed by the American psychologist and educator Ellis Paul Torrance and has been used to identify and foster creative thinking in educational settings.

According to the information presented in the methodological literature, similar assessments have been administered periodically in American schools. Research associated with the Torrance approach has also examined the relationship between creative-thinking performance and later achievement.

The method can be implemented through the following activities.

Task 1: “Use It”.

Students are presented with a simple circular shape. The teacher draws the shape prominently on the board and asks students to use it without changing its basic form.

Students should use the circle in different sizes and arrangements to create new objects or forms. For example, they may connect several circles to create a chain or imagine various objects based on the circular shape.

Another student may combine two circles and visualize the number eight.

Task 2: “Complete It”

In the second task, students are presented with an incomplete shape and asked to complete it by transforming it into a new object.

For example, a student may perceive the shape as part of a house and complete the drawing accordingly.

This method contributes to the development of creativity, one of the four principles of the 4K model. It encourages students to generate new ideas, expand their thinking, and engage in creative activity.

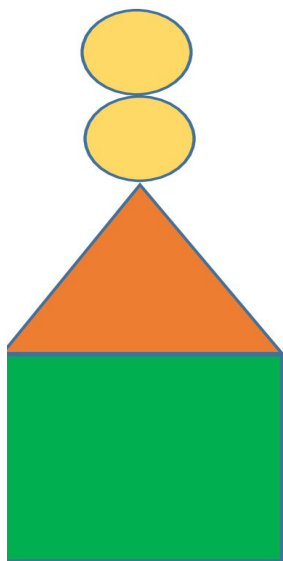

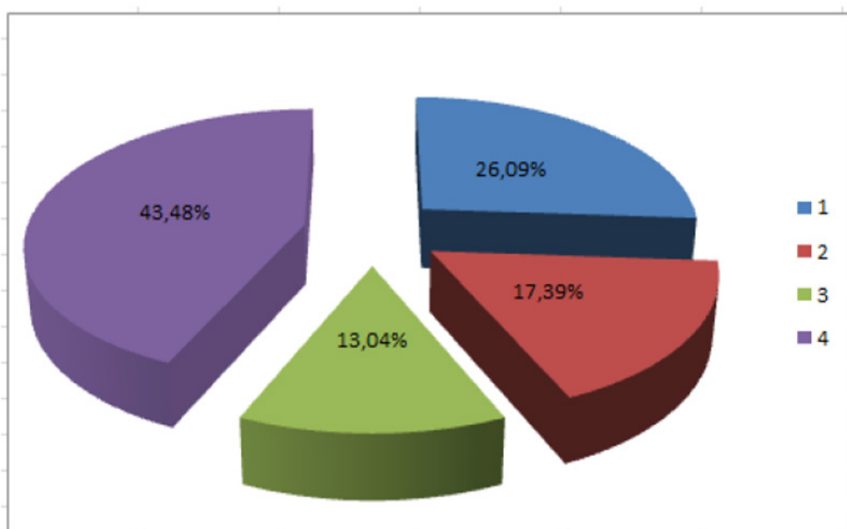
DIAGRAM-BASED TASK

Diagram- and infographic-based activities are also important for developing students' written communication skills. Such activities help students develop the ability to interpret diagrams and transform textual information into visual representations, as well as convert visual information into coherent written texts.

The purpose of this task is to develop students' ability to understand information presented in a diagram and express it in written form.

First, students are asked to examine the diagram carefully. They are then instructed to write a report based on the information presented. Guiding questions can be provided to facilitate their understanding of the data.

For example, students may examine a diagram showing academic performance by subject within a class and write a short report describing the main trends and differences.

Results

The study demonstrates that modern approaches to mother tongue education should not be treated merely as a collection of separate methods but rather as an interconnected methodological system.

First, connecting grammatical knowledge with speech activities expands students' ability to apply linguistic concepts in practical communication.

Second, the competency-based approach and the "4K" model enable mother tongue lessons to move beyond the acquisition of knowledge toward applying knowledge, analyzing information, communicating, and creating original products.

Third, the effectiveness of interactive methods and graphic organizers depends on their appropriate selection according to the objectives of the lesson. Therefore, the didactic purpose of a method should be considered more important than the name of the method itself.

Fourth, interdisciplinary integration enables linguistic knowledge to be connected with meaningful real-world contexts and helps students transfer knowledge across different situations.

Fifth, the use of diagrams, infographics, and creative tasks contributes to the development of students' ability to process, generalize, and express information verbally.

On this basis, the methodological model of a modern mother tongue lesson should follow the following sequence:

knowledge → activity → communication → analysis → creativity → prac-

tical outcome.

Relevance of the study:

Improving the methodology of mother tongue education is of particular importance in contemporary education. Modern students work with large amounts of information, communicate in diverse environments, and need to express their ideas through different forms of communication.

Under these conditions, focusing exclusively on the acquisition of grammatical knowledge is insufficient. Students should not only understand linguistic units but also be able to use them appropriately in communicative situations, critically analyze information, express independent opinions, and produce creative texts.

The increasing emphasis on modern methodology, communication-oriented education, and practical tasks in Uzbek language teaching further enhances the practical relevance of this field.

Therefore, systematically organizing the competency-based approach, the 4K model, interactive methods, interdisciplinary integration, and technologies for working with visual information represents an important and relevant task in contemporary mother tongue education.

Scientific novelty:

The scientific novelty of the study is reflected in the following aspects:

- Modern approaches to teaching the mother tongue in general secondary schools in Uzbekistan have been systematized on the basis of the interrelationship among competency-based, communicative, integrative, and “4K” approaches.
- A methodological sequence based on transforming grammatical knowledge into speech activity—linguistic knowledge → comprehension → analysis → communicative situation → creative activity → speech product—has been substantiated as a methodological model.
- The potential of the “4K” model in mother tongue education has been interpreted not merely in terms of mastering linguistic material but in connection with communicative, collaborative, creative, and critical-thinking activities.
- The methodological potential of interactive methods, graphic organizers, interdisciplinary integration, creative tasks, and diagram- and infographic-based activities has been identified as components of a unified methodological system rather than as isolated instructional tools.
- The methodological possibilities of tasks aimed at transforming visual information into verbal communication, transferring grammatical knowledge into communicative situations, and creating texts based on interdisciplinary content have been systematized.

These findings do not claim the development of an entirely new pedagogical method. Rather, they are based on the systematic organization and methodolog-

ical modelling of existing modern approaches in accordance with the objectives of mother tongue education.

Practical significance:

The findings of the study can be used in planning and organizing mother tongue lessons in general secondary schools.

The proposed methodological approaches can be applied to:

- developing practical tasks for mother tongue lessons;
- connecting grammatical topics with speech activities;
- designing tasks based on the 4K model;
- organizing pair and group work;
- designing learning activities using graphic organizers;
- developing interdisciplinary lessons;
- improving written communication through diagrams and infographics;
- developing students' creative and critical thinking;
- organizing text-based and communicative tasks;
- developing criteria for formative and summative assessment during lessons.

These approaches can also be used in professional development courses for mother tongue teachers, the activities of methodological associations, open lessons, lesson plans, and the development of teaching and methodological materials.

Conclusion

In conclusion, mother tongue education in schools in Uzbekistan is undergoing continuous development in accordance with the requirements of contemporary education. Lessons organized on the basis of the 4K principles, competency-oriented approaches, interdisciplinary integration, and the National Curriculum contribute to improving students' language proficiency and developing them as independent and creative thinkers.

The integration of linguistic knowledge with communication, critical thinking, creativity, collaboration, and practical activities enables students to perceive the mother tongue not simply as a system of grammatical rules but as an effective means of understanding and expressing the world.

Consequently, the systematic application of modern pedagogical approaches, interactive methods, interdisciplinary integration, and visual-information-based tasks can significantly enrich the methodological potential of mother tongue education. Attention to the mother tongue also plays an important role in strengthening the intellectual, cultural, and spiritual foundations of the younger generation.

References

1. Almatov, T., & Almatova, Sh. (2022). Ona tili o'qitish metodikasi [Methods of Teaching the Mother Tongue]. Tashkent: Oltin Kitob.
2. Avlayev, O.U., Jo'rayeva, S.N., & Mirzayeva, S.P. (2017). Ta'lim metodlari [Teaching Methods]. Tashkent: Navro'z Publishing House.
3. Mirzayeva, F. (2013). Kasbiy fanlarni o'qitishda ilg'or pedagogik texnologiyalardan foydalanish [The Use of Advanced Pedagogical Technologies in Teaching Professional Subjects]. Tashkent.
4. Niyozmetova, R., & Mavlonova, K. (2016). Ona tili va adabiyot darslarini o'zaro integrallash [Integrating Mother Tongue and Literature Lessons]. In O'zbek tilshunosligining dolzarb masalalari [Current Issues in Uzbek Linguistics]. Tashkent.
5. Ro'ziyeva, D., Usmonboyeva, M., & Holiqov, Z. (2013). Interfaol metodlar: mohiyati va qo'llanilishi [Interactive Methods: Their Nature and Application]. Tashkent: TDPU.
6. Ro'zimuhammad, B. (2002). Buyuk shaxslar silsilasi [A Series of Great Personalities]. Ma'rifat, No. 26, p. 6.
7. Tvardovsky, A. (1987). O literature [On Literature]. Moscow.
8. Yusupova, Sh. (2005). Hozirgi o'zbek adabiy tili darslarida o'quvchilar tafakkurini o'stirishning ilmiy-metodik asoslari (akademik litseylar misolida) [Scientific and Methodological Foundations for Developing Students' Thinking in Contemporary Uzbek Literary Language Lessons: The Case of Academic Lyceums]. Doctoral dissertation. Tashkent.

LEADERSHIP STRATEGIES AIMED AT PROMOTING READING HABITS IN PRIMARY GRADES

Bahar Alakbarova

Secondary School No. 121 named after A. Guliyev, Baku

Deputy Principal for Teaching and Educational Affairs

Email: elekberovab0@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0005-7049-2447>

Abstract. The article analyzes the theoretical and scholarly foundations, as well as the practical mechanisms, of leadership strategies employed by teachers and school administrators to foster and develop reading habits among primary school students. Alongside the implementation of standardized educational models, particular emphasis is placed on the importance of promoting reading as a multidimensional activity encompassing cognitive, emotional, and social components. The article discusses the effects of emotional engagement in the reading process on memory consolidation and the focusing of attention, and analyzes its contribution to the development of metacognitive strategies related to text comprehension.

It is noted that the reading habits and attitudes formed during the primary school years serve as a long-term investment that shapes a child's future academic trajectory, psycho-emotional resilience, and social integration. The article considers the organization of reading instruction in primary education programs on the basis of a multidimensional approach, together with the application of methods grounded in observation, experience, and scientific research, as one of the priority areas of pedagogical practice. The main purpose of the study is to determine the impact of reading activities at the primary education level on the development of students' thinking, language, and creative skills, as well as to propose effective strategies in this field based on a multidimensional approach.

Keywords: primary education, reading habits, pedagogical strategies, reading motivation, management of the teaching process.

DOI: 10.30546/2709-2488.2026.003.10910

To cite this article: Alakbarova B. (2026). Leadership strategies aimed at promoting reading habits in primary grades. *Journal of Preschool and Primary Education*, Vol. 256, Issue III, pp. 77-90.

Article history: received – 16.07.2026; accepted – 27.08.2026.

CC BY 4.0. Authors expressly acknowledge the authorship rights of their works and grant the journal the first publication right under the terms of the Creative Commons Attribution License International CC-BY, which allows the published work to be freely distributed to others, provided that the original authors are cited and the work is published in this journal.

İBTİDAİ SINIFLƏRDƏ OXU VƏRDIŞLƏRİNİN TƏŞVİQİNƏ YÖNƏLİK RƏHBƏR STRATEGİYALAR

Bahar Ələkbərova

Bakı şəhəri Ə.Quliyev adına 121 №-li tam orta məktəb

Təlim-tərbiyə işləri üzrə direktor müavini

E-mail: elekberovab0@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0005-7049-2447>

Annotasiya. Məqalədə ibtidai sinif şagirdlərində oxu vərdişlərinin formalaşdırılması və inkişaf etdirilməsi istiqamətində rəhbər (müəllim və məktəb rəhbərliyi) strategiyalarının elmi-nəzəri əsasları və eləcə də praktik mexanizmləri təhlil edilir. Standartlaşdırılmış təhsil modellərinin tətbiqi ilə yanaşı, oxu fəaliyyətinin multidimensionalıqla (idrak, emosional, sosial komponentlər) təşviq edilməsinin vacibliyi, xüsusi vurğulanır. Məqalədə oxu prosesində emosional iştirakın yaddaş konsolidasiyasına, diqqətin fokuslaşmasına təsirlərindən bəhs edilir və mətnlə bağlı metakognitiv strategiyaların inkişafına verdiyi töhfələr təhlil olunur. Qeyd edilir ki, ibtidai sinif mərhələsində formalaşan oxu vərdişləri və münasibəti uşağın gələcək akademik trayektoriyasını, psixoemosional dayanıqlığını və sosial integrasiyasını müəyyən edən uzunmüddətli investisiya rolunu oynayır. Məqalədə ibtidai təhsil proqramlarında oxu təliminin multidimensional yanaşma prinsipi əsasında təşkili, eyni zamanda müşahidə, təcrübə və elmi araşdırmalara əsaslanan metodların tətbiqi pedaqoji praktikanın prioritet istiqamətlərindən biri kimi nəzərdən keçirilir. Araşdırmanın əsas məqsədi ibtidai təhsil mərhələsində oxu fəaliyyətinin şagirdlərin təfəkkür, dil və yaradıcılıq bacarıqlarının inkişafına təsirini müəyyənləşdirmək, həmçinin bu sahədə effektiv, multidimensional yanaşmaya əsaslanan strategiyalar təklif etməkdir.

Açar sözlər: ibtidai təhsil, oxu vərdişləri, pedaqoji strategiyalar, oxu motivasiyası, tədris prosesinin idarə olunması.

DOI: 10.30546/2709-2488.2026.003.10910

Məqaləyə istinad: Ələkbərova B. (2026). İbtidai siniflərdə oxu vərdişlərinin təşviqinə yönəlik rəhbər strategiyalar. «Məktəbəqədər və ibtidai təhsil», № 3 (256), səh. 77-90.

Məqalə tarixəsi: göndərilib – 16.07.2026; qəbul edilib – 27.08.2026.

CC BY 4.0. Müəlliflər açıq şəkildə öz əsərlərinin müəlliflik hüquqlarını təsdiq edir və jurnala Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) lisenziyası çərçivəsində ilk nəşr hüququnu verirlər. Bu lisenziya, əsərin bu jurnalda yayımlandığı və orijinal müəlliflərə istinad edildiyi halda, onun sərbəst şəkildə digər şəxslər tərəfindən yayılmasına icazə verir.

Giriş / Introduction

Oxu prosesi fərdin yalnız mətnin məzmununu qavraması ilə məhdudlaşmır, həm də fakt və fikirlər arasında əlaqələr qurmasını, verilmiş informasiyanı əvvəlki bilikləri ilə müqayisə etməsini və əldə etdiyi məlumatları yeni situasiyalara tətbiq etməsini təmin edən mürəkkəb idrak fəaliyyətidir. Müasir təhsil və psixopedaqoji yanaşmalar kontekstində oxu fəaliyyəti mürəkkəb idrak strategiyalarının qarşılıqlı fəaliyyəti əsasında reallaşan dinamik proses kimi səciyyələndirilir. Səmərəli oxu zamanı diqqət, yaddaş, təfəkkür, təxəyyül və dil bacarıqları vahid sistem daxilində qarşılıqlı şəkildə fəaliyyət göstərir. Bu baxımdan, oxu bacarığının inkişafının şagirdlərin yalnız akademik nailiyyətlərinə deyil, həm də müstəqil düşünmə, problem həll etmə, qərarvermə və s. mühüm idrak və metakognitiv bacarıqlarının formalaşmasına effektiv təsiri var. Oxu fəaliyyəti şagirdin idrak, emosional və sosial inkişafında fundamental əhəmiyyət daşıyan multidimensi-onallıq xarakterli mürəkkəb proses kimi qiymətləndirilir. Bu fəaliyyət sadəcə informasiya qəbulu və ya mətnin mexaniki dekodlaşdırılması mexanizmi deyil, eyni zamanda yüksək səviyyəli idrak proseslərinin – tənqidi düşünmə, analitik dəyərləndirmə, sintez, inferensiya qurma və mətnin semantik məzmununun dərin mənalandırılması bacarıqlarının sistemli şəkildə formalaşdırılmasına xidmət edən əsas amildir [Guthrie, J. & Wigfield, A., 2000].

Şagirdlərdə oxu vərdişlərinin formalaşdırılması və təşviqi məsələlərinə dair çoxsaylı elmi araşdırmalar mövcuddur. Bu araşdırmalarda şagirdlərin mütaliəyə marağının artırılması, oxu motivasiyasının gücləndirilməsi, müxtəlif məzmun və janrlı mətnlərlə işləmək bacarıqlarının inkişaf etdirilməsi, oxu fəaliyyətinin kommunikativ, idraki və yaradıcı imkanlarının genişləndirilməsi, eləcə də müasir təlim texnologiyalarından məqsədyönlü istifadə etməklə oxu savadlılığının yüksəldilməsi əsas pedaqoji hədəflər kimi ön plana çəkilir. Mövzu ilə bağlı aparılmış elmi tədqiqatların nəzəri təhlili göstərir ki, ibtidai təlim prosesində oxu bacarığı ilə bağlı fəaliyyətin təşkili və tətbiqi uzun müddətdir ki, həm Azərbaycan, həm də xarici ölkələrin pedaqoji elmi fikrində aktual tədqiqat istiqamətlərindən biri kimi nəzərdən keçirilir. Azərbaycan pedaqoji elminin nümayəndələrindən B.Mikayılı, Ü.Nağıyeva, F.Səfərlıyeva və digər tədqiqatçılar şagirdlərin oxu bacarıqlarının formalaşdırılması və inkişaf etdirilməsi, oxuyub-anlama prosesinin səmərəli təşkili və mütaliə fəaliyyətinin pedaqoji prosesdə əhəmiyyəti ilə bağlı müxtəlif aspektləri araşdırmışlar [Mikayılı, B., Nağıyeva, Ü., 2026]. Aparılan tədqiqatlarda oxu bacarığının nəzəri-metodoloji əsasları, onun şagirdlərin idraki, kommunikativ və nitq inkişafındakı rolu, oxuyub-anlama fəaliyyətinin səmərəli təşkili yolları, müxtəlif məzmun və xarakterli mətnlərlə işləmənin metodik imkanları, eləcə

də şagirdlərin mütaliyəyə marağının və oxu motivasiyasının artırılması məsələləri elmi-nəzəri və metodik müstəvidə əsaslandırılmışdır. Araşdırmalar göstərir ki, oxu bacarığı yalnız mətnin düzgün və ifadəli oxunması ilə məhdudlaşmır, eyni zamanda oxunan mətnin məzmununun şüurlu şəkildə qavranılmasını, əsas və ikinci dərəcəli informasiyanın fərqləndirilməsini, mətnin təhlil və şərh edilməsini, nəticə çıxarılmasını, müxtəlif fikirlər arasında əlaqələrin müəyyənləşdirilməsini və əldə edilmiş məlumatların əvvəlki biliklərlə əlaqələndirilməsini özündə ehtiva edən mürəkkəb idraki fəaliyyət kimi çıxış edir. Bu baxımdan, oxu bacarığı şagirdlərin analitik, tənqidi və yaradıcı təfəkkürünün inkişafına, kommunikativ və nitq səriştələrinin formalaşdırılmasına, müstəqil öyrənmə fəaliyyətinin təmin edilməsinə və müxtəlif məzmunlu mətnlərdən əldə olunan informasiyanın praktik situasiyalarda tətbiqinə imkan yaradan mühüm pedaqoji kompetensiya kimi səciyyələndirilə bilər.

İbtidai təhsil mərhələsi (I-IV siniflər) oxu bacarıqların ontogenetik inkişafında ən mühüm və həssas dövr hesab olunur. Bu dövrdə uşağın oxu fəaliyyətinə marağının formalaşması, mətnin dərk edilmə səviyyəsinin tədricən yüksəldilməsi və müstəqil idrak fəaliyyətinin əsasının qoyulması sonrakı təhsil trayektoriyasının effektivliyinin əsas prediktorlarından biri kimi qəbul edilir. Oxuya qarşı müsbət münasibətin erkən yaşlardan formalaşdırılması uşağın təlim prosesində fəal iştirakını təmin edir, onun mətnləri yalnız mexaniki şəkildə oxuması ilə kifayətlənməyərək nəticə çıxarma və tənqidi düşünmə bacarıqlarını inkişaf etdirməsinə şərait yaradır. Eyni zamanda, müstəqil oxu vərdişlərinin erkən yaşlardan formalaşdırılması şagirdə gələcəkdə müxtəlif fənlər üzrə məlumat əldə etmək, problemləri həll etmək, əldə etdiyi bilikləri sistemləşdirmək və praktik fəaliyyətində tətbiq etmək imkanı verir. Empirik tədqiqatlar göstərir ki, ibtidai yaş mərhələsində oxu vərdişlərinin adekvat və sistemli şəkildə inkişaf etdirilməsi yalnız akademik nailiyyətlərə (xüsusilə oxu anlayışı və ümumi təhsil performansı) deyil, həm də uşağın emosional yetkinləşməsinə, sosial adaptasiyasına və özünüdərk mexanizmlərinin formalaşmasına birbaşa və uzunmüddətli təsir göstərir [Pressley, M., 2006].

Oxu prosesi şagirdlərin müxtəlif hadisələri, emosional vəziyyətləri, xarakter xüsusiyyətlərini və sosial situasiyaları dərk etməsinə, empatiya və özünü dərk etmə bacarıqlarının inkişafına mühüm imkanlar yaradır. Bu isə onların həmyaşıdları və böyüklərlə münasibətlərində daha çevik və uyğunlaşma qabiliyyətli olmasına, özünüifadə və özünəinam hissinin möhkəmlənməsinə şərait yaradır. Beləliklə, ibtidai siniflərdə oxu bacarıqlarının məqsədyönlü və elmi əsaslarla inkişaf etdirilməsi yalnız təlim nəticələrinin yüksəldilməsinə deyil, eyni zamanda şagirdin bütöv şəxsiyyət kimi formalaşmasına xidmət edir. Tədqiqatın əsas məqsədi ibtidai təhsil pilləsində şagirdlərin oxu bacarıqlarının

mənimsənilməsi və inkişafının nəzəri-metodoloji və praktik əsaslarını sistemli şəkildə araşdırmaq, onların oxu fəaliyyətinin formalaşmasına təsir göstərən pedaqoji, psixoloji və didaktik amilləri müəyyənləşdirmək, müasir təlim şəraitində oxu prosesinin səmərəliliyinin artırılması üçün mövcud imkan və perspektivləri aşkarlamaq, eləcə də şagirdlərin yaş və fərdi xüsusiyyətlərini nəzərə alan səmərəli təlim strategiyalarını, metod və üsullarını müəyyənləşdirərək elmi-pedaqoji baxımdan əsaslandırmaqdan ibarətdir. Eyni zamanda, tədqiqat çərçivəsində oxu bacarıqlarının inkişafının şagirdlərin mətnin məzmununu qavraması, təhlil və şərh etməsi, əsas və ikinci dərəcəli informasiyanı fərqləndirməsi, nəticə çıxarması, müstəqil və tənqidi düşünmə qabiliyyətlərinin formalaşdırılması ilə qarşılıqlı əlaqəsinin müəyyənləşdirilməsi və bu istiqamətdə təlim prosesinin təşkili üçün metodik yanaşmaların təkmilləşdirilməsi nəzərdə tutulur. Məqalə standartlaşdırılmış modellərin tətbiqi ilə yanaşı, oxu fəaliyyətinin multidimensionalıqla (idrak, emosional, sosial komponentlər) təşviq edilməsinin vacibliyini vurğulayır.

Problemin qoyuluşu

Təlim prosesinin standartlaşdırılmış modellər üzərində qurulması müasir təhsil sistemində ən aktual və diqqətçəkən problemlərdən biri hesab olunur. Bu yanaşma təhsilin keyfiyyətini artırmağa, nəticələri ölçüləbilən və müqayisə oluna bilən hala gətirməyə yönəlsə də, eyni zamanda yaradıcılıq, fərdi ehtiyaclar və öyrənmə motivasiyasının nəzərə alınması baxımından müəyyən məhdudiyyətlər yarada bilər. Bu baxımdan, şagirdlərin oxu savadlılığının inkişafında yalnız mətnin oxunması deyil, müxtəlif bilik və bacarıqların qarşılıqlı əlaqədə formalaşdırılması xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Məqalədə bu kontekstdə əsas problem ibtidai sinif şagirdlərində oxu vərdişlərinin formalaşması və inkişafı ilə bağlıdır. Oxu savadlılığının inkişaf etdirilməsinə təsir göstərən mühüm amil kimi oxu mühitinin strukturlaşdırılması və zənginləşdirilməsi, nümunəvi oxu strategiyası məktəb rəhbərliyinin sistemli dəstəyi və institusional liderliyi və s. amillər üzərində fokuslanılır.

Məqalə bu amillərin məktəb səviyyəsində nə dərəcədə tətbiq edildiyini, mövcud imkanları (məsələn, dövlət proqramları), qarşılaşdıqları çətinlikləri və potensial inkişaf yollarını təhlil edir. Məsələnin aktuallığını şagirdlərin oxu savadlılığının mövcud vəziyyəti də şərtləndirir. Azərbaycan kontekstində bu məsələ xüsusilə aktuallaşır, çünki PIRLS 2021 beynəlxalq qiymətləndirməsinin nəticələrinə əsasən, Azərbaycan şagirdlərinin oxu savadlılığı üzrə orta göstəricisi 440 bal olmuşdur ki, bu da beynəlxalq orta göstəricidən aşağıdır. Qeyd edilən nəticə ibtidai təhsil mərhələsində oxu bacarıqlarının inkişaf etdirilməsi, əlverişli oxu mühitinin formalaşdırılması və şagirdlərin müxtəlif məzmun sahələri ilə əlaqəli mətnlər üzərində işləməsinin təkmilləşdirilməsi zərurətini aktuallaşdırır. Bu baxımdan, oxu fəaliyyəti şagirdlərin yalnız mətnin məzmununu dərk etməsinə

deyil, həm də əldə olunan məlumatları təhlil etməsinə, faktlar arasında məntiqi əlaqələr qurmasına və mənimsənilmiş bilikləri yeni situasiyalarda tətbiq etməsinə şərait yaradır, onların dünyagörüşünün genişlənməsinə, analitik və tənqidi təfəkkürünün inkişafına mühüm töhfələr verir.

Tədqiqat metodları

İbtidai siniflərdə oxu vərdislərinin təşviqinə yönəlik rəhbər strategiyaların konseptual və tematik təhlili, müxtəlif yanaşmalar və bu istiqamətdə aparılan elmi araşdırmalar üzərində qurulması təhsildə müasir modellərin tətbiqini asanlaşdıracaq praktiki tövsiyələrlə zənginləşdirəcəkdir. Tədqiqat çərçivəsində mövcud elmi ədəbiyyatın sistemli şəkildə araşdırılması, konseptual və tematik təhlili, müxtəlif pedaqoji yanaşmaların müqayisəli təhlili və praktik tətbiq nümunələrinin ümumiləşdirilməsi əsas metodoloji istiqamətlərdir. Konseptual təhlil vasitəsilə oxu bacarıqları ilə bağlı əsas anlayış və nəzəri yanaşmalar dəqiqləşdirilmiş, tematik təhlil vasitəsilə mövcud tədqiqatlarda irəli sürülən yanaşmaların ümumi və fərqli cəhətləri müəyyənləşdirilmişdir. Müxtəlif elmi yanaşmaların müqayisəli təhlili ibtidai təhsil mərhələsində oxu bacarığına dair praktik istiqamətlərin müəyyənləşdirilməsinə imkan vermişdir.

Beləliklə, seçilmiş metodoloji baza təkcə nəzəri biliklərin sistemləşdirilməsinə deyil, həm də müəllimlər və təhsil rəhbərləri üçün tətbiq oluna bilən praktik alətlərin formalaşdırılmasına xidmət edir.

Əsas hissə / Main part

Müasir neyropsixoloji və pedaqoji tədqiqatlar, məsələn, Kembric Universitetinin longitudinal araşdırmaları sübut edir ki, erkən yaşdan, xüsusilə ibtidai təhsil mərhələsində zövq üçün oxuma vərdişinin formalaşması yeniyetməlik dövründə idrak testlərində (verbal öyrənmə, yaddaş, nitq inkişafı) daha yüksək nəticələrlə, eyni zamanda psixi sağlamlıq göstəricilərində (stress və depressiya səviyyəsinin azalması, diqqət konsentrasiyasının artması, aqressiv və ya antisosial davranışların azalması) müsbət dəyişikliklərlə əlaqələndirilir. Bu prosesdə emosional tənziqləmə, empatiya və perspektiv qəbulu kimi sosial-emosional kompetensiyalar xüsusi rol oynayır [Vygotsky, L., 1978].

Oxu fəaliyyəti vasitəsilə uşaqlar müxtəlif personajların emosional vəziyyətlərini, motivlərini və sosial kontekstlərini dərk etməklə öz emosiyalarını tanımaq, adlandırmaq və tənziqləmək qabiliyyətini inkişaf etdirirlər. Tədqiqatlar (məsələn, SEL – Social-Emotional Learning proqramlarının metaanalizləri) göstərir ki, oxu prosesində emosional iştirak yaddaş konsolidasiyasını, diqqətin fokuslaşmasını gücləndirir və mətnlə bağlı metakognitiv strategiyaların inkişafına töhfə verir. Eyni zamanda oxu anlayışı ilə emosional idrak qabiliyyəti ara-

sında qarşılıqlı əlaqə müşahidə olunur, yaxşı oxu anlayışı emosiyaların yenidən qiymətləndirilməsi bacarığını artırır, empatiya isə mətnin dərin dərk edilməsinə şərait yaradır [Cambourne, B., 2000].

Sosial inkişaf baxımından oxu fəaliyyəti uşaqlara müxtəlif mədəni, sosial və etik situasiyaları təhlükəsiz şəkildə yaşamağa, başqalarının baxış bucağını anlamağa və prososial davranış modellərini mənimsəməyə imkan verir. Paylaşılan oxu zamanı valideyn-uşaq və ya müəllim-uşaq qarşılıqlı əlaqəsi sosial bağların möhkəmlənməsinə, emosional təhlükəsizlik hissinin formalaşmasına və ünsiyyət bacarıqlarının inkişafına xidmət edir. Nəticədə, ibtidai sinif mərhələsində oxu fəaliyyətinin keyfiyyətli təşkili və stimullaşdırılması təkcə linqvistik və idrak kompetensiyalarının deyil, həm də şəxsiyyətin integrasiya olunmuş inkişafının təmin edilməsi baxımından strateji əhəmiyyət kəsb edir. Bu mərhələdə formalaşan oxu vərdişləri və münasibəti uşağın gələcək akademik trayektoriyasını, psixososial dayanıqlığını və sosial integrasiyasını müəyyən edən uzunmüddətli investisiya rolunu oynayır. Buna görə də, ibtidai təhsil proqramlarında oxu təliminin multidimensionallıq prinsipi əsasında qurulması və müasir elmi-empirik datalara əsaslanan metodların tətbiqi pedaqoji praktikanın prioritet istiqamətlərindən biri olmalıdır.

Rəhbər strategiyalar və onların sistemli tətbiqi ibtidai sinif şagirdlərində oxu fəaliyyətinin effektiv təşkilində strateji əhəmiyyət kəsb edir. Bu strategiyalar oxu prosesini təkcə mexaniki bacarıqların mənimsənilməsi ilə məhdudlaşdırmır, şəxsiyyətin intellektual, emosional və sosial inkişafını integrasiya olunmuş şəkildə dəstəkləyən multidimensional vasitəyə çevirir [Snow, C., 2002].

Aşağıda əsas rəhbər strategiyalar və onların empirik əsaslandırılmış tətbiq istiqamətləri qeyd olunur:

1. Oxu mühitinin strukturlaşdırılması və zənginləşdirilməsi. Sinifdə xüsusi oxu künclərinin, tematik kitab sərgilərinin, müxtəlif səviyyə və janrlara aid məktəb kitabxanalarının yaradılması uşaqların kitab mədəniyyətinin formalaşmasına, oxuya intrinsik marağın artmasına və özünütənzimləmə oxu vərdişlərinin inkişafına əhəmiyyətli töhfə verir. Tədqiqatlar göstərir ki, estetik cəlbedici, əlçatan və müxtəlifliyə malik sinif kitabxanaları şagirdlərin oxu həcmi və motivasiyasını əhəmiyyətli dərəcədə artırır.

2. Nümunəvi oxu strategiyası – müəllimin səlis və ifadəli oxu nümayişi. Müəllimin interaktiv və ifadəli oxu yolu ilə prosesi modelləşdirməsi şagirdlər üçün ən effektiv nümunə rolunu oynayır. İnteraktiv oxu seansları, şagirdlərin izləməsi və təqlid etməsi yolu ilə motivasiyanı gücləndirir. Bu yanaşma fluensiyanı, lüğət ehtiyatını, mətnin dərin dərk edilməsini və emosional iştirakı stimullaşdırır. Empirik araşdırmalar sübut edir ki, müəllimin gündəlik oxu nümayişi şagirdlərin öz oxu bacarıqlarının inkişafına, mətnə marağın artmasına və metakognitiv stra-

tegiyaların formalaşmasına birbaşa təsir göstərir [Fountas, I., Pinnell, G., 2006; Rog, L., 2001].

3. Oxu motivasiyasının multidimensional stimullaşdırılması. Mükafatlandırma sistemləri, kitab müzakirələri, oyunlaşdırma elementləri, layihə əsaslı tapşırıqlar və oxu ilə bağlı yaradıcı fəaliyyətlər vasitəsilə şagirdlərin oxuya eks-trinsik və intrinsik motivasiya oriyentasiyasının artırılması prioritet istiqamətdir. Bu strategiyalar şagirdlərin özünü effektivlik hissəsinin yüksəlməsinə, oxu məqsəd-lərinin qoyulmasına və davamlı oxu vərdişlərinin formalaşmasına xidmət edir.

4. Rəqəmsal və multimodal oxu resurslarının integrasiyası. İnteraktiv rəqəmsal platformalar, elektron kitablar, audiomətnlər və multimedia əsaslı mət-nlərdən istifadə oxu fəaliyyətini müasir təlim paradıqlarına uyğunlaşdırır, xü-susilə vizual və audio öyrənmə stilinə malik şagirdlər üçün cəlbediciliyi artırır. Tədqiqatlar texnologiya əsaslı müdaxilələrin oxu motivasiyasını və anlayış sə-viyyəsini gücləndirdiyini təsdiqləyir.

5. Ailə-ictimaiyyət əməkdaşlığı və valideynlərin prosesə cəlb olunması. Valideyn-oxu proqramları, evdə oxu təlimatlarının verilməsi, ailə oxu günləri və valideynlərlə birgə oxu fəaliyyətləri uşağın ev mühitində davamlı oxu mühitinin yaradılmasına imkan yaradır. Longitudinal tədqiqatlar göstərir ki, valideynlərin aktiv iştirakı şagirdlərin oxu anlayışını, motivasiyasını və münasibətini əhəmiy-yətli dərəcədə yaxşılaşdırır, xüsusilə erkən yaş mərhələsində uzunmüddətli aka-demik uğurlara təsir edir.

6. Məktəb rəhbərliyinin sistemli dəstəyi və institusional liderliyi. Məktəb administrasiyasının oxu proqramlarının planlaşdırılması, mədəni-oxu tədbirlə-rinin təşkili, müəllimlərin peşəkar inkişaf proqramlarına (professional develop-ment) cəlb edilməsi və monitorinq mexanizmlərinin qurulması bütün prosesin dayanıqlılığını və effektivliyini təmin edir. Bu səviyyədə liderlik sistemli, mə-lumat əsaslı (data-driven) və kollektiv yanaşmanı gücləndirərək oxu fəaliyyətini məktəb mədəniyyətinin mərkəzi elementi kimi yerləşdirir. Nəticə olaraq, ibtidai təhsil mərhələsində tətbiq olunan bu rəhbər strategiyalar oxu fəaliyyətini sadəcə tədris komponentindən çıxararaq, şagirdin integrasiya olunmuş şəxsiyyət inki-şafını – idrak potensialının, emosional zənginliyinin və sosial kompetensiyaları-nın – təmin edən fundamental pedaqoji vasitəyə çevirir [Walsh, M., 2010]. Belə sistemli və multidimensional yanaşma erkən yaşda formalaşan oxu kompetensi-yalarının gələcək təhsil trayektoriyası, ömürboyu öyrənmə vərdişləri və ümumi psixo-sosial rifah üçün uzunmüddətli investisiya rolunu oynayır.

Model oxu strategiyası müəllimin mətni ifadəli, emosional yüklü və prosodik cəhətdən zəngin tonda səlis şəkildə oxuması ilə həyata keçirilir [Deci, E., Ryan, R., 2000]. Bu yanaşma ibtidai sinif şagirdlərində oxu fluensiyasının əsas kom-ponentlərindən biri olan prosodiyanın intonasiya, vurğu, ritm, pauza və tonlama

sistemli formalaşmasına xidmət edir [Rasinski, T., 2010]. Müəllimin modelləşdirdiyi ifadəli oxu vasitəsilə şagirdlər mətnin semantik qatını dərk etməklə yanaşı, onun emosional və affektiv təbəqəsini də hiss etmək imkanı qazanır, müəllifin niyyətini, personajların daxili vəziyyətini və narrativin ümumi emosional tonunu daha dərinlən anlamağa başlayırlar.

Empirik tədqiqatlar göstərir ki, müəllimin ifadəli oxu nümayişi şagirdlərin dinləmə bacarığı, mətni dərk etmə səviyyəsi, lüğət ehtiyatı və emosional iştirakı əhəmiyyətli dərəcədə artırır. Xüsusilə interaktiv oxu formatında bu proses şagirdlərin prosodik xüsusiyyətləri müşahidə etmələrinə və sonradan təqlid etmələrinə şərait yaradır, nəticədə, onların öz oxu davranışlarında ifadəliliyin və prosodiyanın inkişafı sürətlənir. Bu, oxu fluensiyasının yalnız sürət və dəqiqliyindən ibarət olmadığını, həm də mənanın səs vasitəsilə adekvat çatdırılmasını əhatə etdiyini vurğulayan müasir təriflərlə uyğundur.

Müəllimin modelləşdirdiyi oxu davranışı şagirdlərdə təqlid mexanizmi vasitəsilə işləyir: onlar intonasiya, vurğu və ritm nümunələrini qəbul edərək, bədii zövqün, dil estetikasının və mədəniyyətinin formalaşmasına nail olurlar. Eyni zamanda bu proses uşağın ümumi nitq inkişafına müsbət təsir göstərir – danışq tərzinin təbii, məzmunlu və emosional olaraq zənginləşməsinə, intonasiya vasitəsilə mənanın dəqiq ifadə olunmasına şərait yaradır. Tədqiqatlar – məsələn, prosodiya ilə bağlı longitudinal araşdırmalar sübut edir ki, erkən yaşda ifadəli oxu modellərinin tətbiqi sonrakı mərhələlərdə oxu fluensiyası, mətn dərk etmə və hətta emosional intellekt göstəricilərinin yaxşılaşmasına səbəb olur.

Nəticədə, model oxu strategiyası ibtidai təhsil mühitində sadəcə texniki bacarıqların mənimsənilməsindən kənara çıxaraq, şagirdin idrak-emosional integrasiyasını, bədii qavrayışını və dil kompetensiyasının multidimensionalıq inkişafını təmin edən əsas pedaqoji vasitə kimi çıxış edir. Bu strategiyanın sistemli və gündəlik tətbiqi oxu fəaliyyətini həm akademik, həm də psixososial inkişafın güclü katalizatoruna çevirir.

Oxu vərdişlərinin inkişafında mühitin rolu fundamental və danılmaz xarakter daşıyır. Oxu mühiti təkcə fiziki məkan məhdudiyyəti ilə məhdudlaşmır, eyni zamanda uşağın ətrafında formalaşan intellektual, emosional və sosial-psixoloji atmosferi əhatə edən kompleks sistem kimi təzahür edir. Müasir pedaqoji və psixoloji tədqiqatlar göstərir ki, sinifdə strukturlaşdırılmış və stimullaşdırıcı oxu mühiti şagirdlərin oxuya intrinsik motivasiyasını, marağını və özünütənzimləmə oxu davranışlarını əhəmiyyətli dərəcədə artırır.

Sınıf səviyyəsində oxu mühitinin effektiv təşkili üçün əsas şərtlərdən biri müxtəlif janr və mövzularda, şagirdlərin yaş və oxu səviyyəsinə uyğunlaşdırılmış, cəlbedici və əlçatan kitab fondunun yaradılmasıdır. Bu yanaşma şagirdlərin fərdi maraqlarını nəzərə almağa, öz seçim hüququnu reallaşdırmağa və oxu pro-

sesində müstəqilliyini mütərəqqi şəkildə inkişaf etdirməyə imkan yaradır. Empirik sübutlar, məsələn, *classroom library* və *reading corner* proqramlarının təsiri haqqında tədqiqatlar təsdiqləyir ki, estetik cəlbedici, tematik zəngin və rahat “oxu küncləri”, “sınıf kitabxanaları” və “həftənin kitabı” kimi təşəbbüslər şagirdlərdə müstəqil oxu vərdislərinin formalaşmasına, oxu həcminin artmasına və oxunu sadəcə akademik öhdəlik deyil, həm də əyləncəli, mənəvi zövq və emosional məmnunluq mənbəyi kimi qəbul etməyə kömək edir.

Məktəb rəhbərliyinin bu prosesdəki rolu strateji və sistemli xarakter daşıyır. Rəhbərlik maddi-texniki bazanın gücləndirilməsi, kitab fondunun mütəmadi yenilənməsi, müxtəlif formatlı resursların təmin edilməsi və müəllimlərin innovativ oxu təlim metodlarından istifadəsinə təşviq edilməsi istiqamətində aktiv siyasət həyata keçirməlidir. Bundan əlavə, metodik seminarlar, müəllimlər üçün peşəkar inkişaf proqramları, oxu strategiyaları üzrə təlimlər və təcrübə mübadiləsi tədbirləri vasitəsilə müəllim kollektivinin kompetensiyalarının yüksəldilməsi vacibdir. Belə institusional dəstək və liderlik oxu fəaliyyətinin məktəb mədəniyyətinin mərkəzi elementi kimi yerləşdirilməsini, prosesin davamlılığını və sistemli xarakterini təmin edir.

Nəticədə, ibtidai təhsil mərhələsində yaradılan multidimensional oxu mühiti və məktəb rəhbərliyinin koordinasiya olunmuş dəstəyi oxu vərdislərinin yalnız texniki inkişafında deyil, həm də şagirdin ümumi şəxsiyyət inkişafı – idrak marağı, emosional zənginlik, özünütəsdiq hissi və ömürboyu öyrənmə münasibətinin formalaşmasında güclü katalizator rolunu oynayır. Bu kontekstdə oxu mühiti passiv fon deyil, aktiv pedaqoji vasitə kimi çıxış edərək, erkən yaşda əldə edilən müsbət oxu təcrübəsinin uzunmüddətli akademik və psixososial nəticələrə çevrilməsini təmin edir.

Oxu fəaliyyətinə marağın formalaşması multidimensional xarakter daşıyan mürəkkəb prosesdir və həm daxili (intrinsik) motivasiya – mətnə qarşı təbii maraq, zövq hissi, koqnitiv maraq və özünüinkişaf istəyi, həm də xarici (extrinsic) motivasiya – mükafatlandırma, tərif, qiymət, sosial tanınma və ya rəqabət kimi faktorlardan qaynaqlanır. Müasir motivasiya nəzəriyyələri və empirik tədqiqatlar göstərir ki, daxili motivasiya uzunmüddətli oxu vərdislərinin, oxu həcminin və oxu nailiyyətinin inkişafında daha güclü və davamlı prediktor rolunu oynayır. Daxili motivasiya komponentləri – maraq, estetik iştirak, çağırış hissi və özünütənzimlənmə – şagirdlərin oxunu öz məqsədi üçün həyata keçirməsinə, daha çox vaxt sərf etməsinə və metakoqnitiv strategiyalardan istifadə etməsinə səbəb olur. Əksinə, yalnız xarici motivasiyaya əsaslanan yanaşmalar qısamüddətli təsir göstərsə də, uzunmüddətli oxu münasibətini zəiflədə və ya mənfi korrelyasiya yarada bilər. İbtidai sinif müəllimləri daxili motivasiyanı gücləndirmək üçün şagird mərkəzli strategiyalardan istifadə etməlidirlər: açıq müzakirələr, şəxsi fikirlərin

ifadəsi üçün təhlükəsiz mühit yaradılması, mətnə bağlı yaradıcı və ekspressiv tapşırıqlar. Bu fəaliyyətlər şagirdlərdə oxu prosesini passiv qəbuldan aktiv iştirakə çevirir, müstəqil düşünmə, perspektiv qəbulu və bədii yaradıcılıq bacarıqlarını inkişaf etdirir, eyni zamanda oxuya qarşı müsbət emosional əlaqə formalaşdırır.

Müasir texnoloji inkişaf oxu fəaliyyətinə yeni imkanlar gətirmişdir: elektron kitablar, interaktiv rəqəmsal platformalar, audio-oxu, animasiyalı mətnlər və rəqəmsal kitabxanalar uşaqlarda oxuya marağı artırır və müxtəlif öyrənmə stillərinə uyğunlaşdırılmış multimodal təcrübə təklif edir. Empirik araşdırmalar göstərir ki, rəqəmsal vasitələr fərdiləşdirilmiş öyrənməyə, multimedia dəstəyinə və əlçatanlığa görə xüsusilə vizual və eşitmə yönümlü öyrənənlər üçün effektivdir, motivasiyanı və iştirakı gücləndirir. Lakin bəzi tədqiqatlarda akademik rəqəmsal oxu ilə daxili motivasiyanın azalması arasındakı əlaqənin olduğu vurğulanır. Metaanalizlərin nəticələri göstərir ki, bəzən rəqəmsal formatlarda dərk etmə, qavrama və diqqətin davamlılığı zəifləyə bilər. Buna görə də müəllimlər rəqəmsal resursları ənənəvi oxu ilə integrasiya etməli, balanslaşdırılmış istifadəni təmin etməli və informasiya savadlılığı bacarıqlarını inkişaf etdirməlidirlər.

Oxu vərdişlərinin davamlılığı və dərinləşməsi üçün ailə-məktəb əməkdaşlığı əsas şərtlərdən biridir. Longitudinal və metaanalitik tədqiqatlar sübut edir ki, valideynlərin aktiv iştirakı – birgə oxu seansları, kitablar üzərində dialoqlar, oxu fəaliyyətinin ailə dəyərləri sisteminə integrasiyası – uşağın oxuya münasibətini, emosional dəstəyini və motivasiyasını əhəmiyyətli dərəcədə yaxşılaşdırır [Gambrell, L., 2011]. Valideynin öz oxu nümunəsi, oxuya maraq göstərməsi və təşviqedici davranışları sosial öyrənmə mexanizmi vasitəsilə uşağa oxunun dəyərini ötürür və onlarda uzunmüddətli vərdiş formalaşdırır [Epstein, J., 2011].

Məktəb rəhbərliyi bu prosesi dəstəkləmək üçün sistemli təşəbbüslər həyata keçirməlidir: “Oxu həftəsi”, “Kitab müzakirəsi klubu”, “Ailə ilə bir kitab” kimi layihələr, valideyn seminarları və birgə tədbirlər vasitəsilə oxu fəaliyyətini ailə, məktəb və cəmiyyət səviyyəsində ortaq dəyərə çevirmək. Belə multidimensional yanaşma ibtidai yaşda formalaşan oxu motivasiyasını və vərdişlərini gücləndirərək, şagirdin həm akademik uğurunu, həm də ömürboyu öyrənmə münasibətini təmin edir. Nəticədə, oxu fəaliyyəti təkcə idrak bacarığı deyil, həm də emosional rifah, sosial integrasiya və şəxsiyyət inkişafının əsas katalizatoru kimi çıxış edir.

Nəticə / Conclusion

Tədqiqatın nəticəsi olaraq demək olar ki, ibtidai təhsil mərhələsində oxu vərdişlərinin sistemli təşviqi və inkişafı multidimensionalıq və kompleks pedaqoji yanaşma tələb edən prosesdir. Oxu mədəniyyətinin formalaşması yalnız dekod-

laşdırma və texniki fluensiya bacarıqlarının mənimsənilməsi ilə məhdudlaşmır. Bu proses idrak, emosional və sosial komponentlərin integrasiya olunmuş inkişafını əhatə edir. Müasir pedaqoji və psixoloji tədqiqatlar – öz müqəddəratını təyinetmə nəzəriyyəsi əsaslı motivasiya modelləri və oxu inkişafı araşdırmaları sübut edir ki, oxu fəaliyyətinin effektiv təşkili erkən yaşda intrinsik motivasiyanın, emosional iştirakın, metakognitiv strategiyaların və prososial davranış modellərinin formalaşmasına birbaşa töhfə verir, bu da sonrakı təhsil trayektoriyasının, psixososial dayanıqlılığın və ömürboyu öyrənmə münasibətinin əsasını qoyur.

Bu kontekstdə müəllimin rəhbər rolu, xüsusilə ifadəli oxu, interaktiv modelləşdirmə və şagird mərkəzli müzakirələr vasitəsilə, şagirdlərin oxu davranışlarını və motivasiyasını gücləndirən əsas katalizator kimi çıxış edir. Məktəb rəhbərliyinin institusional dəstəyi – maddi-texniki baza, kitab fondunun yenilənməsi, peşəkar inkişaf proqramları və sistemli monitoring – prosesin dayanıqlılığını təmin edir. Ailə-məktəb əməkdaşlığı isə longitudinal və metaanalitik tədqiqatların nəticələrinə əsasən, valideynlərin modelləşdirməsi, birgə oxu təcrübələri və emosional dəstəyi vasitəsilə oxu münasibətinin və vərdislərinin uzunmüddətli formalaşmasında kritik rol oynayır. Müasir rəqəmsal resursların integrasiyası oxu fəaliyyətini multimodal və fərdiləşdirilmiş edərək motivasiyanı artırır, lakin empirik sübutlar göstərir ki, rəqəmsal formatlarda dərin dərk etmə və diqqət saxlama bəzən zəifləyə bilər; buna görə balanslaşdırılmış yanaşma və informasiya savadlılığının inkişafı vacibdir.

Belə sistemli strategiyaların düzgün və ardıcıl tətbiqi nəticəsində ibtidai sinif şagirdlərində oxu sadəcə tədris öhdəliyi və ya mexaniki fəaliyyət deyil, şəxsiyyətin integrasiya olunmuş inkişafının təbii və mərkəzi tərkib hissəsinə çevrilir. Bu, uşağın özünü effektivlik hissinin, emosional intellektinin, sosial adaptasiyasının və kognitiv elastikliyinin güclənməsinə səbəb olur.

Gələcək tədqiqat istiqamətləri baxımından, xüsusilə rəqəmsal texnologiyaların oxu motivasiyasına və dərin dərk etməyə uzunmüddətli təsiri, müəllim rəhbərliyinin psixopedaqoji modellərinin effektivliyi, həmçinin ailə-məktəb əməkdaşlığının müxtəlif sosial-iqtisadi kontekstlərdə diferensial təsirləri ayrıca və multidisiplinar araşdırma predmeti kimi diqqət mərkəzində saxlanılmalıdır. Bu istiqamətlərdə aparılacaq empirik və longitudinal tədqiqatlar ibtidai təhsil proqramlarının daha da optimallaşdırılmasına və oxu mədəniyyətinin ömürboyu dəyər kimi möhkəmləndirilməsinə töhfə verəcəkdir.

Beləliklə, ibtidai yaş dövründə oxu fəaliyyətinin keyfiyyətli təşkili təkcə akademik nailiyyətlərin deyil, həm də şəxsiyyətin harmonik inkişafının, emosional rifahın və sosial integrasiyanın uzunmüddətli təminatı kimi strateji əhəmiyyət kəsb edir. Sistemli, multidimensional əsaslı yanaşma – müəllim rəhbərliyi, institusional dəstək, ailə əməkdaşlığı və balanslaşdırılmış rəqəmsal integrasiya ilə

– oxunu uşağın həyatında mərkəzi, dəyərli və həzzverici fəaliyyətə çevirir.

Məqalənin elmi aktuallığı. Müasir təhsil sistemlərində, xüsusilə PIRLS 2021 nəticələri (Azərbaycanın nəticəsi beynəlxalq orta göstəricidən aşağı, 440 bal olmuşdur) fonunda oxu savadlılığının erkən formalaşması prioritet olaraq qalır. Rəqəmsal texnologiyaların sürətli yayılması və son illərdəki metaanalizlər (məsələn, 2023–2025 araşdırmaları) rəqəmsal oxunun ibtidai sinif şagirdlərində dərin dərk etməni zəiflətdiyini (kağız oxuya nisbətən 6–8 dəfə az effektivlik) göstərir. SDT əsaslı motivasiya modellərinin son tətbiqləri (motivasiyanın avtonomiya, kompetensiya və aidiyyət ehtiyacları ilə əlaqəsi) və ailə-məktəb əməkdaşlığının SES fərqlərindəki təsirləri bu mövzunu xüsusilə aktuallaşdırır. Oxu mədəniyyətinin ömürboyu dəyər kimi möhkəmləndirilməsi psixososial dayanıqlıq, sosial adaptasiya və ömürboyu öyrənmə münasibətinin təminatı baxımından strateji əhəmiyyət daşıyır.

Məqalənin elmi yeniliyi. Məqələdə ibtidai təhsil mərhələsində oxu vərdişlərinin inkişafı öz müqəddəratını təyinetmə nəzəriyyəsi (SDT) çərçivəsində intrinsik motivasiya, emosional iştirak və metakognitiv strategiyalarla inteqrasiya olunmuş şəkildə təhlil edilir ki, bu, ənənəvi texniki bacarıq fokusundan kənara çıxaraq prosesi şəxsiyyətin kompleks inkişafı ilə əlaqələndirir. Rəqəmsal resursların multimodal potensialı ilə yanaşı, dərin dərk etmədəki potensial zəifləmə risklərinin (məsələn, son metaanalizlərdə qeyd olunan “screen inferiority effect”) balanslaşdırılmasına dair vurğulaması, habelə ailə-məktəb əməkdaşlığının sosial-iqtisadi kontekstlərdə (SES fərqləri) diferensial təsirlərinin multidisiplinar araşdırılması təklifi elmi diskursda yenilikçi töhfə verir.

Məqalənin praktik əhəmiyyəti. Təklif olunan sistemli yanaşma ibtidai sinif müəllimlərinə, məktəb rəhbərliyinə və valideynlərə konkret tətbiq mexanizmləri təqdim edir: ifadəli oxu və interaktiv modelləşdirmə vasitəsilə intrinsik motivasiyanın gücləndirilməsi, kitab fondunun yenilənməsi və peşəkar inkişaf proqramları ilə institusional dəstək, birgə oxu təcrübələri vasitəsilə ailə əməkdaşlığı, habelə rəqəmsal və kağız resursların balanslaşdırılması. Bu strategiyalar PIRLS kimi beynəlxalq qiymətləndirmələrdə nəticələri yaxşılaşdırmağa, aşağı sosial-iqtisadi statuslu şagirdlərdə oxu vərdişlərinin bərabərləşdirilməsinə və uzunmüddətli akademik, emosional və sosial inkişafa töhfə verə bilər. Praktikada tətbiq olunan bu modellər ibtidai təhsil proqramlarının optimallaşdırılmasına və oxu mədəniyyətinin ömürboyu dəyər kimi formalaşmasına real kömək edəcəkdir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat / References

1. Mikayılı, B., & Nağıyeva, Ü. (2026, 15 may). Məktəbəqədər təhsildə rəqəmsal və təbiətyönümlü öyrənmənin müqayisəli təhlili: Beynəlxalq təcrübə və Türk dövlətlərinin təhsil sistemlərində tətbiq perspektivləri. 10-cu Türk Dünyası Sosial Elmlər Simpoziumu, Urgənc Dövlət Pedaqoji Universiteti, Özbəkistan.
2. Səfəreliyeva, F. (2004). Azərbaycan dili dərslərində oxu vərdişlərinin inkişaf etdirilməsi. <https://search.rads-doi.org/showfile/ru/71303>
3. Cambourne, B. (2000). Conditions for literacy learning: Turning learning theory into classroom instruction. *The Reading Teacher*, vol.54(4), pp.414–417.
4. Deci, E.L., Ryan, R.M. (2000). The “what” and “why” of goal pursuits: Human needs and the self-determination of behavior. *Psychological Inquiry*, vol.11(4), pp.227–268.
5. Epstein, J.L. (2011). *School, family, and community partnerships: Preparing educators and improving schools*. Westview Press.
6. Fountas, I.C. & Pinnell, G.S. (2006). *Teaching for comprehending and fluency: Thinking, talking, and writing about reading, K–8*. Heinemann.
7. Gambrell, L.B. (2011). Seven rules of engagement: What’s most important to know about motivation to read. *The Reading Teacher*, vol.65(3), pp.172–178.
8. Guthrie, J.T. & Wigfield, A. (2000). Engagement and motivation in reading. In M.L.Kamil, P.B.Mosenthal, P.D.Pearson, R.Barr (eds.), *Handbook of reading research* vol. 3, pp.403–422.
9. Pressley, M. (2006). *Reading instruction that works: The case for balanced teaching*. Guilford Press.
10. Rasinski, T.V. (2010). *The fluent reader: Oral reading strategies for building word recognition, fluency, and comprehension*. Scholastic.
11. Rog, L.J. (2001). *Early literacy instruction in kindergarten*. International Reading Association.
12. Snow, C.E. (2002). *Reading for understanding: Toward an R&D program in reading comprehension*. RAND Corporation.
13. Vygotsky, L.S. (1978). *Mind in society: The development of higher psychological processes*. Harvard University Press.
14. Walsh, M. (2010). Multimodal literacy: What does it mean for classroom practice? *Australian Journal of Language and Literacy*, vol.33(3), pp.211–239.

THE ROLE OF FAMILY AND PRESCHOOL EDUCATIONAL INSTITUTION COLLABORATION IN THE DEVELOPMENT OF CHILDREN'S SOCIAL SKILLS

Matanat Rahimova

Director of Kindergarten No. 6, Shaki City

E-mail:metanetrehimova673@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0005-5551-6762>

Abstract. The article comprehensively examines the role of family and preschool educational institutions in the formation and development of children's social skills during early childhood from scientific-theoretical and practical perspectives. The essence of the concept of social skills is explored, and the mechanisms of their development are analyzed considering the psychological and pedagogical characteristics of early childhood. The study substantiates the influence of the family environment, intra-family communication, and parental behavioral models on children's social development. At the same time, the role of collective activities, play-based interactions, and the socially oriented activities of preschool educators in developing children's communication, cooperation, and empathy skills is demonstrated through specific examples. The article emphasizes the importance of collaboration between families and preschool educational institutions, identifies the main challenges encountered in the process of developing social skills, and presents possible ways to overcome them. The article may serve as a valuable theoretical and practical resource for preschool educators, researchers, students, and parents.

Keywords: preschool education, early childhood, social skills, family upbringing, social development.

DOI: 10.30546/2709-2488.2026.003.10922

To cite this article: Rahimova M. (2026). The role of family and preschool educational institution collaboration in the development of children's social skills. *Journal of Preschool and Primary Education*, Vol. 256, Issue III, pp. 91-102.

Article history: received – 12.08.2026; accepted – 18.09.2026.

CC BY 4.0. Authors expressly acknowledge the authorship rights of their works and grant the journal the first publication right under the terms of the Creative Commons Attribution License International CC-BY, which allows the published work to be freely distributed to others, provided that the original authors are cited and the work is published in this journal.

UŞAQLARIN SOSIAL BACARIQLARININ İNKİŞAFINDA AİLƏ VƏ MƏKTƏBƏQƏDƏR TƏHSİL MÜƏSSISƏSİ ƏMƏKDAŞLIĞININ ROLU

Mətanət Rəhimova

Şəki şəhəri, 6 saylı uşaq bağçasının müdiri

E-mail: metanetrehimova673@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0005-5551-6762>

Annotasiya. Məqalədə erkən yaş dövründə uşaqlarda sosial bacarıqların formalaşması və inkişafında ailə və məktəbəqədər təhsil müəssisələrinin rolu elmi-nəzəri və praktik aspektdən hərtərəfli şəkildə araşdırılmışdır. Sosial bacarıqlar anlayışının mahiyyəti açılmış, erkən uşaqlıq dövrünün psixoloji və pedaqoji xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla bu bacarıqların formalaşma mexanizmləri təhlil edilmişdir. Tədqiqatda ailə mühitinin, ailədaxili ünsiyyətin, valideyn davranışlarının model rolunun uşaqların sosial inkişafına təsiri əsaslandırılmışdır. Eyni zamanda məktəbəqədər təhsil müəssisəsində kollektiv fəaliyyətlər, oyunlar və pedaqoqun sosialyönlü fəaliyyətinin uşaqların ünsiyyət, əməkdaşlıq və empati bacarıqlarının inkişafındakı rolu konkret nümunələr əsasında göstərilmişdir. Məqalədə ailə və məktəbəqədər təhsil müəssisəsi arasında əməkdaşlığın əhəmiyyəti vurğulanmış, sosial bacarıqların inkişafı prosesində qarşıya çıxan əsas çətinliklər və onların aradan qaldırılması yolları müəyyən edilmişdir. Məqalə məktəbəqədər təhsil sahəsində çalışan pedaqoqlar, tədqiqatçılar, tələbələr və valideynlər üçün nəzəri və praktik baxımdan faydalı ola bilər. **Açar sözlər:** məktəbəqədər təhsil, erkən yaş dövrü, sosial bacarıqlar, ailə tərbiyəsi, sosial inkişaf.

DOI: 10.30546/2709-2488.2026.003.10922

Məqaləyə istinad: Rəhimova M. (2026). Uşaqların sosial bacarıqlarının inkişafında ailə və məktəbəqədər təhsil müəssisəsi əməkdaşlığının rolu. «*Məktəbəqədər və ibtidai təhsil*», № 3 (256), səh. 91-102.

Məqalə tarixçəsi: göndərilib – 12.08.2026; qəbul edilib – 18.09.2026.

CC BY 4.0. Müəlliflər açıq şəkildə öz əsərlərinin müəlliflik hüquqlarını təsdiq edir və jurnala Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) lisenziyası çərçivəsində ilk nəşr hüququnu verirlər. Bu lisenziya, əsərin bu jurnalda yayımlandığı və orijinal müəlliflərə istinad edildiyi halda, onun sərbəst şəkildə digər şəxslər tərəfindən yayılmasına icazə verir.

Giriş / Introduction

Müasir cəmiyyətin inkişaf səviyyəsi insan kapitalının keyfiyyəti ilə sıx bağlıdır. İnsan kapitalının əsas komponentləri isə erkən yaş dövründə formalaşır [Becker, G., 1993]. Bu mərhələdə uşağın yalnız idraki və fiziki inkişafı deyil, həm də sosial bacarıqları formalaşır. Sosial bacarıqlar uşağın cəmiyyətə uyğunlaşmasında, digər insanlarla səmərəli və sağlam münasibətlər qurmasında, əməkdaşlıq və konfliktlərin həllində, eləcə də gələcək peşə və şəxsi həyat fəaliyyətində mühüm rol oynayır [Becker, G., 1993].

Erkən yaş dövrü (0–6 yaş) uşağın şəxsiyyətinin əsaslarının formalaşdığı, davranış modellərinin yarandığı və sosial təcrübənin sürətlə toplandığı kritik mərhələdir [Vigotski, L., 1978; Piaget, J., 1962]. Bu dövrdə uşaq ətraf mühiti müşahidə edir, sosial rol modellərini öyrənir, həmyaşıdları və böyüklərlə münasibətlər qurur və sosial qaydaları mənimsəyir. Psixoloji və pedaqoji tədqiqatlar göstərir ki, erkən yaşda formalaşan sosial bacarıqlar sonrakı inkişaf mərhələlərində dəyişməyə çətin təbə olur və uşağın davranışlarının dayanıqlı əsaslarını təşkil edir [Bandura, A., 1977; Vigotski, L., 1978; Piaget, J., 2003]. Uşağın sosial inkişafında ailə və məktəbəqədər təhsil müəssisəsi xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Ailə uşağın ilk sosiallaşma mühiti olmaqla onun emosional təhlükəsizliyini təmin edir, ilkin sosial dəyərləri və davranış modellərini formalaşdırır. Ailə daxilində valideynlərin davranışları, ünsiyyət üslubu və emosional reaksiyaları uşağın sosial bacarıqlarının inkişafında model rolunu oynayır. Məktəbəqədər təhsil müəssisəsi isə uşağın sosial təcrübəsini genişləndirən, kollektiv davranış və əməkdaşlıq bacarıqlarını inkişaf etdirən, həmçinin sosial ünsiyyət və empati qabiliyyətlərinin formalaşmasına şərait yaradan mühüm pedaqoji mühitdir. Məktəbəqədər müəssisə qrup fəaliyyətləri, oyunlar, rollu oyunlar və sosialyönlü pedaqoji fəaliyyətlər uşağın sosial bacarıqlarını gücləndirir və kollektivdə davranış qaydalarını mənimsəməsinə yardım edir.

Ailə və məktəbəqədər müəssisə arasındakı əməkdaşlıq isə uşağın sosial bacarıqlarının davamlı inkişafında həlledici rol oynayır. Səmərəli əməkdaşlıq valideynlərin pedaqoji maarifləndirilməsi, məktəbəqədər təhsil müəssisəsində uşağın fərdi xüsusiyyətlərinə uyğun yanaşma və iki mühit arasında informasiya mübadiləsini nəzərdə tutur. Araşdırmalar göstərir ki, ailə və məktəbəqədər təhsil müəssisəsi arasında düzgün əməkdaşlıq uşağın sosial adaptasiya qabiliyyətini artırır, davranış problemlərinin qarşısını alır və sosial bacarıqların daha səmərəli formalaşmasını təmin edir [Denham, S., & Burton, R., 2003; Goleman, D., 2006].

Sosial bacarıqlar uşağın digər insanlarla qarşılıqlı münasibətdə adekvat davranış nümayiş etdirməsinə imkan verən bacarıqlar sistemidir. Bu bacarıqlar təkcə

ünsiyyət qurmaqla məhdudlaşmır, eyni zamanda uşağın emosiyaları tanınması və ifadə etməsi, empati göstərməsi, paylaşması, əməkdaşlıq etməsi və sosial qaydalara riayət etməsini də əhatə edir. Erkən yaş dövründə bu bacarıqların inkişafı uşağın gələcək həyatının sosial və emosional əsaslarını formalaşdırır [UNESCO, 2020].

Sosial bacarıqların inkişaf etdirilməsində aşağıdakı amillər mühüm əhəmiyyət kəsb edir:

- *Uşağın psixoloji sağlamlığının təmin olunması.* Sosial bacarıqlar uşağın emosional tənzimlənməsini dəstəkləyir. Məsələn, uşaq öz emosiyalarını sözlə ifadə etməyi öyrəndikdə, narahatlıq və qəzəb hisslərini idarə etmək qabiliyyəti artır.
- *Uşağın yaşıdları ilə münasibətlərinin tənzimlənməsi.* Erkən yaşda formalaşan sosial bacarıqlar uşağın həmyaşıdları ilə harmonik münasibətlər qurmasına şərait yaradır. Uşaq əməkdaşlıq etməyi, növbə gözləməyi və qaydalara riayət etməyi öyrəndikdə, qrup fəaliyyətlərində iştirakı daha uğurlu olur.
- *Uşağın gələcək məktəb həyatına uyğunlaşması.* Məktəbəqədər dövrdə inkişaf etdirilən sosial bacarıqlar uşağın məktəbə adaptasiya olmasına kömək edir. Uşaq müəllim və sinif yoldaşları ilə yaxşı ünsiyyət qura bilir, qrup qaydalarına riayət edir və öz davranışını idarə edə bilir.
- *Uşaqda müstəqillik və özünəinam hissəsinin formalaşması.* Sosial bacarıqlar uşağın özünəgüvənini artırır və müstəqil qərarlar verməsinə imkan yaradır. Uşaq əməkdaşlıq edərkən və sosial münasibətlər qurarkən öz bacarıqlarını sinayır, uğur qazandıqda isə özünəinamı möhkəmlənir.

Əksinə, sosial bacarıqların kifayət qədər inkişaf etməməsi uşaqlarda bir sıra mənfi nəticələrə gətirib çıxara bilər. Məsələn, uşaq aqressiv davranışlar nümayiş etdirə, həmyaşıdları ilə ünsiyyət qurmaqda çətinlik çəkə və sosial təcrid olunma halları ilə üzləşə bilər. Belə uşaqlar qrup fəaliyyətlərinə az cəlb olunur, onlarda paylaşmaq və əməkdaşlıq etmə bacarıqları zəifləyir ki, bu da onların sosial adaptasiyasını ləngidir.

Nəticə etibarilə, erkən yaş dövründə sosial bacarıqların inkişaf etdirilməsi uşağın həm psixoloji sağlamlığı, həm də gələcək sosial və akademik uğurları üçün əsas şərtlərdən biridir. Bu bacarıqların formalaşdırılması ailə və bağça mühitində planlı və məqsədli tərbiyə prosesi tələb edir.

Tədqiqatın müzakirə mövzusu uşaqlarda sosial bacarıqların inkişaf etdirilməsində qarşıya çıxan çətinliklər və onların həlli yollarının öyrənilməsidir. Aparılan təhlillər göstərir ki, erkən yaş dövründə uşaqların sosial bacarıqlarının formalaşması mürəkkəb, çoxşaxəli prosesdir və onu yalnız bir mühitdə formalaşdırmaq mümkün deyil.

Tədqiqatın əsas məqsədi erkən yaş dövründə uşaqların sosial bacarıqları-

nın inkişafında ailə və məktəbəqədər təhsil müəssisəsinin rolunu elmi əsaslarla araşdırmaq, bu iki mühitin qarşılıqlı təsirlərini, əməkdaşlığının əhəmiyyətini və istiqamətlərini müəyyənləşdirmək, sosial inkişaf prosesinə təsir imkanlarını qiymətləndirməkdir.

Problemin qoyuluşu

Müasir təhsil və psixoloji tədqiqatlar göstərir ki, uşaqların sosial bacarıqlarının erkən yaş dövründə inkişafı onların gələcək şəxsiyyət və davranış modellərinin formalaşmasında həlledici rol oynayır [Denham, S., & Burton, R., 2003; Goleman, D., 2006]. Lakin müşahidələr göstərir ki, bir çox uşaqlarda ailə və məktəbəqədər təhsil müəssisəsi mühitində sosial bacarıqlar kifayət qədər inkişaf etdirilmir, bu isə onların həmyaşıdları ilə münasibətlərinə, məktəbə adaptasiyasına və emosional sağlamlığına mənfi təsir göstərir [Denham, S., & Burton, R., 2003; Goleman, D., 2006].

Tədqiqatın metodologiyası

Tədqiqatın metodoloji əsasını sosial konstruktivizm və uşaqtyönlü təhsil yanaşmaları təşkil edir. Araşdırmada sənəd təhlili, elmi ədəbiyyatın sistemli təhlili, müqayisəli yanaşma, induktiv və deduktiv təhlil metodlarından istifadə edilmişdir. Öldə olunan nəticələr ailə və məktəbəqədər təhsil müəssisəsi əməkdaşlığının uşaqların sosial bacarıqlarının inkişafına təsirinin müəyyənləşdirilməsi məqsədilə ümumiləşdirilmişdir.

Tədqiqat metodları

Tədqiqatın aparılması üçün məqalədə nəzəri və praktik metodlardan istifadə edilmişdir. Məqalədə təhlil metodu vasitəsilə uşaqlarda sosial bacarıqların inkişafına təsirlər araşdırılmışdır. Eyni zamanda pedaqoji empirik, müşahidə və təhlil metodlarından istifadə edilərək məktəbəqədər təhsil müəssisələrində sosial bacarıqların formalaşdırılmasının səmərəli yolları müəyyənləşdirilmişdir.

Əsas hissə / Main part

Məktəbəqədər yaş dövründə uşaqlarda sosial bacarıqların inkişaf etdirilməsində ailənin rolu mühümdür. Burada ailədaxili ünsiyyət və emosional mühitin düzgün təşkili xüsusilə vacib rol oynayır. Çünki ailədaxili ünsiyyət və emosional mühit uşağın sosial bacarıqlarının formalaşmasında həlledici amillərdən biridir. Ailə uşağın ilk ünsiyyət qurduğu sosial sistem olmaqla yanaşı, həm də onun emosional ehtiyaclarının ödənilməsi və davranış modellərinin formalaşdığı əsas mühitdir. Uşağın ailə daxilində özünü təhlükəsiz, dəyərli və qəbul olunmuş hiss etməsi onun sosial inkişafı üçün möhkəm təməl yaradır.

Ailədaxili münasibətlərin uşağın sosial inkişafında rolu

Ailədaxili ünsiyyət dedikdə valideynlərlə uşaqlar arasında qarşılıqlı anlaşı-

maya əsaslanan, açıq, səmimi və davamlı kommunikasiya prosesi nəzərdə tutulur. Belə ünsiyyət şəraitində uşaq öz fikrini sərbəst ifadə etməyi, emosiyalarını düzgün şəkildə bildirməyi və qarşı tərəfi dinləməyi öyrənir. Valideynlərin uşağın sözünü kəsmədən dinləməsi, suallarını səbrlə cavablandırması və onun hisslərinə empati ilə yanaşması uşağın ünsiyyət bacarıqlarının inkişafına müsbət təsir göstərir.

Emosional mühit isə ailədə hökm sürən ümumi psixoloji iqlimi əhatə edir. Sevgi, qayğı, hörmət və qarşılıqlı etimadın mövcud olduğu emosional mühit uşağın özünəinam hissini artırır. Belə mühitdə böyüyən uşaqlar daha açıq, sosial münasibətlərə meyilli və empatik olurlar. Əksinə, ailədə gərginlik, laqeydlilik, tez-tez münaqişə və aqressiv davranışlar müşahidə olunduqda, uşaqlarda ünsiyyət çətinlikləri, qorxu, utancaqlıq və aqressiv davranış formaları meydana çıxı bilər.

Valideynlərin emosional reaksiyaları da uşağın sosial davranışlarına birbaşa təsir edir. Məsələn, valideynlərin öz emosiyalarını sakit və adekvat şəkildə ifadə etməsi uşağa emosional özünütənzimləmə bacarığını öyrədir. Bu bacarıq isə uşağın yaşıdları ilə münasibətlərində konfliktləri dinc yolla həll etməsinə şərait yaradır.

Nəticə etibarilə, ailədaxili ünsiyyətin keyfiyyəti və emosional mühitin sağlamlığı uşağın sosial bacarıqlarının formalaşmasında onun uğuruna təsir edən əsas amillərdəndir. Valideynlərin uşağa qarşı anlayışlı, səbirli və dəstəkləyici mövqeyi onun sosial adaptasiya qabiliyyətini gücləndirir və gələcək sosial münasibətlərinin sağlam əsaslar üzərində qurulmasını təmin edir.

Ailə uşağın ilk sosial təcrübə qazandığı mühit olduğu üçün valideynlərin uşağa göstərdiyi sevgi, qayğı və diqqət onun sosial münasibətlər qurmaq bacarığına birbaşa təsir edir. Məsələn, valideyn uşağın suallarına səbrlə cavab verdikdə və onun fikrinə hörmət etdikdə, uşaq da başqalarının fikrinə diqqətlə yanaşmağı öyrənir.

Valideyn davranışları erkən yaş dövründə uşaqların sosial bacarıqlarının formalaşmasında nümunəvi (model) xarakter daşıyır. Erkən yaşlı uşaqlar ətraf aləmi, əsasən, müşahidə və təqlid yolu ilə dərk etdiklərindən, valideynlərin gündəlik davranışları onların sosial inkişafında əsas istiqamətverici amil kimi çıxış edir. Psixoloji tədqiqatlara əsasən, uşaq üçün valideynlər ilk və ən güclü sosial modeldir və onların davranışları uşağın şüurunda norma kimi qəbul edilir. Valideynlərin digər ailə üzvləri ilə münasibətləri uşağın sosial davranışlarının formalaşmasına birbaşa təsir göstərir. Məsələn, ailədə qarşılıqlı hörmət, əməkdaşlıq və anlayış hökm sürürsə, uşaq bu münasibətləri təqlid edərək yaşıdları ilə ünsiyyətdə də eyni davranış formalarını nümayiş etdirir. Əksinə, valideynlər arasında aqressiya, kobudluq və laqeydlilik müşahidə olunduqda, uşaq bu davranışları normal hesab edərək sosial münasibətlərində tətbiq edə bilər. Valideynlərin problem və

konfliktlərə yanaşma tərzı də uşağın sosial bacarıqlarının inkişafında mühüm rol oynayır. Əgər valideynlər yaranan çətinlikləri dialoq, kompromis və qarşılıqlı anlaşma yolu ilə həll edirlərsə, uşaq da mübahisə zamanı zorakılığa deyil, danışıq və razılaşmaya üstünlük verir. Bu isə uşaqda konfliktlərin dinc yolla həlli bacarığını formalaşdırır.

Valideynlərin emosional davranışları da uşaqlar üçün model rolunu oynayır. Valideynlərin öz emosiyalarını düzgün idarə etməsi, əsəbi vəziyyətlərdə səbirlı və nəzarətli davranması uşağa emosional özünütənzımləmə bacarığını öyrədir. Bu bacarıq uşağın sosial münasibətlərdə emosional sabitliyini təmin edir və aqressiv davranış riskini azaldır. Bundan əlavə, valideynlərin sosial məsuliyyət və etik davranış nümayiş etdirməsi uşaqlarda sosial dəyərlərin formalaşmasına xidmət edir. Məsələn, valideynlərin qaydalara əməl etməsi, başqalarına kömək etməsi və cəmiyyətə hörmətlə yanaşması uşağın sosial normaları mənimsəməsinə müsbət təsir göstərir.

Beləliklə, valideyn davranışlarının model rolu uşağın sosial bacarıqlarının inkişafında əsas mexanizmlərdən biridir. Valideynlərin şüurlu və məqsədyönlü davranışı uşağın sağlam sosial münasibətlər qurmasına, empati və əməkdaşlıq bacarıqlarının formalaşmasına şərait yaradır.

Uşaq valideynlərinin davranışlarını müşahidə edərək sosial normaları mənimsəyir. Ailədə hörmət, əməkdaşlıq və qarşılıqlı anlayış mövcuddursa, uşaq da bu davranışları təqlid edir.

Məktəbəqədər təhsil müəssisəsinin uşağın sosial inkişafında rolu

Məktəbəqədər yaş dövründə oyun uşağın əsas fəaliyyət növü olmaqla yanaşı, eyni zamanda sosial bacarıqların formalaşmasının ən təsirli vasitələrindən biridir. Xüsusilə qrup şəklində təşkil olunan oyun və fəaliyyətlər uşaqların sosial münasibətlər qurmasına, kollektiv davranış qaydalarını mənimsəməsinə və əməkdaşlıq bacarıqlarının inkişafına şərait yaradır.

Qrup fəaliyyətləri zamanı uşaqlar birgə məqsədə nail olmağa çalışır, rolları bölüşdürür və qarşılıqlı razılaşmalar əldə edirlər. Bu proses uşaqlarda növbə gözləmə, paylaşma, qarşı tərəfin fikrini nəzərə alma və qaydalara əməl etmə kimi mühüm sosial bacarıqları formalaşdırır. Uşaq təkbaşına fəaliyyətdən fərqli olaraq, qrup şəraitində öz davranışlarını digərlərinə uyğunlaşdırmağı öyrənir. “Rol-lu-süjetli oyunlar” (məsələn, “ailə”, “mağaza”, “xəstəxana” və s.) zamanı uşaqlar müxtəlif sosial rolları canlandırarkən onlarda empati bacarığı inkişaf edir və sosial münasibətlərin mahiyyətini dərk edirlər. Bu oyunlar uşaqlara real həyat situasi-yalarını təhlükəsiz mühitdə sınaqdan keçirməyə imkan verir. Bundan əlavə, qrup oyunları uşaqlarda konfliktlərin yaranması üçün təbii şərait yaradır. Bu isə düzgün pedaqoji yanaşma ilə uşaqlara mübahisələri dinc yolla həll etməyi öyrətmək üçün əlverişli imkan hesab olunur. Beləliklə, qrup fəaliyyətləri və oyunlar uşağın

sosial inkişafının təməl mexanizmlərindən biri kimi çıxış edir. Oyun məktəbəqədər yaşlı uşaqlar üçün əsas fəaliyyət növüdür və qrup oyunları sosial bacarıqların inkişafında mühüm vasitədir. Məsələn: “Rollu-süjetli oyunlar” zamanı uşaqlar sosial rolları mənimsəyirlər və onlarda empati bacarığı inkişaf edir.

Pedaqoqun sosialyönümlü fəaliyyəti

Məktəbəqədər təhsil müəssisəsində pedaqoq uşağın sosial inkişafında əsas aparıcı fiqurdur. Pedaqoqun davranışı, ünsiyyət üslubu və uşaqlara münasibəti onlar üçün sosial model rolunu oynayır. Uşaqlar pedaqoqun davranışlarını müşahidə edərək sosial normaları və dəyərləri mənimsəyirlər.

Sosialyönümlü pedaqoji fəaliyyət uşaqlar arasında müsbət münasibətlərin formalaşdırılmasına, əməkdaşlıq mühitinin yaradılmasına və hər bir uşağın kollektivdə qəbul olunmasına yönəlir. Pedaqoq uşaqlar arasında bərabər münasibət yaratmalı, onları dinləməli və fərdi xüsusiyyətlərini nəzərə almalıdır. Bu yanaşma uşaqlarda sosial ədalət və qarşılıqlı hörmət anlayışının formalaşmasına kömək edir. Məsələn, tərbiyəçi-müəllim mübahisə zamanı uşaqları cəzalandırmaq əvəzinə, onları dinləyib problemin səbəbini izah etdikdə, uşaqlar konfliktlərin dialoq yolu ilə həll edilə biləcəyini öyrənirlər. Bundan əlavə, pedaqoq sosial bacarıqları məqsədyönlü şəkildə inkişaf etdirmək üçün xüsusi fəaliyyətlər və oyunlar təşkil etməlidir. Sosial rolların paylanması, birgə tapşırıqlar və qrup müzakirələri uşaqların ünsiyyət bacarıqlarını və kollektiv məsuliyyət hissini gücləndirir.

Beləliklə, pedaqoqun sosialyönümlü fəaliyyəti uşağın məktəbəqədər təhsil müəssisəsi mühitində özünü təhlükəsiz, dəyərli və qəbul olunmuş hiss etməsini təmin edir ki, bu da sosial inkişafın əsas şərtlərindən biridir.

Ailə və məktəbəqədər təhsil müəssisəsinin qarşılıqlı əməkdaşlığı

Uşağın sosial bacarıqlarının davamlı və harmonik inkişafı üçün ailə və məktəbəqədər təhsil müəssisəsinin qarşılıqlı əməkdaşlığı mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu iki əsas tərbiyə mühitinin məqsəd və yanaşmalarının uyğunluğu uşağın davranışlarında sabitlik yaradır və sosial bacarıqların möhkəmlənməsinə şərait yaradır. Ailə və məktəbəqədər müəssisə arasında əlverişli əməkdaşlıq valideynlərlə tərbiyəçi-müəllimlər arasında açıq ünsiyyətin qurulmasını, uşağın davranış və inkişaf xüsusiyyətləri haqqında mütəmadi məlumat mübadiləsini nəzərdə tutur. Valideyn iclasları, fərdi söhbətlər, açıq məşğələlər və birgə tədbirlər bu əməkdaşlığın əsas formalarıdır [Məktəbəqədər təhsil proqramı (kurikulumu), 2022].

Misal göstərək: əgər bağçada uşağa paylaşmaq və əməkdaşlıq bacarıqları aşılırsa və valideynlər bu davranışları ev şəraitində də dəstəkləyirlərsə, uşaq həmin bacarıqları daha tez və davamlı şəkildə mənimsəyir. Əks halda, ailə və məktəbəqədər təhsil müəssisəsi arasında tərbiyəvi yanaşmaların ziddiyyəti uşağın davranışında qeyri-sabitliyə və çəşqınlığa səbəb ola bilər. Bu baxımdan, pedaqoqlar valideynləri sosial bacarıqların əhəmiyyəti barədə maarifləndirməli, va-

lideynlər isə məktəbəqədər təhsil müəssisəsinin tərbiyəvi fəaliyyətinə fəal şəkildə qoşulmalıdırlar. Nəticə etibarilə, ailə və bağçanın qarşılıqlı əməkdaşlığı uşağın sosial inkişafının bütövlüyünü təmin edir və onun cəmiyyətə uğurlu adaptasiyası üçün möhkəm zəmin yaradır.

Sosial bacarıqların inkişafında qarşıya çıxan çətinliklər

Erkən yaş dövründə uşaqların sosial bacarıqlarının inkişafı mürəkkəb və çoxşaxəli proses olduğu üçün bu prosesə ailə, təhsil mühiti və pedaqoji yanaşmalar birbaşa təsir göstərir. Lakin bir sıra obyektiv və subyektiv amillər uşağın sosial inkişafını ləngidə və ya mənfi istiqamətə yönəldə bilər.

Ailədaxili münasibətlərin qeyri-sabitliyi

Ailədaxili münasibətlərin qeyri-sabitliyi uşağın sosial bacarıqlarının inkişafına mənfi təsir göstərən əsas amillərdən biridir. Ailədə tez-tez münaqişələrin baş verməsi, emosional gərginlik, valideynlər arasında anlaşılmazlıq və ya valideyn – övlad münasibətlərində laqeydlik uşağın psixoloji vəziyyətinə birbaşa təsir göstərir. Belə şəraitdə böyüyən uşaqlar özlərini təhlükəsiz hiss etmir və bu, onların sosial münasibətlər qurmaq qabiliyyətini zəiflədir.

Ailədaxili qeyri-sabitlik uşaqlarda qorxu, aqressiya, utancaqlıq və ya özünəqapanma kimi davranış formalarının yaranmasına səbəb ola bilər. Uşaq ailədə müşahidə etdiyi neqativ davranışları sosial norma kimi qəbul edərək məktəbəqədər təhsil müəssisəsi mühitində də eyni davranışları nümayiş etdirə bilər. Nəticədə, uşaq yaşdqları ilə ünsiyyətdə çətinlik yaşayır, konfliktlərə meyilli olur və sosial adaptasiya prosesi ləngiyir.

Valideynlərin pedaqoji biliklərinin azlığı

Valideynlərin pedaqoji biliklərinin kifayət qədər olmaması da uşaqların sosial bacarıqlarının inkişafında ciddi çətinliklər yaradır. Bir çox valideynlər erkən yaş dövrünün psixoloji xüsusiyyətlərini və uşağın sosial inkişaf ehtiyaclarını lazımi səviyyədə dərk etmirlər. Bu isə tərbiyə prosesində səhv yanaşmalara səbəb olur. Pedaqoji biliklərin azlığı nəticəsində valideynlər uşağın davranış problemlərinə cəza və ya sərt münasibətlə yanaşa, onun emosional ehtiyaclarını nəzərə almağa bilər. Belə yanaşma uşağın özünüifadə qabiliyyətini zəiflədir, özgüvəninə azalmasına və sosial passivliyə gətirib çıxarır. Eyni zamanda bəzi valideynlərin həddindən artıq qoruyucu, mühafizəkar davranışı uşağın müstəqil sosial təcrübə qazanmasına mane olur və onun sosial bacarıqlarının inkişafını məhdudlaşdırır.

Məktəbəqədər təhsil müəssisəsində fərdi yanaşmanın məhdudluğu

Məktəbəqədər təhsil müəssisələrində fərdi yanaşmanın məhdudluğu da sosial bacarıqların inkişafına mənfi təsir göstərən mühüm amildir. Uşaqlar fərdi psixoloji xüsusiyyətlərə, temperamentə və sosial inkişaf səviyyəsinə malik olduqları halda, bəzən bağça şəraitində bu fərqlər lazımi qədər nəzərə alınmır. Qrupda uşaqların sayının çox olması, pedaqoqun iş yükünün yüksəkliyi və metodiki

resursların məhdudluğu nəticəsində bəzi uşaqlar diqqətdən kənarda qala bilər. Xüsusi ehtiyacları olan, eləcə də utancaq və passiv uşaqların sosial fəaliyyətlərə yetərinə cəlb edilməməsi, onlarda sosial vərdişlərin zəifləməsinə səbəb olur. Bu isə uşağın kollektivə uyğunlaşmasını çətinləşdirir və sosial təcrid olunmaya gətirib çıxarır. Bundan əlavə, fərdi yanaşmanın olmaması uşaqlar arasında müqayisə və etiketləmə hallarının baş verməsi ilə nəticələnir ki, bu da uşağın özünəinamını azaldır və sosial aktivliyini zəiflədir.

Sadalanan çətinliklər erkən yaş dövründə sosial bacarıqların inkişafını ləngidən əsas faktorlar hesab olunur. Bu problemlərin aradan qaldırılması üçün ailədaxili münasibətlərin sağlamlaşdırılması, valideynlərin pedaqoji cəhətdən maarifləndirilməsi və məktəbəqədər təhsil müəssisələrində fərdi yanaşmanın gücləndirilməsi vacib şərtidir.

Erkən yaşlı uşaqlarda sosial bacarıqların formalaşdırılması üçün *valideynlər üçün maarifləndirici seminarların təşkili, bağça mühitində sosialyönümlü fəaliyyət və oyunların artırılması, ailə – məktəbəqədər təhsil müəssisəsi arasında əməkdaşlıq əlaqələrinin gücləndirilməsi* mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Nəticə / Conclusion

Erkən yaş dövründə sosial bacarıqların formalaşması uşağın gələcək sosial uğurunun əsasını təşkil edir. Ailə və məktəbəqədər müəssisə bu prosesin əsas aparıcı qüvvələri olduğu üçün onların qarşılıqlı və sistemli əməkdaşlığı uşağın sağlam sosial inkişafını təmin edir.

Erkən yaşlarda uşaqlarda sosial bacarıqların inkişafında ailə və məktəbəqədər təhsil müəssisəsinin rolu əvəzsizdir. Aparılan tədqiqatlar və müşahidələr göstərir ki, uşaqların sosial bacarıqları onların gündəlik həyatda qarşılıqlı münasibətlər qurmaq, emosiyalarını idarə etmək və ətraf mühitlə uyğunlaşmaq qabiliyyətinə birbaşa təsir edir. Ailə uşağın ilk sosial təcrübələrini formalaşdıran mühit olduğu üçün valideynlərin davranış modelləri, ünsiyyət tərzı və qayğısı uşağın sosial bacarıqlarının inkişafında əsas amillərdəndir. Eyni zamanda bağça mühiti uşaqlara həmyaşıdları ilə əməkdaşlıq, paylaşma və kollektiv fəaliyyət bacarıqlarını öyrədir, sosial rolları mənimsəməyə və konfliktləri həll etməyə imkan yaradır.

Beləliklə, aparılan tədqiqatın nəticəsi olaraq demək olar ki, uşağın sosial bacarıqlarının səmərəli inkişafı yalnız bir qurumun və ya fərdin fəaliyyəti ilə mümkün deyil, burada ailə və məktəbəqədər təhsil müəssisəsinin birgə (sinergetik) təsiri vacib rol oynayır.

Məqalənin aktuallığı. Sosial bacarıqlar yalnız məktəbəqədər dövrdə deyil, həm də gələcək həyat fəaliyyətində – peşə seçimi, əməkdaşlıq, ictimai adaptasiya və şəxsi münasibətlərdə böyük əhəmiyyət kəsb edir. Buna baxmayaraq, iki mühit

arasında əməkdaşlığın zəifliyi, valideynlərin pedaqoji biliklərinin məhdudluğu və məktəbəqədər təhsil müəssisəsində fərdi yanaşmanın çatışmazlığı sosial bacarıqların inkişafına mane olur. Bu problemlərin həlli üçün erkən yaş dövründə sosial bacarıqların inkişafını dəstəkləyən nəzəri və praktik üsulların müəyyən edilməsi, ailə və bağcanın qarşılıqlı əməkdaşlığının səmərəli mexanizmlərinin işlənib hazırlanması zəruridir. Məqalənin məqsədi bu problemləri araşdırmaq, sosial bacarıqların inkişafına təsir edən əsas faktorları müəyyən etmək və həll yollarını elmi əsaslarla təklif etməkdir.

Uşaqların erkən yaşlarda sosial bacarıqlarının inkişafı həm onların psixoloji sağlamlığı, həm də gələcək həyat uğurları üçün əsas faktor hesab olunur. Müasir cəmiyyətin tələbləri, rəqəmsal texnologiyaların yayılması və ailə strukturlarındakı dəyişikliklər uşaqların sosial bacarıqlarının inkişafına birbaşa təsir edir. Bu baxımdan, sosial bacarıqların formalaşmasında ailə və məktəbəqədər müəssisənin rolunun öyrənilməsi və bu istiqamətdə səmərəli strategiyaların hazırlanması aktual problem kimi qiymətləndirilə bilər.

Məqalənin elmi yeniliyi. Məqalə erkən yaşlarda sosial bacarıqların inkişafına ailə və bağcanın birgə təsirini sistemli şəkildə analiz edən araşdırmalar əsasında hazırlanmışdır. Elmi yenilik uşaqların sosial bacarıqlarının formalaşmasında həm ailə faktorlarının, həm də bağça mühitinin spesifik rolu, qarşılıqlı əlaqələri və praktik modelləri ilə bağlı yeni məlumatların təqdim olunmasında özünü göstərir. Bundan əlavə, tədqiqat həm valideynlər, həm də pedaqoqlar üçün erkən müdaxilə və inkişaf strategiyalarının təkmilləşdirilməsinə elmi əsas yaradır.

Məqalənin praktik əhəmiyyəti. Tədqiqat nəticələri uşaqların sosial bacarıqlarının inkişafını dəstəkləyən proqramların hazırlanması və tətbiqində praktiki tövsiyələr təqdim edir. Valideynlər üçün ünsiyyət və sosial bacarıqların inkişafını gücləndirən gündəlik fəaliyyətlərin seçilməsi, bağça müəllimləri üçün isə əməkdaşlıq, paylaşma və konflikt həllini təşviq edən metodikaların işlənib hazırlanması tövsiyə olunur. Həmçinin nəticələr erkən yaşlarda müdaxilənin əhəmiyyətini vurğulayaraq uşaqların gələcəkdə uğurlu sosial və akademik həyatına zəmin yaradır.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat / References

1. Məktəbəqədər təhsil proqramı (kurikulumu). (2022).
2. Bandura, A. (1977). Social Learning Theory. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.
3. Becker, G.S. (1993). Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis, with Special Reference to Education. University of Chicago Press.
4. Denham, S.A., & Burton, R. (2003). Social and Emotional Prevention and Intervention Programs for Preschoolers. Springer.
5. Goleman, D. (2006). Emotional Intelligence. Bantam.
6. Piaget, J. (2003). Play, Dreams and Imitation in Childhood. Norton.
7. UNESCO. (2020).
8. Vigotski, L.S. (2000). Uşağın psixi inkişafı. Moskva.

